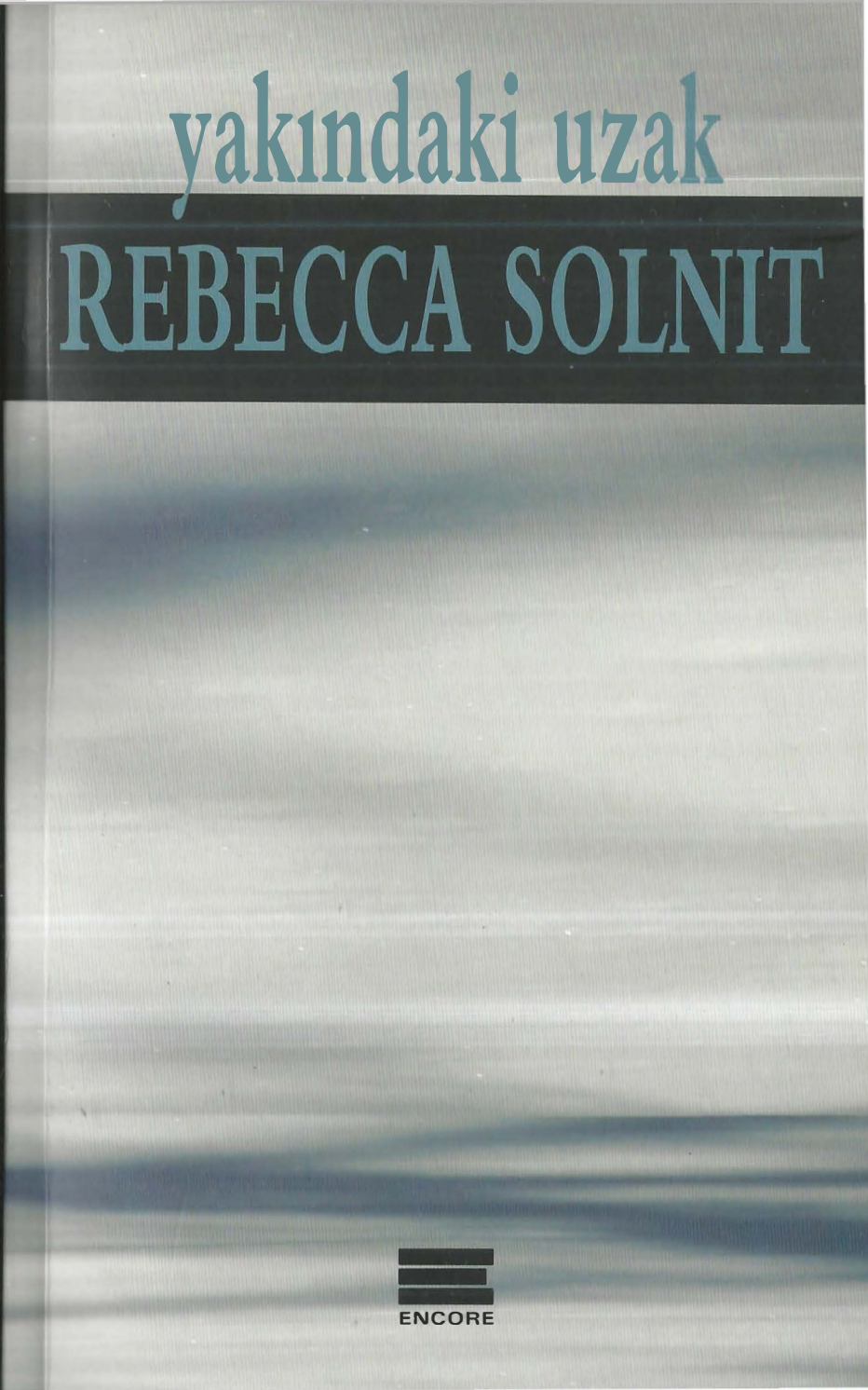
yakındaki uzak

REBECCA SOLNIT

ENCORE

yakındaki uzak

REBECCA SOLNIT

ENCORE

YAKINDAKİ UZAK

Rebecca Solnit San Francisco'da yaşıyor. National Book Critics Circle ödülünü alan *River of Shadows* da dahil olmak üzere on iki kitabı yayımlandı. Düzenli olarak London Review Of Books ve LA Times için yazıyor. Kitaplarından *A Field Guide to Getting Lost, Wanderlust: History of Walking, Men Explain Things To Me* Encore tarafından 2015'te yayımlanacaktır.

REBECCA SOLNIT

YAKINDAKİ UZAK

Çeviren: Müge Karahan, Mehmet Öznur

ENCORE EDEBİYAT
İngilizce orijinali *The Faraway Nearby* Granta Publications tarafından 2013 yılında yayımlandı.

© 2013 Rebecca Solnit

Yakındaki Uzak © Encore, Ocak 2015
Bu kitabın tüm hakları Encore Yayınları'na aittir.
Telif hakları Anatolialit Ajans aracılığıyla
Hill Nadell Literary Agency'den alınmıştır.

Encore Yayınları
Tekrar Yayıncılık Bilişim ve Tic. Ltd. Şti. Sertifika No: 29423
Zambak Sokak, No:13/3 34435 Beyoğlu İstanbul
iletisim@encorekitap.com
www.encorekitap.com

ISBN 978-605-9949-07-1

Kapak: Şimal Karayel
Baskı: Pasifik Ofset Ltd. Şti. (Sertifika No: 12027)
Cihangir Mah. Güvercin Cad.
No: 3/1, Baha İş Merkezi A Blok
34310 Haramidere İstanbul

annelere

ve kurtlara

İçindekiler

1. Kayısılar 9

2. Aynalar 25

3. Buz 45

4. Kaçış 63

5. Nefes 85

6. İlmek 103

7. Düğüm 123

8. Çözülen 147

9. Nefes 167

10. Kaçış 185

11. Buz 203

12. Aynalar 223

13. Kayısılar 243

Teşekkür 263

1. Kayısılar

Senin hikayen ne? Her şey anlatışa dahil. Hikayeler pusulalardır ve mimarlıktır; onlarla yön buluruz, tapınaklarımızı, hapishanelerimizi yaparız onlardan. Hikayesiz olmak, arktik tundralara veya buz denizine kadar her yöne uzanan bir dünyanın enginliğinde kaybolmaktır. Birilerini sevmek, kendini onların yerine koyabilmektir deriz, yani kendini onların hikayesine yerleştirmek ya da onların hikayesini kendine nasıl anlatacağını bulup çıkarmak.

Bu, bir mekanın bir hikaye olduğu anlamına gelir ve hikayeler coğrafyadır; empati de her şeyden önce bir tasavvur işidir, hikaye anlatıcısının sanatıdır ve sonra buradan oraya seyahat edilen yoldur. Aldığı darbeyle sessizleşen yaşlı adama benzemek veya celladıyla yüz yüze gelmiş genç adam, sınırı yürüyerek geçen kadın, hızlı oyun trenindeki çocuk, hakkında sadece bir şeyler okuduğun ya da yatağını paylaştığın kişi gibi olmak nasıl bir şeydir acaba?

Hikayeler anlatırız kendimize, hayatta kalmak ya da birilerinin hayatına, hatta kendi hayatımıza son vermek için; şiddete başvurarak veya hissizleşmiş halde ve yaşamayı başaramayarak. Hikayeler anlatırız kendimize, bizi kurtaran hikayeler ve içinde debelendiğimiz bataklıklar, boğulduğumuz kuyular olan hikayeler, haklı çıkma hikayeleri, lanetlenme, şans ve mutsuz aşk hikayeleri; ya da bunların, yerine göre çok sık olabilen bir kinizm örtüsüne bürünmüş çeşitlemeleri. Bazen hikaye çöker, kaybolduğumuzu fark etmemizi ister bizden veya korkunç halimizi, gülünç olduğumuzu ya da sadece tıkanıp kaldığımızı. Bazen de değişim çıkagelir bir cankurtaran veya bir damla destek gibi. Batan gemilere benze-

Pervaneler uyuyan kuşların gözyaşlarını içer. Bu, 2006 tarihli kısa bir bilimsel raporun

yen hikayeler öyle pek az değildir ve birçoğumuz, etraf batıp çıkan filikalarla dolu olsa bile, o gemilerle birlikte dibi boylarız.

Arap Geceleri olarak da bilinen *Binbir Gece Masalları*'nda Şehrazat hikayeler anlatır geceleri, kendisini öldürmesin diye hükümdarı merak içinde bırakır. Masallara dayanan hikayede hükümdar sultanını bir köleyle sarmaş dolaş yakalamıştır, bunun üzerine her gece bir bakireyle yatar ve sabahında da onu öldürür ki bir daha boynuzlanmasın. Şehrazat bu katliamı durdurmak üzere gönüllü olmuştur, hükümdara devamı hep ertesi geceye kalan hikayeler anlatır. Yıllar boyu sürüp gider gece masalları.

Şehrazat hükümdarı her defasında bir hikaye yumağına dolar, o da devamını düşünmekten kendini alamaz. Ölüm saçan bir insan olmaktan çıkacaktır sonunda. Masallarla dolu bütün o günlerde Şehrazat üç oğul doğurur ve hikayelerin iç içe geçtiği bir labirent yaratır. Arzu, hile ve sihrin, hikayeleridir, dönüşümü ve sınanmaları anlatan, biri yarıda kesildiği anda başka bir anlatıcının sözü aldığı gebe hikayelerdir bunlar, ölümü durdurmak isteyen hikayelerdir.

Biz hikayeler anlattığımızı sanırız, oysa çoğu zaman hikayeler bize sevmemizi ya da nefret etmemizi, görmemizi ya da kör kalmamızı söyler. Ve çoğu kez eyer vurup kırbaçlayarak koştururlar bizi, ne yapacağımızı söylerler ve biz de hiç sorgulamadan dediklerini yaparız. Özgür olmayı öğrenmek için onları dinlememiz, sorgulamamız, ara verip sessizliğe kulak vermemiz, onlara isimler koymamız ve sonunda hikaye anlatıcısı olmamız gerek. Bakire olarak gelip öldürülen kızlar hükümdarın hikayesindeydi; Şehrazat ise bir işçi sınıfı kahramanı gibi, üretim araçlarının kontrolünü ele geçirdi ve kendi üslubunda anlattı.

Bazen anahtar kilitten çok önce gelir. Bazen hikaye insanın kucağına düşüverir. Bir defasında benim kucağıma da elli kilo kayısı

başlığıdır ve sözü geçen pervaneler Madagaskar adasında yaşayan Hemiceratoides

döküldü. Üç büyük sandıkta gelmişlerdi, birbirlerinin ağırlıkları altında ezilmesinler, bitişik durup çürümesinler diye, yatak odamın tahta döşemesine bir çarşaf serip yaydım onları. Birkaç gün kaldılar öylece, anlatılacak bir hikaye, çözülecek bir bulmaca, kaldırılacak hasat vardı. Etkileyici bir görünüştü bu; katı ve yeşilden yumuşak ve kahverengiye kadar her evreyi geçiren kayısılardan bir dağ, yine de çoğu, kayısı diye andığımız evredeki renkteydi: pembe benekleri, altın sarısı kısımları olan soluk turuncu kayısılar, ince kadifeyle kaplı, ne şeftali kadar tüylü ne erik kadar kaygan. Olgunlaşmış olanlar bu meyveye özgü baygın ve tatlı bir koku saçıyordu.

Bereketli görüneceklerini ummuştum, oysa kaygı verici görünüyorlardı; çünkü ne zaman odaya dönsem bir, iki veya üç tanesi, hatta belki bir düzinesi çürümüş oluyor, ayıklanıp atılmaları gerekiyordu. Her defasında, kayısı yığınını hayranlıkla seyretmek yerine, kontrolden geçirmek zorundaydım. Yatak odamda tepeleme kayısı bulunmasının nedenleri oldukça karmaşıktı. Annemin ağacından gelmişlerdi, uzun süredir oturmadığı evinden. Bir dizi yeni sıkıntının başladığı bir yazdı.

Kayısılardan iki yaz önce annemin kafası karışmaya başladı, kayboluyor, kapıda kalıyordu, evine girmez olmuştu. Peş peşe zor durumlara düşüyor, acil yardım veya çözüm için beni arıyordu. Numaramı ezberleyeli onlarca yıl olmuştu; üç erkek kardeşim de uzakta oturmuyordu aslında, ama bölge kodları farklıydı ve numaraları da henüz yeniydi. Zaten annem dertlerini onlardan saklardı hep. Sadece en iyi yanlarının izleyicileriydiler, onlara görünmek istediği gibi gösteriyordu kendini; benim yerim ise işlerin çok daha karışık olduğu perde arkasıydı.

Ortanca ve küçük kardeşime grup çalışması yapmamız gerektiğini söyledim, çünkü ortadaki kaos annemin ve benim sırrımız

hieroglyphica *adlı bir türdür. Ama başlık bir cümleden oluşuyor ve adeta tek dizelik bir*

olarak kalırsa (daha önce çoğu hastalığı ve şikayetinde öyle olmuştu), gücüm tükenecekti. Kardeşlerim annem için farklı tarzda pek çok şeyler yaptı, harekete geçtiler ve yükü paylaştılar, ama acil durum telefonları yine bana geliyordu. Bir gün neden hep beni aradığını sordum anneme, erkek kardeşlerimi niye hiç aramıyordu? "E işte, sen kızsın," dedi ve ekledi, "hem bütün gün evde oturuyorsun; bir şey yaptığın yok ki." Bir yazarın yaşayışını betimlemenin yollarından biriydi bu da.

Annem otomobilini kaybetti, ben gittim yanına, arabayı bulana kadar dolanıp durduk, ehliyeti geri verilmemek üzere alınana değin hep diken üstündeydik; cüzdanını kaybetti, evinin altını üstüne getirdim, aramaktan vazgeçmiştik ki günler sonra cüzdan bir masanın altına sürülmüş koltuğun üstünde çıktı; anahtarlarını ya da anahtarlığını kaybetmişti, hemen geldik, bizdeki anahtarlarla kapıyı açtık ve yedek anahtarlar yaptırıp birini yakındaki bir arkadaşına bıraktık, bir diğerini sakladık. Aynı şeyleri daha sonra da bazen tekrarlamamız gerekecekti. Telefonun ne zaman acil bir şey için çalacağını bilemez olmuştum ve çalmadığında da acaba bir telefona ulaşamayacak ya da onu kullanamayacak kadar kötü bir durumda mı diye merak ediyordum. Daima tetikteydim, bir sonraki krizi bekliyordum.

Anneme evinde destek olmayı sürdürdük. Giriş kapısının arka tarafına cüzdanını asmak için bir çengel vidaladım, aramasına gerek kalmayacaktı böylece, ama bir türlü kullanmadı çengeli ve dokuz veya daha fazla sayıdaki cüzdan yerine sadece bir tane bulundurması önerimden hiç hoşlanmadı. Dış kapı anahtarına bağladığım kocaman kırmızı bagaj etiketini sevmişti, ta ki onu da kaybedene kadar; bunun kolaylıkla görülebilen devamı da oldu ve önemli numaralar listesini duvara asmamı da takdirle karşıladı. Ama adres defterini kırmızı renkli büyük bir kopyasını yapmak

balad ya da en yalın temellerine sıkıştırılmış bir tarih. İki kahramanı var, bir uyuyan ve

üzere (bir mobilyaya bağlansın, yığıntılar arasından bulunabilsin diye bir de uzun kurdelesi olacaktı) ödünç aldığım gün, telefona sarılıp demediğini bırakmadı.

Kopya da kayboluyordu, ama pek sık değil; hâlâ okuyup telefon edebildiği ve arkadaşlarıyla görüştüğü günlerdi ve ben yedeği de yedekleyerek bir kopya daha çıkarmıştım. Kablosuz telefonlar gibi kaybolmasın veya pili boşalmasın diye kablolu bir telefon aldım, ama görüşme sonrasında yerine konup konmayacağını bilemezdim tabii. Annem modern mikrodalgaların düğmelerine doğru şekilde basmayı beceremeyeceği için, eski tarz kadranlı bir mikrodalga buldum; annemin birkaç dakika yerine birkaç saate ayarlayıp yaktığı eski cihaza benziyordu. Gözlüğünü asacağı güzel bir de zincir aldım ve daha sonra da yeni gözlükler almasına yardımcı oldum.

Yaşlı insanlarda sıkça görüldüğü gibi, annem eşyalarını kaybettiğine değil, bunların çalındığına inanıyordu: ütüler, cüzdanlar, anahtarlar, çamaşırlar, para. Ve en çok da gerçek problemlerini saklamasına yardım eden bu hayali karakterlerden saklamaya kalktığı şeyleri kaybediyordu. Evi şehrin yirmi mil kuzeyindeki sevimli bir semtteydi ve başına hiçbir şey gelmiş değildi, yine de düş dünyası hırsızlar ve fırsatçılarla doluydu. Pencereden içeriyi inceleyen insanlardan korkup perdelerin çoğunu tamamen kapalı tutuyordu ve pırıltılar saçan mavi ve altın sarısı bir temmuz günü bile lamba yakmak zorundaydı.

Bir arkadaşını doğum gününde ziyaret etmek için otobüse binmeye kalktı, yanlış durakta indi ve bildiğim kadarıyla iki kent arasındaki küçük dağın sırtında uzun bir yürüyüş yaptı; gelip geçenler yanlarına aldı onu, ama hiçbiri bütün yol boyunca katlanamadı. Sonunda dönebildi eve. Olanları neşeyle, bir macera gibi anlatıyordu. Oysa iki yıl önce yaşlıca iki kız kardeş annemin

bir içen, bir veren ve bir alan; ve birinin gözyaşları diğerinin besini. Hikaye, bize bir

oturduğu bölgede yürüyüş yaparken kaybolmuştu. Bulunana kadar biri mi, ikisi birden mi ölmüştü, hatırlamıyorum. Ortanca kardeşim, üzerinde iletişim bilgileri yazılı tıbbi bir uyarı bileziği yaptırıp köpek künyesi gibi taktı anneme. O günlerde yardımcı cihazlar ve sistemlerle donatıyorduk annemi, ama hiçbirinin işe yaradığı yoktu.

Tüm bu krizlerin ortasında bir deneme metni kurmuştum kafamda, başlığı "Karanlık Kıtada Gemi Enkazı" olacaktı ama yazmaya zaman bulamadım bir türlü. Yaşlı bakımı üzerine öyle pek fazla başvurulacak cesaretlendirici kaynak yok, özellikle romantik aşk ve çocuk yetiştirme gibi adanmışlık gerektiren diğer alanlarla karşılaştırıldığında. Hiç olmayacak sandığın bir şey gibi sinsice sokuluyor yanına, daha doğrusu sen uyarılmadığın bu durumun içine yuvarlanıveriyorsun. Haritada gösterilmeyen kayalık, sarp bir kıyı sanki. Hayatın son yıllarının anlatıldığı hikayelerin genellikle tercih edilenlerinde bu dönem, altın rengine bürünür ve bütün yaşlılar olgun bilgeler olarak tanıtılır, zihinsel bozukluklara benzeyen hastalıklarla çöküp kaotik çocukluk yıllarına veya daha da gerilere yuvarlanmazlar. Annem her zaman ona göz kulak olmamı istemişti, ama bunu çöküşünün değil üstünlüğünün bir göstergesi olarak sundu.

Doktorlara götürdük annemi, bize onu yalnız bıraktığımız için ihmalkar ebeveyn muamelesi yapan doktorlara, halbuki elimizde olan bir şey yoktu ve durumu değiştirmeye çalışıyorduk. Reçeteler yazdılar, ama hangi günde olduğumuzu ve on dakika önce ne yaptığını bilmeyen annemin bir hapı günde iki defa almasını nasıl sağlayacağımıza dair bir tavsiyede bulunmadılar hiç. Bir duvar takvimi hazırladım, her günün ilaçları yırtılabilir torbacıklara zımbalanmıştı; ama annem bir kez olsun bakmadı takvime. Batmakta olan gemiyi yamalarla yüzdürmeye çalıştığımız bir dönemdi.

hikayeden anlatmasını isteyeceğimiz her şeyi söylüyor. Bir farklılık var. Bir ilişki var.

Krizlerle dolu birkaç zahmetli yıl boyunca debelenip durduk. Annemi otuz yıldır yaşadığı banliyö evinden ayrılmanın güzel bir şey olacağına inandırmak için hafiften bir kampanya sürdürmekteydim. Diyordum ki, yöneticisi olan bir binada otururwhile, kapısını açmak için başka bir diyardan gelecek birini beklemek zorunda kalmazdı, hem daha sosyal bir çevrede bulunurdu. Yalnızdı ne de olsa, ehliyetini almışlardı elinden, eski arkadaşları ya ölüyor ya da mesafe bırakıyordu; ya da gerekli numaraların yazılı olduğu kayıp telefon rehberiyle, kaybolmuş veya çalışmayan bir telefonun diğer ucundaydılar.

Nihayet, kayısı yazının başlarında annemi kendi dairesinde kalabileceği cazip bir yaşlılar evine taşıdık. Tesis sözünü ettiğim iki kardeşime yakındı, benimle arasında da bir köprü vardı. Her şey iyice dağılmaya başlamıştı artık. Annemi karanlık ve dağınık evinden çıkarmakla, alışkanlıkları sayesinde üstesinden gelebildiği tanıdık ve olağan çevresinden ayırmıştık. Veya belki de üstesinden gelmeyi ne kadar az becerebildiğini fark edememiştik.

Evini taşırken karanlık dolaplarda çürüyen meyvelere rastladım, çorap çekmecesinde sıcak tabakların konduğu bir nihale vardı, diğer elbise dolaplarında aile fotoğrafları ve düğünden kalma resimler buldum, kıyıya köşeye, yazı masalarının ardına fatura tomarları gizlenmişti ve her taraf karmakarışık iplerle, yumaklarla doluydu. Annemin yeni evi bir stüdyodan ibaretti ve eşyalarını sadece temel şeylerle sınırlı tutmayı gerekçelendiriyordu. Eşyalarını alırken o da bunu fark etti, yeni yerini geçici bir barınak, eski mekanına geri döneceği bir otel odası olarak görmemişti.

Kafasının içinde yeni bir harita oluşmadı bir daha, yolun karşısında, yarım blok ötedeki bakkal dükkanının yolunu, oturduğu binanın içini, hatta kendi dairesinin yerini öğrenmedi. Öğrenemedi. Karşıya geçmesi bile tehlikeliydi: hem yoldaki araçlara dik-

Hüzünle beslenebiliyorsun. Gözyaşların lezzetli. Pervaneler uyuyan kuşların

kat etmediği hem de bir kez karşıya geçtikten sonra oraya nasıl geldiğini ve şimdi nerede bulunduğunu bilemediği için. Küçük kardeşim heyecanla annemin kişisel onurunu ve bağımsızlığını korumak istiyordu; ne var ki, size bir arabanın çarpması hiç de onurlu bir durum değildir. Krizin yeni bir düzeyine gelmiştik şimdi, uyanık olduğu saatlerde daima birimiz annemin yanında olmalıydı. Bize destek olarak yardımcılar tuttuk ve daha sonra anneme bakım işlerinin de üstlenildiği bir huzurevi bulduk. Orada gerekli şeylerin yapıldığını ve güvende olduğunu sanıyorduk.

Bizi baş edebilecekleri durumlar hakkında yanıltmış ve geri vermeyecekleri bir yığın paramızı almışlardı; işler yolunda gitmeyince de sorumluluğu bize yıkıyorlardı. Yeniden annemle uzun zamanlar geçirmeye ve kişisel bakıcılar tutmaya başlamıştık. Bir ihtiyarlık vakası olup çıkmıştı annem, etrafa saldırmaya ve kaçıp uzaklaşmaya hazırdı. Kendi başına çekip gitmesin diye her sabah mahallenin tomurcuklanmış bahçelerle dolu hoş sokaklarında uzun yürüyüşler yapıyorduk birlikte. Başka şeyler konuşmak karışık veya tehlikeli olduğu için, genellikle evlerin renklerinden, irislerden, hanımelilerden, Latin çiçeklerinden, çarkıfeleklerden, ayçiçeklerinden, gündüzsefalarından ve yürürken gördüğümüz diğer bitkilerden dem vuruyordum.

Alzheimer hastalığında hipokampus, denizatlarıyla aynı Latince ismi paylaşan beyin merkezindeki o küçük kıvrım, ilk etkilenen bölgelerdendir. Şekli denizatına benzer ve anıları düzenler. Hipokampus aşındığında hasta yeni anılar oluşturma yetisini kaybeder ve önce mevcut anılarına bağlanır. Sonra neokorteks, yani beynin pek çok zihinsel işlevimizi gerçekleştiren dış örtüsü bozulmaya başlar. Hayvanlarda neokorteks genellikle düz ve basittir, buna karşılık insanınki girifttir, kıvrımlar ve girintilerle doludur. Kafa-

gözyaşlarını içer. Seni alıp kaçabilir bu cümle, sen bilimi ve kuşların -bu örnekte

tasının içinde muazzam bir yüzölçümüne sahiptir.

Beyni içeride gömülü bir denizatının etrafını saran kanyonlar, kurumuş nehir yatakları, koylar, körfezler, tüneller ve uçurumlarla dolu karmaşık bir coğrafya olarak düşünün, her tarafa saçılmış bilgiler nöronlar tarafından taşınıyor burada; bilimcilerin "nöron ormanı" dediği bir ortam. Annemin beynindeki hastalık yüzünden bu sinir hücreleri dolaşık düğümlere dönmüştü; orman, bazen ağaçları adeta boğduğunu gördüğümüz sarmaşıkların eline geçmişti sanki. Diğer taraflar ise çıplaktı; ağaçlar ölmüş, beyni boylu boyunca aşan karıncıklar akıntıların kanallara dönüşmesi gibi kocaman olmuştu. Karakterin ve yeteneklerin temeli olan bu coğrafya derinlemesine ve geri dönüşsüz bir başkalaşıma uğramaktaydı. Doğal yapı giderek aşınıyor, beyin çöküyordu sonunda.

Derler ki Alzheimer hastası geri dönüp çocukluğundaki gibi hareket eder; ama çocukların doymak bilmez zihinleri hayatın diğer ucunda dağılıp giden bilgileri yakalayıvermektedir, kazanma ve yenilme kadar benzemez durumlardır bunlar. Benim gözümde annem parçalanan bir kitap gibiydi, sayfalar eriyip çözülüyor, ifadeler bulanıklaşıyor, harfler döküldükçe bembeyaz kağıt kalıyordu geriye; sondan başlayarak yok olan bir kitaptı bu, çünkü önce en yeni anılar silinmekteydi ve yeni bir şeyin eklendiği yoktu. Konuşmasında eksik kalan sözcükler artlarında beyaz lekeler bırakıyordu.

İşte tam bu krizin ortasında, annemin evini satış için hazırlamayı üstlenmiş olan küçük kardeşim kayısı ağacının meyvelerini toplaması gerektiğine karar verdi. Bir tür kurtarma, endişe ve cömertlik jestiydi bu. Annemin onlarca yıl önce diktiği ağaç serpilip büyümüştü. O koca yığın bana gelene kadar bir tek kayısı yediğimi hatırlamıyorum, oysa yirmilerimdeyken çıplak dallara basmış, elimde budama makasıyla huzur içinde yukarılara

bakarken çekilmiş bir resmim var.

Bunu böylece yazdıktan sonra soluklaşmış polaroide bakınca, aslında ağacın yanı başındaki yüksek bir merdivende durduğumu gördüm. Elimde ne olduğu anlaşılmaz bir şey tutuyordum. Küçük kardeşim de girmişti kareye ve budama makasıyla kayısı ağacında duran oydu. Hasta olmayan bizlerin belleği bile kayan, silinen, parçalı bir şey, bütün balıkları tutamayan bir ağ ve bazen de hiç varolmayan kelebekleri yakalıyor. Nitekim ben de fotoğrafları hatırlarken kardeşim olmuştum. Yirmi yıl sonra o, ağaçtaki son kayısıya kadar meyveleri toplamak için merdivene çıkmış olmalıydı. Mahsulün bir kısmını başkalarına verdi, ama aslan payı bana düştü.

Yığına her baktığımda, bozulan birkaç kayısı daha görüyordum, çürüme yayılmadan ayıklamak lazımdı bunları. Meyve tepeciği bir organizmaya benzemeye başlamıştı: kendi hayatını süren insan boyunda bir varlık, yatak odamdaki bir işgal ordusu. Sanki yerde çürüyen bir ceset varmış gibi, döşemeye sıvılar sızmaya başladı, geri kalan tatlı kayısılar ise hızla olgunlaşıyordu; ve ben bir şey yapabilmek için uygun zamanı bekliyordum.

Evimdeki meyve yeniden masal okumaya teşvik etti beni. Masallar da baş etmek gereken devasa yığınlar, öbeklerle doludur. Örneğin "Rumpelstiltsikin"deki kızcağız bir oda dolusu samanı altına çevirmek zorundadır, küçük oğul prensese kavuşmak için ormandaki bataklığa dağılmış bin inci tanesini toplamalıdır, kum dağını çay kaşığıyla taşıyıp yok etmek gerekir. Yığınlar başarılması olanaksız işlerin bir alt kümesidir aslında: dünyanın öbür ucunda yaşayan ateş kuşunun kuyruğundan bir tüy koparmak, bulmacalar çözmek, doğaüstü korkunç düşmanlarla çarpışmak gibi işlerin.

Magotine adlı gaddar bir peri lanetlenmiş kraliçeye iplik eğirmesi için örümcek ağı telleri verir, boynunda asılı değirmen ta-

unutana kadar. Kendi gözyaşlarını hatırlarsın ve asimetrik bir ilişkinin resmi çıkar

şıyla tırmanacağı bir dağ gösterir, delik deşik bir testiye basiret suyu doldurmasını ister; yeşil bir yılana çevrilmiş kocasının yeniden insan şeklini alabilmesi için kraliçe bunları başarmak zorundadır. Böyle işler gelişip olgunlaşmanın, özgür olmanın veya aşkı bulmanın önündeki engellerdir hep. Görevi yerine getirince lanet kalkar. Büyü bu tür hikayelerde biçim değişikliği, hayvan bedenine girme veya başka bir kimliğe bürünme anlamına gelir. Büyünün bozulması ise kişinin tekrar kendi olmasını sağlayan bir lütuftur.

Kolay bozulan kayısının bolluğu bana verilmiş böyle bir görevdi işte, ama aynı zamanda doğuştan sahip olduğum hakkımdı, çocukluğumdan beri bana neredeyse hiçbir şey vermemiş olan annemden kalma masalsı bir mirastı. Aile ağacından toplanan son hasattı bu meyve yığını, peri masallarındaki esrarengiz, bulmacalı armağanlar gibiydi: sihirli bir tohum, bilinmeyen bir kapının anahtarı, büyülü bir söz gibi. Kavanozlara doldurma, konserve yapma, komposto yapma, dondurma, yeme ve damıtma, kayısıların neden olduğu işlerden sadece çok az bir kısmıydı. Çözmem gereken bir bulmacaydılar aynı zamanda, neredeyse her şeyin kötü gittiği sonraki on iki ay boyunca anlamını keşfetmem gereken bir masaldılar.

Masallar sıkıntılarla, sıkıntıya düşüp sonra kurtulmakla ilgilidir; sıkıntı olgunlaşma yolunda zorunlu bir aşama gibi görünmektedir. Bütün o büyüler, kristal dağlar, ev boyundaki inciler, gün ışığı kadar güzel prensesler, konuşan kuşlar ve geçici bir süre yılana dönüşen insanlar dikkati başka taraflara çekse de, çoğu hikayenin esas çekirdeği düşmanlara karşı hayatta kalma mücadelesi, kişinin dünyadaki yerini bulması ve hak ettiği konuma ulaşmasıyla ilgilidir. Çekilen zorluklar bir okuldur daima, öğrenme ise bir tercih meselesi.

karşına: uyuyan biri ve uyanık olan biri; biri boyun eğen diğeri elde eden. Biri var

Masallar hemen her zaman güçsüzlerin hikayeleridir: en küçük oğlun, terk edilmiş çocukların, yetimlerin, kuşa veya canavara çevrilmiş insanların ya da başka bir şekilde büyülenip kendi aslından ve hayatından koparılmış kimselerin. Prensesler bile babaları tarafından reddedilebilir, köle gibi satılır, üvey annenin elinde eziyet çeker veya prenslerin onlarda gözü vardır (her ne kadar çoğu hikayede kendilerini öne çıkarsalar ve çizgi film versiyonlarındaki kadar pasif olmasalar da). Çocuk hikayeleridir masallar; gerçi onlar için anlatılmış değillerdir, ama herkesin bize söz dinlettiği, bizim ise kimseye karşı güçlü olamadığımız hayatın o ilk yıllarındaki duruma odaklanırlar.

Aslında masallarda güç, nadiren hayatta kalmanın uygun aracıdır. Güçsüz kişi daha çok ittifaklar kurma yoluna gider, genellikle karşılıklı iyiliklerle (arı kovanını bozmama, kuşu öldürmeyip salma veya besleme, yaşlı kadına saygı gösterme) oluşan ittifaklardır bunlar. Alçakgönüllü kişiler arasında ekilen iyilik tohumları kriz zamanı semeresini verir masallarda ve bazen de gerçek hayatta. Aniden bütün servetini yitirmiş bir adam tanıyorum. Meteliksiz bir halde hukuk savaşı vermek ve çocuklarına bakmak zorunda kalmıştı. Kurmuş bulunduğu sevgi ve saygı bağlarından oluşan çok farklı bir zenginliğe sahip olduğunu gördü o zaman, başka türlü fark edemeyecekti bu zenginliğini. Avukatlar davasına ücretsiz baktı, bakkal veresiyeyi artırdı, okullar burs verdi ve adam parası tükenmeden önce göze görünmeyen bir zenginlikle tekrar ayağa kalktı.

Hans Christian Andersen'in yeniden anlattığı, bir üvey anneyle başlayan eski İskandinav masalı "Yaban Kuğuları"nda evden kovulan kız kardeş, büyü yapılmış -gün boyu kuğu olarak yaşayıp geceleri yine insan olan- on bir erkek kardeşini kurtarmak için, kilise mezarlığındaki yakıcı ısırgan otlarını çıplak elle toplar,

olmaktadır, diğeri eylemektedir. Pervane tetikte, iş başında, gözyaşı çalıyor ve gecenin

eğirip iplik yapar ve uzun kollu on bir gömlek dokur. Konuşacak olursa, kardeşleri ebediyen kuş kalacaktır. Suskunluk içinde suçlamalara karşı kendini savunamaz ve cadı diye yakılmanın eşiğine gelir.

Yakılacağı odun yığınında son gömleği bitirmek üzereyken, uçup gelen kuğular tarafından kurtarılacaktır. Kuşlar süzülerek yakınına geldiği anda ısırgan otundan yaptığı gömlekleri üstlerine fırlatır, insana dönüşmelerini sağlar böylece. Ama henüz gömleğinin bir yeni tamamlanmamış olan en küçük kardeş bir kol ve bir kanatla kalır, bundan böyle bir kuğu-insan halinde yaşayacaktır. Üvey annenin büyü yaptığı insanların neden kanayan parmaklarla mezarlık dikenlerinden dokunmuş gömlekler ve suskunluk sayesinde kurtulabildiği, hikayenin yanıtlaması gereken bir şey değildir. Bize sürgün, yalnızlık, bağlanma ve biçim değiştirmeye dair etkileyici resimler sunması yeter. Ve bir de neredeyse ölüp kendi hikayesini bize anlatma olanağı kalmayacak bir kahramanı olmalıdır.

O günlerde annemin durumu masallardaki bir lanete benziyordu, üstelik hiçbir şeyin kaldıramayacağı, ancak alışarak yaşanacak bir lanet. Buna karşılık kayısılar için yapılabilecek bir şey vardı. Artık meyve olarak değerlendirilecek sertlikte olmasalar da, eski mirasları ve görevleri hatırlatabilirler ve bir alegori oluşturabilirlerdi, ama ne için?

içinde uçuşuyor, çünkü cümlede gece de var; ve iki ayrı türün kanatları. Sanki bu iki

2. Aynalar

Kocaman kayısı yığınında ham, olgunlaşmış ve çürümüş meyveler bulunuyor. Annem hakkında anlatabileceğim hikayeler de öyle. Onun hakkında daha önce yazmış olsaydım, hikaye bir mahkeme havasına bürünürdü; çünkü argümanlar, olgular ve kimin haklı olduğu meseleleriyle yetiştirildim ben, sevgi denebilecek bir sıçrayışa pek yer yoktu. Bir davalı ağzıyla konuşmam gerekirdi, uzun zaman birçok suçlamanın muhatabı olarak, annem karşısında haklılığımı kanıtlamak zorunda kalırdım. Varoluşumu aklama ve ayakta kalma acil bir ihtiyaç olmaktan çıktı artık, ama yine de, duygu silindikten sonra bile hikaye derin bir çukur gibi kalıyor.

Bazı başka hikayeler ise henüz olgunlaşmış değil, onları da birkaç yıl sonra, vakti geldiğinde anlatacağım. Kayısılar evime gelip de masalları düşünmeye başladığımda, "Pamuk Prenses"teki "ayna, ayna, söyle bana" satırlarını hatırlayıp dehşete kapıldım; çünkü annelerle aynalar arasında kurulan bu bağlantı annemin gazabının ne kadar öldürücü olduğunu fark etmeme yol açmıştı. Yıllarca hasetten içi içini yemişti, kendine anlattığı bir hikayeydi bu haset, sürüp giden bir karşılaştırmanın hikayesi.

Büyük bir dürüstlük meraklısıydı annem. En iyi halinde ezilmişlerin haklarını korumaya kalkışırdı; en kötü haliyse bende bulunup da kendisinin hiç sahip olamadığı şeyleri kıskanmasıydı. Haset bir duyguydu ve annem duyguları nedenlere, nedenleri de olgulara dönüştürürdü, üstelik olguların kesin ve kalıcı olduğuna inanıyordu, değişmez şeylerdi olgular, oysa kendi duyguları değişip dururdu. Bunlar metamorfoz geçirip hikayelere dönüşüyor ve

karakter gündüz ile gece; ya da sanki ayın, görünmeyen güneşin ışığını yansıtması gibi,

kendine anlattığı hikayeler, duyguları olup bitenlerden çok sonra da gündeme taşıyabiliyordu.

Hikayeler alıp götürürdü annemi, onu sürükleyen şey hikayelerdi: mutlu olamamışsa, bu bir güzellik uğrunaydı; hakkı olan bir şeyden yoksun kalmışsa, annesi veya altın saçlı kızı içindi. Hikayeler onu bir o yana bir bu yana savuran fırtınalardı, ama doğru ve kalıcı olduklarına inanıyordu; her zaman perişan, her zaman mutluydu; bütün hayatı çok iyi ve korkunç geçmişti; öyle bir şey hiç söylememiş, öyle bir şey hiç yapmamıştı; önemsiz olayları yıllarca aklından çıkarmaz, buna karşılık kendi öfke krizlerini bir sonraki gün unutmuş olurdu.

Benim hikayem, yıllar boyunca pek çok kadından dinlediğim bir hikayenin çeşitlemesidir: kendini herkese ya da bir kişiye vermiş ve sonra da kızından geri almaya kalkışan annenin hikayesi. Eskiden beri beni temin ederek, daha yeni yeni yürüdüğüm sıralarda boyumu ölçtüğünü söylerdi, boyumu iki katına çıkardı ve buna dayanarak büyüdüğümde ondan on dört santim kadar kısa olacağım sonucuna vardı. Saç rengimse (ilk yıllarda çok açık sarı, ardından limon ve bal rengi, sonra da kirli sarı ve büyüdüğümde güneşin etkisiyle kısmen altın sarısı) bir gün kesinlikle kahverengi olacaktı.

Bu kısa boylu, kahverengi saçlı kız evladın pek dehşetli bir şey olmadığına karar vermişti, benim için sıradan bir gelecek tasavvur ediyor ve bazen de beni buna göre yönlendirmeye çalışıyordu. Hastalıkla ilgili durum başlayana kadar hep ondan on beş yirmi santim kısa kaldım, ama daha sonra da boylarımızı karşılaştırmayı sürdürdü hep. Bir defasında, akşam yemeği için ailece toplandığımızda beni daha kapıdayken yakalayıp aynanın karşısına çekip hâlâ kendisinin uzun olduğunu göstermeye kalkışmıştı. Alzheimer hastalığından sonra bile bir süre bana "Bücür" diye

içen, rüya görenden besleniyor. "Pervaneler uyuyan kuşların gözyaşlarını içer" ifadesi

seslenmeyi sürdürdü. Ama en çok saçımı dert ediyordu.

Annem gençken, koyu saçlarında kızıl kahverengi sevimli tonlar vardı. Saçı çabuk beyazlamıştı, uzun yıllar açık kahverengiye boyadı onları, sonunda saç rengini kendi haline bırakmaya razı edebildim. İlk kez altmış yaşlarındayken beyaz saçlı gördüm annemi ve güzelliğine hayran kaldım; mermer bir heykel gibiydi, masmavi gözleri pırıltılar saçıyordu. Şimdi saçları benden daha açık tondaydı ama bu bir şey değiştirmemişti. Sarışın olmak annemin gözünde adeta doğaüstü bir armağandı ve ben bunu hak etmiyordum, çünkü kendisi böyle bir şeye sahip değildi. Yıllarca saçlarımı hoş olmayan türlü çeşitli şekillere sokup durdu.

Saçım boyalıydı, kahverengiydi, uygun değildi, yanlıştı. Arada saçım yerine kaşlarıma sinirlendiği birkaç yıl da olmuştur. Onu kahvaltıya götürdüğüm bir sabah, durup dururken "Sende bu kaşların olması haksızlık," deyiverdi yüzüme. Kahvaltı bir işe yaramamıştı, yay şeklindeki kaşlarımı ona verecek değildim, zaten veremezdim de, kendi düz kaşlarının hoş olduğuna inandırmam da mümkün değildi.

Anneler için, bazı anneler ya da benim annem için kızları bölme, oğulları çarpmadır. Kızları onları azaltır, parçalara ayırır, onlardan bir şeyler alır götürür; oğullar ise onları çoğaltır, yükseltir. Erkek kardeşlerimin yakışıklı olduğu düşüncesiyle gözleri parıldayan annem, benim güzel olabileceğim fikriyle sarsılıyordu. Kraliçe'nin Pamuk Prenses'i kıskanması ölümcül bir duygudur. Herkesten daha güzel olma arzusundan kaynaklanır, kimin hayranlığına ihtiyaç duyduğu sorusunu ortaya çıkarır ve güzelliği başına iş açmış bir çocuk olan Pamuk Prenses'i nasıl bir rekabet içinde gördüğüyle ilgilidir. Kadınlar arasındaki bu dramın ardında erkekler vardır, Kraliçe'nin, kendisini güzel bulmalarını istediği erkekler, dikkatlerini çekebilmenin değerlilik veya değersizliği

akla çok şeyler getirir; tanıdık şeylerin tuhaflaşmasını, besine dönüşmüş hüznü,

tayin ettiği erkekler. Yapabileceğim bir şey yoktu benim, çünkü bir şey yapmış değildim: Annemin hiddetini benim yaptığım bir şeyler değil doğruca varlığım, cinsiyetim, görünüşüm ve eksik tarafım, yani onu tamamlayıcı bir mucize yerine bölen bir şey olmam başlatmıştı.

Filozof Charles Griswold *Forgiveness* adlı kitabında "hınç bir hikaye anlatma tutkusudur," diyor. Böyle hikayelerin ne kadar zorlayıcı olduğunu, eski bir yaraya nasıl ölümsüzlük bahşettiğini iyi bilirim. Anlatıcı, su pompası çarkına bağlanmış bir deve gibi daireler çizer, yorulmak bilmeden acılar pompalar, her anlatışında duyguya yeni bir hayat verir. Anlatı olmasa ölüp gidecek duygular yaşatılır böylece; ya da bir zamanlar ortaya çıkmış durumlardan çok farklı, hele içinde bulunulan anla neredeyse hiç ilgisi olmayan anlatılar tarafından icat edilirler. Ben bu sanatı annemden öğrendim, tabii onun bazı hikayeleri benim hakkımdaydı ve benim en uzun ömürlü klasik hikayelerim onunla ilgiliydi. Babamın yıkıcılığı daha az karmaşıktı, ama o başka bir hikaye konusu. Aslında belki de annemin davranışının kökenindeki dert babamdı, ona kesinlikle acı çektirmişti babam, ama bunun da altında başka insanlar ve tarihsel kuvvetler yatıyordu. Bu mantık sonsuzca sürüp gider zaten.

Mesele sadece çekememezlikten ibaret değildi aslında. On üç yaşımdayken annem doktorların, memesinde bir yumru saptadığını söylemişti. Aradan onlarca yıl geçtikten sonra öğrendim ki önce babama söylemiş ve onun ilgisizliği birbirlerinden kopmalarını ve uzatmalı boşanma sürecine girmelerini hızlandırmış. Ben de pek ilgi göstermemiştim; buna yanaşmadığımdan değil, henüz gerekli donanıma sahip olmadığımdan. Belki de böyle bir konuda tecrübem çok azdı.

Annem o gün tıbbi sonuçları haber verip benden istediğini

doğanın sunduğu ve herhangi bir mit kadar esrarengiz tınlayan sayısız hikayeyi kapsar.

alamayınca, bir öfke patlamasına kapıldı. Yanlış hatırlamıyorsam, istediği gibi olmadığım veya istediğini vermediğim için yaşayacağı sayısız öfke krizinin ilkiydi bu. İkimizi, taba rengine boyanmış korkunç evin önünde resmediyorum hâlâ: O boya doğru dürüst kurumadı bir türlü, yıllar boyu küçük böcekler gelip yapıştı üstüne. Artık şefkat görecek kimsesi olmayan dertli kadıncağızın halini anlayabiliyorum, ama zamanında içim çok acımış, haksızlığa uğradığımı hissetmiştim. Göğsündeki kitlenin iyi huylu olduğu anlaşıldı, ama ilişkimiz o günden itibaren kötücül kaldı.

Çoğu zaman başkalarına veya hayata duyduğu öfkeyi bana yöneltiyordu. Başkalarına verdiği şeyleri benden esirgemekten, beni dışlamaktan zevk alırdı, üstelik genellikle gözümün önünde yapardı bunu. Böylece eline bir şey geçeceğini sanıyordu; belki de bir an için zafer ve güçlülük duygusu yaşıyordu ki, nadiren sahip olabildiği şeylerdi bunlar. Bu stratejiyle aynı zamanda bir şey kaybetmiş olduğunu fark edemiyordu sanki. Daha sonra onlarca yıl, oğullarından sakladığı başka bir hastalığı veya yarası beresi olduğunda ben baktım ona; bunların en kötüsü Alzheimer'ın başlamasından sadece birkaç yıl önce başına gelmişti ve yine ona ihtimam göstermekte olduğum halde kendisine karşı duyarsızım diye haşlamıştı beni.

Bazen bir yetişkinin aklı ve gözüyle çocukluk dönemine dönüp bakmak yararlıdır. Ben zaten bir şey hissedemeyecek olduğumu anladım. Ne annem ne de kendim için. Tek hissettiğim şey, o da sanki uzak bir mesafedenmiş gibi, bulanık bir korkuydu. Çocukluğumu geçirdiğim ortama geri döndüm, o donuk, ölgün dünyaya, bir açılma olmasını, uyanışı beklediğim, yaşamayı beklediğim yıllara. Annemin mutsuzluğu, benim bağlanmış olduğum bir kızaktı. Yanımda sürüklüyordum onu ve kendimi, hatta belki annemi de kurtarmanın bir yolunu bulmak umuduyla inceliyordum.

Antik Yunan'da psyche *sözcüğünü soluk, yaşam, yaşamın hayati özü, ruh anlamında*

Beni bir ayna olarak düşünüyor ama gördüğünü beğenmeyip aynayı suçluyordu. Otuz yaşıma geldiğimde, arada bir yazdığım ama nadiren gönderdiğim öfkeli mektuplardan birinde şöyle yazmıştım: "Senin resmini kendini görmek istediğin gibi –mükemmel bir anne, eksiksizce sevilen, her zaman haklı bir anne halinde– yansıtacak bir ayna olmamı bekliyorsun benden. Ama ben ayna değilim, gördüğün kusurlar da benim kabahatim değil. Ve mucizeler yaratmamı istediğin sürece, sana uygun davranamam."

Basılan ilk kitabımı anneme götürdüğümde, içeri girmedim diye azar işittim; oysa gece geç vakit bırakmıştım kitabı, o saatte ziyaretimin hoş karşılanmayacağını biliyordum. Daha erken gidecek olsam, kendi işimle yanında olmamı yanlış bulacaktı. Kitabı hiç vermesem, bu da başka bir hata sayılacaktı. Kazanma şansım yoktu, nasıl kaybedeceğimi ve nasıl oynayabileceğimi seçebiliyordum ancak. Karizmatik veya çekici ebeveynleri olan, daima onaylanma ve kabul görme umuduyla yaşayan insanlar tanıdım; bana gelince, böyle şeyler umamazdım hiç. Tek istediğim, savaşın bitmesiydi.

Sonunda Alzheimer'la ilgili en yaygın ve en rahatsız edici soru çıktı karşıma: Hâlâ kim olduğumu biliyor muydu? Tanınma çok çeşitli anlamlara gelebilir. Annem bir bakıma kim olduğumu hiçbir zaman bilmemişti. Çok sonra, artık adımı söyleyemez, ilişkimizi kavrayamaz olduğunda, aldırış etmedim; çünkü tanınmak zaten pek sevinç kaynağı olmuş değildi benim için. Sanırım o günlerde sesim ve başka şeyler tanıdık geliyor, annemi rahatlatıyordu. Belki de daha iyi tanıyordu beni. Ve belki ben de onu. Ne de olsa gereksiz kabuklar soyulmuş ve asıl önemli şey, annemin insan olduğu gerçeği ve kırılganlığı çıkmıştı ortaya.

Daha önceki bütün o yıllar boyunca kimdim ki ben? Hiç kimse. Aynalar her şeyi gösterir, bir tek kendilerini göstermez. Ve bir

kullanırlardı ve bazen de ruhun simgesi olan kelebekleri kastederlerdi; ama ben bir

ayna olmak, Ekho ve Narkissos mitindeki yankı olmak gibidir: Sana ait hiçbir şey duyulmaz. Narkissos hakkında genellikle söylenen, onun dağdaki gölde yansıyan kendi görüntüsüne âşık olduğudur. Ama daha önemlisi, sudaki resmine bakakalıp başkalarıyla teması kaybederek açlıktan ölmesidir.

Fransızca buz demek olan *glace* sözcüğü ayna anlamına da gelir. Buz, ayna, cam: Zehirlenen Pamuk Prenses'in içinde uyuduğu cam tabut, buzdan yapılmış da olabilir; hastalıklarının çaresi bulunduğunda uyandırılmak üzere dondurulmuş insanlar veya çok yüksek yerlerde donup kalmış dağcılar gibi. Çocukken donup katılaşırsın, şartları değiştiremeyip uyuşursun; duygularını ve bunların acımasız nedenlerini fark etmek, adlarını koymak ve hissetmek dayanılmaz olacağından, beklemekten başka çaren yoktur.

Buz, cam, aynalar. Ben de donmuştum, daha doğrusu erimekteydim. Bir aynaydım ben, ama annem o aynada gördüğü şeyden hoşlanmıyordu. İnsan ruhlarını ve manzaralarını düşünüyordum ve annemin mutlu olup olmadığını sorduğumda, başkalarının onu çiçeklerin süslediği çok iyi işlenmiş, hatta belki de yapay bir çayır gibi karşıladığını sanıyordum; bense o haritanın bilmek bile istemediği uzak bir köşesinde, asıl gerçek olan mutsuzluğunun bataklığını göstermekteydim.

Annem kendi hakkında bir masal seçse, bu "Cinderella" olurdu: tepeden bakılan, değeri bilinmeyen kızın, beygir gibi çalıştırılan narin çocuğun hikayesi. Annemin büyük kız kardeşi kendi işine bakan hayat dolu biriydi; küçük kız kardeşi ise şımartılmış bir bebekti ve büyüdükçe onun ikizi olmuştu adeta, ama –en azından annem tarafından– daha güzel olduğu düşünülüyordu. Küçük duyduğu özgüven sayesinde rahatça makyaj kalemleri kullanıp şık elbiseler giyiyordu, büyük olanı ise çekingendi. Yine de

pervanenin de ruh olabileceğinden şüpheliyim ve bu Grekçe sözcüğün onları kapsayıp

birbirlerine yakın ve sevgi doluydular.

Küçük bir çocukken, annem aklı başka yerdeymişçesine bazen küçük kız kardeşinin adıyla seslenirdi bana. En az çeyrek asır önce doğmuş bir kıskançlık ve bağlılık örtüsüne gömülüydüm. Kendi hikayelerinde annem çilli ve cılız olan çocuktu; annesi sırtını ona dayamıştı, arada sırada okula göndermeyip evde tuttuğu oluyordu onu, kendini biraz hasta hissettiği için ya da arkadaşlık etsin veya küçük kardeşine baksın diye. Annem on yaşındayken babası bir inşaat kazasında ölmüş ve annesi işe gitmek zorunda kalmış: ikisi için de bir başka terk edilme.

Eğer annem Cinderella idiyse, çocuklukta takılıp kalmış demekti, yardım gelmesini ve şekil değiştirmeyi bekleyip duruyordu, yarım yüzyıl önce sona ermiş durumlara takılıp kalmıştı. Kendisini almaya gelecek prensi olmayan bir Cinderella'ydı; oğulları, yani kendi yaptığı prensler dışında. Beden ölçüsünün (on bir beden) ve boyunun farkındaydı; boyu hakkında bir yakınır, bir övünürdü. Dikkat çekici güzellikte bir yüzü vardı, ama güzellik de fiziksel özellikler gibi onu nasıl taşıdığına bağlıdır. Cildi inceydi, ifadesi fazla ciddiydi, kendine güveni azdı, kılı kırk yarardı, alıngan, kaygılı ve aksi biriydi; bana anlattığı hikayelere göre, çocukken bile böyleydi.

Dünyayı kendi evi gibi hissettiği hiç olmamıştı, oysa bu, insanı ona çekici gelen şeye yönelmeye teşvik eden koruyucu bir içgüdüdür. Onun yerine ilkeler ve korkular arasında savruluyordu. Olması gerekeni gerçek sayar, sevmesi gerekene ve doğru bulduğu şeylere bağlanırdı. Yanlış bir yerin haritasına göre hareket ediyordu sanki, duvarlara tosluyor, arabayı hendeklere sürüyor, hedefini kaçırıyor ama ne duruyor ne de haritayı fırlatıp atıyordu. Cinderella olmaktan hiç vazgeçmedi ve hikayesini kendi yaptığı değil, daha çok başına gelmiş şeyler olarak anlattı daima.

kapsamadığını merak ediyorum. "Cupid ve Psyche" adlı masalda Psyche bir gezgindir,

Sanatçı Ana Teresa Fernandez kısa süre önce buzdan yapılma yüksek ökçeli bir çift pabuç giyip şehir merkezindeki bir caddenin su oluğunda durmuştu. Sonunda pabuçlar eridi ve kadın çıplak ayaklarla özgür kaldı. Bedeninin sıcaklığı ile buz pabuçların soğukluğu, keskin iradesi ile Cinderella hikayesindeki tutsaklık arasında bir çarpışmaydı bu. Ayakkabılar şaşırtıcı derecede güzel yapılmıştı, garip ve ürkütücüydüler. İnsanın ayaklarını adeta öldürmek isteyen, ama yürümek için fazla kırılgan pabuçlardı, sanki amaçları birine saplanmakmış gibi sivri topukları vardı. Fernandez'in yaklaşık kırk dakikaya sıkıştırdığı iki saatlik çileli video kaydı sırasında yavaşça su olup aktılar, dağılıp giden bir hikaye, yıpranan bir inanç, eriyen bir korku gibi.

Ayaklarınız veya elleriniz soğuktan uyuşursa, bir süre hiç hissetmezsiniz onları. Acı tekrar biraz ısındıklarında başlar, tıpkı kesilen bir yerin kan akışı durunca hissizce uykuya dalması ve sonra uyanınca ağrı vermesi gibi. Uzun boylu, atletik yapılı Ana da ayaklarının yeniden canlanmasıyla birlikte ıstırabın başladığını söylemişti. Acıya katlanması, zararlı bir masal karşısında kazanılacak sembolik bir zafer uğrunaydı ve hem savunduğu sert feminizmi hem de parlak hayal gücünü ifade edecek bir sanat çalışması yaratmak içindi. "Cinderella"da kadınlar pabuç ayaklarına uysun diye bedenlerini deforme eder; Ana ise tersine ayakkabıları ortadan kaldırmış, et ile buz arasındaki, uygun bulmadığı bir masal ile kendi uzlaşmaz sıcaklığı arasındaki savaştan güzel bir şey meydana getirmişti. Böyle bir irade veya sıcaklık herkeste bulunmaz.

Bir hikaye nerede başlar? Kurguda olup biten şeyler vardır ve bir sona bağlanırlar; denizden alınıp geri boşaltılmış bir kap su değildir hikayenin malzemesi. Ancak eğer anne babamın hikayesine bir yerden başlamam gerekiyorsa, onların annelerinden yola çıkmalıyım. Her iki büyükannem de annesiz büyümüştü.

kendi ölüsü yakılmak üzere dağlardaki odun yığınına yatırılıp bırakıldığında başlar

Yetiştirilmeyle ilgili bir sır benden önceki bir veya iki kuşak öncesinde silinmişti, o da eğer içinden çıktığım Avrupa'nın yoksul, marjinal kesimlerinde hiç varolduysa. Hem annem hem de babam derin bir yoksulluk duygusu içinde büyümüştü. Çoğunlukla dokunaklı bir şeydi bu, ama maddi olarak orta sınıfa tırmandıktan sonra bile kafalarında yoksulluğu canlandırdılar. Dolayısıyla ebeveynden çok rekabet ortamındaki büyük kardeşler gibiydiler, çocuklarını kendilerinin ve umutlarının uzantıları gibi görüyorlardı. Ayrışmışlık, kopmuşluk içine gömülü kalmışlardı.

Kendi geçimimi sağlamaya başlayana kadar hiçbir şeyin farkında değildim, her ebeveynin yasalar izin verir vermez çocuklarıyla parasal bağlarını koparmadığını bilmiyordum. On dört yaşında evden ayrılma girişimim başarısız kaldı, on beşimde ve on altımda da öyle. On yedi yaşında başardım bu işi ve olabildiğince uzak bir ülkeye gitmek istedim. Oraya vardığımda gördüm ki, tahmin ettiğimden de daha fazla kendi başınayım. Sorumluluğum bana aitti artık. Böylece birkaç yıl sürecek yoksulluk dönemi başladı. Yola çıkacağım sırada annem tavan arasındaki sağlam valizlerden birini bile almama razı olmadı, onun yerine kocaman, kırık bir bavul verdi bana. Birkaç parça giysim ve kitaplarım çanaktaki zar gibi yuvarlanıyordu içinde. Babam de kırık bir seyahat saati verdi, onarmaya değeceğini söyleyerek. Yıllarca sakladıktan sonra bir işe yaramayacağını anladım. Beni dünyaya uğurlarlarken aldığım hediyeler bunlardı işte. Belki de bu yüzden, annemin ağacından gelen kayısılar o kadar önemli.

Avukatlar gibi yazarlar da tutarlılık peşindedir. Kendi bakış açılarına uygun bir vaka oluştururlar; olgulara dayanarak yaparlar bunu. Ama yine de annemin ilkokul yıllarımda hazırladığı yüzlerce sandviçten söz etmeliyim. Fıstık ezmeli sandviçleri tek başıma okul banklarında açık havada yerdim. Martılar havaya

yolculuğu. Arayış halindeki kadınları konu alan klasik masallarda görülecek tüm tipik

attığım ekmek kabuklarına saldırıp yere düşmeden kapıyorlardı. Arkadaşlarımın ilk çocukları dünyaya geldiği sıralarda ve ben bir bebeği yaşatmak için nasıl bir kahramanlık gerektiğini, hiçbir şey yapamayıp her şeyi talep eden bir varlığa dur durak bilmeden bakmanın ne kadar tüketici bir iş olduğunu kavradığımda, annemin de bütün bunları hatırlayamadığım bir zamanda benim için yaptığını anlamış oldum. Beslenmiştim, temizlenmiştim, giydirilmiştim, konuşma öğretilmişti bana, binlerce şey verilmişti; hem de tekrar tekrar, her saat, her gün, yıllarca. Bana hiçbir şey vermez olmadan önce, her şeyi vermişti annem.

İşte bu hatırlayamadığım geçmiş adına ben de onun bakımını üstlendim; bu nedenle ve ilkesel nedenlerle ve şefkatle ve erkek kardeşlerimle dayanışma içinde. Nasıl yapmazdım ki? Mademki annem benim Arktika seferimdi, yolculuğu tamamlayacaktım öyleyse. Ama fıstık ezmeli sandviçlerden sonra ve beyin hastalığından önce, annemin arada sırada gösterdiği büyüklüğe her an diğer yüzüyle karşı karşıya kalacağımı bilerek cevap vermek çok güçtü. Bu yüzden, mesafeli oluşumdan şikayet ediyordu hep.

Evet, mesafeliydim. Onu inceliyor, ölçüp tartıyordum. Hayatta kalabilmem onun haritasını çıkarmama ve o coğrafyada kendi rotalarımı bulabilmeme bağlıydı. Hepimiz kendi hikayelerimizin kahramanlarıyız ve perspektifle ilgili bir sanat da, kendini başka birinin hikayesinin sahnesinde küçük bir varlık olarak görmek, sana dair olmayan bir dünyanın muazzam genişliğini fark etmek ve kendinde hayatını kurma, başka hayatları oluşturma ve sonlandırma gücünü bulmaktır; onlardan hikayeler dinlemek yerine kendi hikayeni anlatabilmektir.

Belki benden farklı bir kızı olsaydı, annemle savaşıp sonunda ateşkes yapar ya da tamamen mahvolurdu; derisi yeterince kalın bir evlat ise öyle duygu sellerine kapılmadan gülüp geçer, aldırış

özellikleri barındıran bir hikayedir bu. Psyche bir sarayda yalnız başına uyanır. Orada

bile etmezdi. Ama bir insanın bu koşullarda yaşayıp da onunla konuşup görüşerek geç olmadan gerçek bir barış yapabilecek kadar bilge olacağını düşünemiyorum. Ben durumla baş etmek için geri çekildim ve belki de kendim bir ayna, ardında bulunanı göstermeyen perdahlanmış bir yüzey haline geldim.

Aynadan bir dünyada yaşıyorduk ve onun çocukluğu hakkında benim bildiklerim, onun benim çocukluğum hakkında bildiğinden daha fazlaydı. Bir yetişkin olduğumda, benden hiç söz etmiyorduk artık. Hayatımda iyi gitmeyen bir şeyi anlatmaya kalksam, benim hatalarıma odaklanmaya başlar veya çok üzülür ve korkularını yatıştırmamı talep ederdi. Uzun zaman, hayatımdaki yeni ve önemsediğim bir şeyden söz açtığımda, daha cevap vermeye başlar başlamaz konuyu değiştirmiştir hep. Böylece yine onu konuşur olurduk, özellikle de korkularını ve şikayetlerini. Fazla üzüntülü anlarımda tıpkı ona benziyorum, kendini azaltılmış hissetmesine, kurban olarak görmesine; oysa onun gibi olmamak daima hedefimdi benim. Bu anlamda, oyunun sonlarına doğru gördüm ki, ben de yok etme peşindeyim.

Kayısıları izleyen sonbaharda, her şey en kötü haldeyken, güzel bir kıyı vadisindeki bir üniversitenin lisans öğrencilerine konuşma yapmam istendi. Dolu sınıfta mekanlardan, mekan sevgisini sıkça nasıl dile getirdiğimizden, bununla belli bir yere olan sevgimizi kastettiğimizden, ama yerlerin nadiren sevgimizi yanıtladığından ve yerlerin bize verdiklerinden söz ettim. Bize süreklilik, geri dönülecek bir şey verirler ve hayatımızın bir kısmının bağlantılı ve tutarlı kalmasını sağlayacak bir tanıdıklık sunarlar. Dertlerimizin bir bağlama oturduğu geniş bir ölçek sağlarlar, dünyanın büyüklüğü kayıpların, dertlerin ve çirkinliğin merhemidir orada. Uzak yerler kendi tarihimizin fazla derinlere kazılmış olmadığı,

bilinmeyen ve görünmeyen bir âşık, sadece geceleri ziyaretine gelmektedir: Cupid.

başka hikayeler; başka kimlikler düşleyebileceğimiz, içkimizi yudumlayarak soluklanacağımız sığınma arazileridir.

Dünyanın büyüklüğü kefarettir. Yılgınlık insanı dar bir alana sıkıştırır ve bunalım da tam anlamıyla zemindeki bir oyuktur. Kendiliğin iyice derinlerine inmek, yeraltına geçmek gereklidir bazen; ama kendinden dışarı çıkmanın, büyük dünyaya, hikayenin ve dertlerinin sıkı sıkıya göğsüne takılı kalmayacağı açıklığa yönelmenin diğer yoludur aynı zamanda. İki yolda da ilerleyebilmek önemlidir ve bazen geri dönüp meselenin kalbine ulaşmak, dışarı ve daha öteye gitmekle başlar. Arada sırada ortama giren veya insanı kendinden çıkıp bir hikayeye çeken genişleme işte budur.

Ben Ocean Beach'e giderdim genellikle. Oturduğum kentin öbür ucunda, çalkantılı Pasifik kıyısındaki uzun bir kumsal şeridir burası. Gücümü toplamama yarıyordu ve her defasında konuları yerli yerine oturuyordu, sadece mecazi değil, düz anlamıyla da. Kent kuma, kum dalgalara, dalgalar okyanusa dönüşüyordu; okyanusun binlerce mil uzandığını bilmek de kendi hikayemin, hatta genel olarak insan hikayelerinin bir dış sınırı olduğunu ve öte tarafta başka bir şeyin toplaştığını bilmek demekti. Bilinmeyenin sonsuzca kıyıyı yalayan tanıdık kenarıydı bu.

Öğrencilere, hayatlarının geri kalanında onlara destek sağlayacak yerleri bulmaya başladıklarında olgunlaşmış sayılacaklarını söyledim. "Yerler insanlardan daha güvenilirdir," dedim, genellikle çok daha uzun süreli olduklarını da ekledim ve kendilerini nerede evlerinde hissettiklerini sordum. Hepsi tek tek cevap verdi, sırayla, tam bir saat boyunca. Hiçbir yerde uzun süre kalmamış veya artlarında tanıdık bir dünya bulunmayan göçmenler, bütün hayatlarının geçtiği evden ilk kez ayrılmış yeni yetme gençler, samimi ortamları seven veya özlemini çeken ve henüz bunları fark etmemiş insanlar vardı karşımda.

Resimlerde Cupid kuş kanatlarıyla, Psyche ise kelebek kanatlı olarak gösterilir. Ama

Bense arkadaşlar ve akıl danışacağım kimselerden önce kitaplar ve yerler bulmuştum ve bana belki tam olarak bir insan kadar olmasa da, çok şey vermişlerdi. Çocukken sıkıntı çektikçe dışarıya yönelmiştim, çünkü bu ters dünyada her yer evden daha güvenliydi. Neyse ki meşeler vardı dışarıda, tepeler, dereler, korular, kuşlar, eski mandıralar ve at çiftlikleri, yalçın kayalar vardı; açık hava beni kişiler dünyasından fırlayıp insansız dünyanın kucağına atlamaya çağırıyordu.

Bir defasında, yirmili yaşlarımın sonuna doğru, arkadaşım Sophie'yle birlikte New Mexico'ya araba sürmekteydik. Sophie ateşli, yetenekli, siyah saçlı, yeşil gözlü ve tezcanlı bir genç insandı, kendi yolunu bulamamıştı henüz. İki günde New Mexico'ya gidip dönmek için kendimizi ikna etmek hiç zor olmamıştı, çünkü Sophie'nin bir projemize ait fotoğrafları basabileceği bir karanlık oda vardı orada. Kim olmak istediğimizi araştırdığımız günlerdi, dünyanın bize neler verebileceğini ve bizim ona neler verebileceğimizi sorduğumuz günler; yani öyle olduğunu bilmesek de, asıl işimizin gezginlik olduğu günler.

Birkaç yıl önce adeta âşık olmuşçasına batıdaki çölü keşfetmiş, oraya nasıl gidileceğini, içinde nasıl hareket edileceğini öğrenmiştim. Her fırsatta kendimi o muazzam açıklığa atıyordum ve bana dostluk gösteren çöl insanları arasında, yeni yerlerde ve sanki beni davet edermişçesine açılıp büyüyor görünen sınırsız gökyüzünün altında farklı bir hayata başladım.

Kendi sesimi ve kendi işimi bulmaktaydım o günlerde ve ikisi de gelişip serpilmekteydi; ama telaş ve baskı hissettiğim yoktu, kıtanın bu ıssız kısmında dolaşmak, kamp yapmak, birilerine konuk olmak Amerikan Yerlisi aktivistlerle çalışmak, yeni algılamalar gerektiren ve vahşi armağanlar sunan bir dünyayı keşfetmek için sayılamayacak kadar çok bahane buluyordum. Herhalde en

pervane olan ve Psyche'den beslenen Cupid'dir, karanlıkta onunla cinsel ilişkide

manzaralı yolu seçmiş olmalıydık, çünkü Marble Kanyon düşünülebilecek hiçbir doğrudan rotada yer almıyordu. Glen Kanyon Barajı'nın altındaki ilk vadiydi, Büyük Kanyon'un hemen yukarısında kalıyordu. Mojave'nin düzlüklerinden, tepelerinden, Arizona çölünün yüksek ve alçak kısımlarından geçtik, dik ve yassı tepeler, kırmızı kumtaşından kaygan zeminler gördük, o gece kuma bir muşamba serip uğuldayan nehrin yakınında uyuduk. Ertesi sabah nehrin kuzeyindeki yola bakan bir konaklama yerinin loş lokantasında kahvaltı ettik.

Yanımızdaki uzun masada büyük ve gürültücü, çok genç bir grup vardı. Hem konuşuyor hem de yığınla yemek yiyorlardı. Bir süre sonra, rafting yapmak üzere orada bulunduklarını anladım. Herhalde farkına varmadan çok yüksek sesle konuşmuş olmalıydım. "Büyük Kanyon'a inmek için azı dişimi veririm," demiştim. Grup rehberlerinden biri masamıza gelip birkaç kişinin ayrıldığını, fazla yer ve erzak bulunduğunu söyledi. Onlara katılmak ister miydik? Bir arzunuzu birden gerçekleştirme fırsatı çıkınca ne yaparsınız ki?

Ne zaman yola çıkacaklarını sordum, "Bir saate kadar," dedi; karar vermek için ne kadar zamanımız olduğunu sordum, "Yarım saat kadar," dedi. Bazı lojistik meseleler vardı: İhtiyacımız olan donanıma sahip miydik, aracımızı bırakabilir, tekrar geri dönebilir miydik, bizi merak edecekler olur muydu, Phantom Ranch'ten aşağıya inen yolun yarısını yürüyebilir miydik, bu insanlara güveniyor muyduk? Gece bizi ninnisiyle uyutan o nehre gitmeyi, akıntının bizi dünyanın derin katmanlarına sürüklemesini, eskiye, yaratılış zamanına geri dönmeyi istediğimiz kesindi. Yeniden rehberle konuşup şok ettik onu, evet diyorduk, gidecektik, bir veya iki haftalığına, üstelik yirmi dakika içinde hareket etmeye de hazırdık. Şimdi düşünüp taşınma sırası ondaydı. Biraz sonra

bulunur, gündüzleri gizlenir. Bu eski hikayenin geri kalanı iyi biliniyor. Kıskanç kız

gelip bölge güvenlik mensuplarının, sigorta listesinde kayıtlı bulunmadığımızı belirttiğini, onun için bizi alamayacaklarını söyledi. Teşekkür edip yolculuğumuza yine karada devam ettik.

O "evet" hayatımdaki büyük bir kilometre taşı, bir dönüm noktasıydı. Annemin içimdeki sesiyle mücadele etmiştim. İhtiyatlılığın, görev bilincinin, bilinmeyenden duyulan korkunun sesiyle, dünyanın tehlikeli olduğunu söyleyen, güvenliği ilk ölçüt sayan ve çoğu kez zevkle tehlikeyi birbirine karıştıran sesle. Şehre taşındığım zaman bana orada tecavüz edilip öldürülen genç kadınlarla ilgili gazete kupürleri gönderen, hayatı boyunca hiç başına gelmemiş, ne olduğu belirsiz tehlike ve kazaları ayrıntısıyla anlatan, sonuçları çok önemsiz hatalardan bile korkan anneyle. Bulaşıklar yıkanmadan Paradise'a gitmek niye? Ya bulaşıkların gürültüsü Paradise'dan daha yüksek olursa?

Annemin de yaşadığı bir macera vardı, küçük kız kardeşine anlatmıştı bunu, gençliklerinde otobüsle ülkeyi gezerlerken. O zamanlar evlenmemiş bir kızın genellikle yaptığı gibi evde annesiyle kalmak yerine, kalkıp tek başına Florida'ya gitmiş, bir Yahudi'yle evlenmişti. Adam askerliği sırasında annemi hemen Almanya'ya götürmüş, sonra da uzak batıda ve Güney Amerika'da yaşamışlardı. Bazen de maceraları reddetmişti annem ve yıllarca pek çok şeyi güvenlik için seçmiş ve azla yetinmeyi tercih etmişti. Hayali bir gelecekteki güvenceler uğruna şimdiyi tekrar tekrar feda etmişti ve "şöyle de olabilirdi" diye aklına taktığı pek çok şey vardı. Korkudan ve görev duygusu nedeniyle aşırı sıklıkla "hayır" diyordu ve her defasında buna göre hareket etmesi gereken bendim.

"*Anne*" ya da "*baba*" dediğinde üç farklı olgudan söz edersin. Biri, seni yapmış olan ve ilk yıllarına gölgesi düşen o devdir; diğeri, sonraki yıllarda daha insani boyutta algılanabilen, hatta belki arkadaş olunabilen biridir; ve bir de anne veya babanın içselleşmiş

hali vardır ve –yatıştırmak, kaçıp uzaklaşmak, kendin olmak, onu anlamak ve onun tarafından anlaşılmak için– onunla mücadele edersin. Bunlar karmaşık ve çelişkili bir üçlü oluşturur. Nehre evet demekle ben, neredeyse titiz bir görev refleksi halini almış olan bir tür içselleştirilmiş anneyi aşmış oldum.

Bu küçük maceradan bana her zaman yararlanacağım bir düstur kaldı: "Önemli bir neden olmadıkça, macerayı reddetme!" Eskiden refleks gibi bir tepkiyle uzak durduğum her teklifi veya fırsatı inceleyip denemeye başladım. "Evet" deyişimizden yaklaşık bir düzine yıl sonra Sophie ülkenin öbür ucundaki bir adama âşık oldu, ilişkinin henüz başlarındayken onunla birlikte olmak için berbat işini bırakıp gitti; ailesinden aldığı mektupta bilinmeze atılmakla ve sağlam bir adım atmış olduğu güvenilir kariyeri bırakmakla büyük hata ettiği yazılmıştı.

Onu, aşkına taşıyacak uçağa binmesi için havaalanına götürdüm. Arabada giderken, bilinmeyeni seçtiğimiz dönemden bahsettik. Hayır demiş olsaydık, yaşamadıklarımızı merak edecektik daima, bizim olabilecek bir hazineyi, bir deneyim fırsatını geri çevirmiş olacaktık; asıl önemli şey maceraya, bilinmeyene, imkana evet demekti. Sophie'ye dedim ki, gitmeyecek olsaydı o adamı hep merak edecekti; gidip de işler iyi gelişmezse, denemiş ve öğrenmiş olurdu; ve eğer her şey yolunda giderse...

Düğünlerinde nehir hikayesinin bir versiyonunu anlattım. Şimdi çocukları var, fırtına sakinleşti, kendi yolunu ve yerini buldu ve tabii anne babası, Sophie'nin bir zamanlar içinden gelen dürtüyle yaptığı atılımı kalıba sokmaya kalkıştıklarını çoktan unuttular. Bana gelince, başka maceralara da evet dedim ve o kayısı yılında aniden ve hiç beklenmeyecek şekilde İzlanda'ya davet edildim. Ve hemen "evet" dedim.

arzusunu engelleyemez. Karanlıkta bir lamba yakar. Ateş almış bir damla yağ düşerek

3. Buz

Her tarafa yayılmış yumuşak kar ve sivri buz parçalarından oluşan küçük tepeler ve yığınlar hep kalacak gibi görünüyordu, peş peşe aralarından geçen figürleri cüceleştiriyor, yutma tehdidinde veya vaadinde bulunuyorlardı. Bomboş bir sayfanın beyazlığı altında ezilen harfler gibi, küçük karanlık şekillerdi. Hiç söylenmeyecek bir sözcük yazmak istercesine birbirlerine sokuluyor, sözsüzlük ve sessizliğe doğru tekrar ayrılıyorlardı. Yine de manzara bir tür ölümsüzlük vaat ediyordu onlara: hiçbir şeyi çürümeye bırakmayan soğuğun ölümsüzlüğü.

Bir filmde, daha doğrusu kumlu bir televizyon ekranında izlenen bir kovalamacaydı bu, ama on yaşını yeni geçtiğim yıllarda beni büyülemiş, tutsak etmişti. En kuzeydeki arktik bölgeyi ilk kez görüyordum, oraya gitme isteği uyandı içimde ve bir daha hiç geçmedi; mutlağı, en uçtakini, en uzakları, dünyanın sonunu görme isteği, beyazlıktan ibaret olarak uzayıp giden dünyayla, suyun, rüzgarın, soğuğun ve enginliğin soğuk ilksel kuvvetleriyle karşılaşma isteği. Mary Shelley'nin *Frankenstein*'ından yapılmış düzinelerce sinema uyarlamasından birinin ilk veya son sahnesiydi bu gördüğüm.

Kayısılar gelmeden bir hafta önce, bazı sanatçıların kuzey bölgelerini konu alan eserleriyle ilgili bir müzede yapılacak etkinlik üzerine yazı yazmam istendi. Kuzey, hem modern haritaları hem de büyük ölçüde benim yön duygumu düzenler: Ekvator'un bu tarafında nerede bulunduğumu bilmek için bedenimi veya imgelemimi bir pusula iğnesi gibi kuzeye çeviririm. İğne de kuzeyi

uyuyan sevginin canını acıtır. Cupid'in tepkisi sanki daha önce acı nedir bilmezmiş

gösterir, ben de. Yaz ortasında, içimde ılıman bir iklim sürmekteyken, arktik ve subarktik bölgeler hakkında bildiklerimi, kısa süre de olsa geceyarısı güneşini tadacak kadar kuzeye gitmek için yıllardır duyduğum arzuyu, buz dünyasının o eski halini ve *Frankenstein*'ı düşündüm.

Frankenstein filmleri genellikle çılgın bir bilimci ve sendeleyerek yürüyen kindar bir canavar ekseninde ilerler; çok daha ölçülü olan psikolojik romandan bir hayli uzaklaşırlar ve kitabın Arktika'da başlayıp bittiğini hatırlayan pek azdır. Kendi yaratığını kovalayan Victor Frankenstein neredeyse ölmek üzereyken, buza sıkışıp kalmış bir gemiye sığınır. Bir süre huzur bulacağı geminin aksi, yalnız, hırslı ve genç kaptanıyla ahbaplık eder ve Kuzey Kutbu'nu arayan bu kaptana hikayesini anlatır.

Kitap birbirinin içinden çıkan Rus bebekleri tarzında düzenlenmiştir. Başlangıcı ve sonu kutup bölgesini araştıran Robert Walton'a ilişkindir, diğer her şey geçmişe ait olarak geminin bir kamarasında anlatılmaktadır. Kaptan Walton'ın kız kardeşine yazdığı mektuplarda önce kendi hikayesini okuruz, keşfedilmemiş kuzeyde bir cennet aramaktadır; sonra Frankenstein'ın anlattıklarını dinler, o da bir noktada hayata getirdiği yaratıktan dinlediklerini Walton'a aktarır. Böylece, hikayenin tam ortalarında yaratık, yaratıcısına gizlice gözlemlediği ve hayran kaldığı bir ailenin dramatik hikayesini anlatmaktadır. Buzdan bir çerçeveye yerleştirilmiş kitapta Kaptan Walton'ın hikayesi içinde bir hikaye, onun içinde bir diğeri ve onun da içinde bu ailenin hikayesi bulunur.

Buz ve soğuk, kitabın başlıca simgeleridir. Walton harika bir ülke bulacağını hayal eder, mıknatıslanmış iğnelerin neden daima kuzeyi gösterdiğini anlamak ister, ticareti hızlandıracak Kuzeybatı Geçidi'ni keşfetmeyi umar ve bu kararlı çabasıyla insanlığa hizmet edeceğine inanmaktadır. Hırs ve empati arasın-

gibidir, belki gerçekten de bilmemiştir, belki tanrılar, bir ölümlü onlara bakmama

da, sonuna kadar hedeflerinin peşinde koşmak ve geri dönerek adamlarının hayatını kurtarmak arasında bölünmüş bir haldedir. Frankenstein'la karşılaştığında, teknesi "neredeyse gemiyi her yandan kuşatan buzlarla sarılmıştı, geminin yüzeceği bir deniz parçası kalmamış gibiydi. Saat iki dolaylarında sis dağıldı ve her tarafa yayılmış geniş ve düzensiz buz düzlüklerini gördük; sanki hiç bitmiyor gibiydiler."

Yıkıcı buz: Soğuk her şeyi yavaşlatır. Dondurucu ortamda sıvı katılaşır, cansız şeylerin bile akışı ve hareketi büyük ölçüde durur, hatta oluşabilecek mutlak sıfır derecesinde atomlar, moleküller ve entropi bile durur, tabii bu arada hayat çoktan silinmiştir. Bazı basit yapılı hayvanlar donup katılaşır, sonra çözülürler yeniden, hayat durur ve tekrar başlar. Kutup ayıları veya penguenler gibi canlılar zarar görmeden dondurucu sularda yüzüp buz üstünde uyuyabilecek kadar çevreye uyum sağlamıştır; ama sert soğuklar çoğu yaratık için son derece tehlikelidir.

Ve koruyucu buz: Grönland'daki buz tabakasının ortasında yer alan uzun kollarda önceki bin yıla ait hava kabarcıkları saklıdır, geçmişin donmuş kalıntıları en kuzeyde ve yüksekteki doruklarda bulunur. En yükseklerde ölmüş dağcılar sonsuza dek öylece kalacaktır, tam öldükleri anda nasıl katılaşmışlarsa öyle, biraz solmuş ve kurumuş halde, ama çürümeden. Robert Macfarlane Avrupalı bir kadının hikayesini anlatır. Henüz bebekken, dağcı babası Himalayalar'da ölmüştür. Kadın yirmi yaşına geldiğinde adamın öldüğü yeri görmek ister. Babasının cesedinin mezardan dışarı kaymış olduğunu görür, donmuş ve olduğu gibi korunmuş yüzüne bakma imkanı bulur böylece ve saçından bir bukle keser.

Hayatın bulaşmadığı, çoğalan ve çürüyen organizmaların faaliyetinden etkilenmemiş bir tür saflık alanıdır burası, hemen hemen tek renkli bir dünyadır, beyaz, mavi, gri ve siyahtan ibaret bir

kuralını ihlal edene kadar korkuyla tanışmamaktadır; ölümlüler, bakışlarındaki

dünya. Aşırı soğukta hiçbir şey çürümez. 1991'de Avusturya-İtalya Buzulu'nda 5.300 yıl önce ölmüş bir erkeğin cesedi bulundu, aşınmış ve büzüşmüştü, ama dövmelerine, silahlarına ve donmuş midesindeki son yediklerine kadar hâlâ sağlam durumdaydı. Daha da eski zamandan kalma varlıklar, örneğin Sibirya mamutları, artık erimeye başlamış bu buz dünyasında sık sık çıkıyor karşımıza.

Soğuk hemen her şeyi muhafaza eder. Çağdaş İngilizcedeki *freeze* [donmak] sözcüğü zamanı, ilerlemeyi, bir filmi durdurmak anlamına da gelmektedir. Ve eğer zaman bir ırmaksa, onun da suyu buza dönüşebilir. Bu donmuş ve taş kesmiş zaman, en kuzeydeki diyarların inatçı durağanlığıdır. Ve bir de her yıl donup eriyen kıyıların dramatik istikrarsızlığı görülür oralarda. Buzlar gelince ilkbahardaki çözülmeye kadar kıyı köyleri karaların ortasına hapsolur ve gemiler oldukları yere saplanıp kalır; karada çatlaklar oluşur, su katılaşır ve üstünde yürünebilir, kızak sürülebilir hale gelir. Bu katı madde erimeye başlayınca, kırılıp dağılarak yüzmeye başlayan buz parçaları bir armadaya dönüşür, insanlar ve hayvanlar çıkabilir üstlerine, nitekim Walton, Frankenstein'ı böyle buzdan bir teknede bulup gemisine almıştır.

On sekiz yaşına gelince, artık yeni evim olan ucuz otel odasının duvarına bir Antarktika haritası astım. Acı ve tutkunun, toplumun ve kişiliğin, tanıdık ve sıradan olanın ötesinde, soğuk bir umudu temsil ediyordu, aşırı uçlardaki insanların diyarıydı. Bu saf ve uzak dünya hâlâ büyüler beni, kuzeyde ve güneyde ağaçların, kentlerin, neredeyse her şeyin ötesindedir, hatta sanki renklerin bile ötesine geçen beyazlıklarda, solgun ya da bulutlu gökyüzünün altında beyaz ve açık renkli hayvanlar dolaşır, ilk ve basit haliyle yeryüzü, dünyanın sonlarındaki diğer dünya uzanır.

Ilıman kuşakta yaşayanlar genellikle sakıngan ve tutucu kuzeydekilere kıyasla tropik bölgelerin daha verimli ve savurgan

hüzünle yakar tanrıları, hüzün bize aittir, onlara değil. Bu mitlerde sık sık insanın

olduğunu düşünür, oysa arktik ve antarktik bölgelerin yıllık ışık bütçelerini nasıl tükettiğine bakınca, bunun hiç de doğru olmadığı görülecektir. Dünyanın her tarafına aynı miktarda ışık ve karanlık düşer, ama oranlar farklıdır. Ekvator bölgesi yıllık ışık hakkını gündüzler ve gecelerin bütün yıl eşit uzunlukta olacağı şekilde kullanır. Anlaşılır bir düzenlemedir bu, gündoğumu ve günbatımının alacakaranlığı azdır ve güneş çoğunlukla tam tepeden düşer; sağlam, güvenilir, sabit bir planla ışık eşit günlük dozlarda alınmaktadır. Savurgan bölgelerde ise yazın neredeyse hiç karanlık olmaz; kışın da ışığı görmekte zorlanırsınız, sanki ışık kumarda kaybedilmiş ya da coşkulu, kocaman bir yudumda dibine kadar içilip bitirilmiştir.

Mary Shelley günlüğüne şair kocasıyla hayatın "bir İtalyan gurubundan bile daha geçici" olduğunu yazmış, yeni bulduklarını huzur için şunu dilemişti: "Bir kutup günü olsun; ama onun bile sonu gelir." Herhalde kutuplardaki bir yaz gününü, aylarca kesilmeyen gün ışığını kastediyordu. Romanda Kaptan Walton'ın deliliği onun arktik bölgeyi betimleyişinde görülür: "... güzellik ve keyif diyarı. Orada ... güneş daima görülebilir; bu devasa daire kalıcı bir görkem saçarak ufkun hemen yakınına gelip sonra yine yoluna devam ediyor." Kaptan bölgenin gecesiz yazını anlatmış, gündüzsüz kışından söz etmemiştir. Orada zamanın kendisi farklıdır ve kuzeyin garipliği bundan dolayıdır.

Karakter ve duyguları anlatmak için ısıyla ilgili terimler kullanırız: sıcak kanlı, soğuk nevale, buz gibi insan, ateşli tutku. Kutup güneşi üzerine düştüğü notun üzerinden henüz yeni bir yıl geçmişken, kocası beklenmedik şekilde boğularak ölen Mary Shelley, bu kez şunları yazar: "Soğuk bir kalbim mi var benim? Tanrı bilir! Ama kimse bu kalbin sardığı buzlar ülkesini boşuna kıskanmasın; soğuk kalbimde uyanan duyguların bana döktürdüğü gözyaşları sıcak hiç değilse." Shelley mesafeli biri olduğundan, sıklıkla

tanrılaşmasını, ölümsüz ve yaralanmaz oluşunu görürüz; ama bunun tersini anlatan

"soğuk" biri olarak anılırdı.

Frankenstein'ı yazmaya başladığı yazdan bir yıl önce ilk çocuğunu kaybetti. Erken doğan bu kız bebek iki hafta yaşadıktan sonra gece saatlerinde ölmüştü, öyle sessiz ve sakince olmuştu ki ölümü, Mary uyuduğunu sanmış, çocuğu uyandırmak sabaha kadar aklından geçmemişti. "Artık anne değilim," diye yazdı bir arkadaşına. 19 Mart 1815'te günlüğüne şunu ekledi: "Küçük bebeğimin hayata döndüğünü gördüm rüyamda – meğerse sadece üşümüş ve biz onu ateşin başında ovalıyoruz ve yaşıyor. Uyandım ve bebeğimi göremedim. Bütün gün o küçük şey vardı aklımda." Ve sonra tekrar bebek rüyası görür.

Yaşam sıcaktı, ama soğuk da yaşamı kurtaracaktı. İlk kızı öleli birkaç yıl geçmişken, sonra doğan üç çocuğun ikisinin de ölmesinin ardından, kendisi de neredeyse düşük yaparken ölecekti. Yakında hekim yoktu ve eşi Percy Shelley onu buzlu su dolu bir küvette tutarak herhalde kanamayı yavaşlatmış ve Mary'yi kurtarmıştı. Bundan kısa bir süre sonra da kendi tuzlu sulara batıp boğuldu; fırtına yaklaşmaktayken yelkenliyle açılmıştı. Karısı yaşayan tek çocukla dul kaldı. Doğum ve ölüm Mary Shelley'nin hayatından hiç eksik olmadı.

Frankenstein sık sık bir erkeğin, kadına ait hayat verme gücünü gasp etmesinin romanı olarak görülür. Böylece dolaylı olarak kadının tanrı olabileceği, erkek içinse bunun imkansız olduğunu dile getirdiği düşünülür. Ama romanın merkezindeki adam, o hayatı ölü şeylerden ve temel güçlerden meydana getirmektedir. İtiraf eder: "Ölülerin konduğu mahzenlerden kemik topladım, hayatın sırlarına müdahale eden kafir parmaklarımla." Walton'ın kendiyle birlikte başkalarının hayatını da tehlikeye attığı halde insanlığa hizmet ettiğini düşünmesi gibi, Frankenstein da kendini bir kurtarıcı sanmaktadır. Ama yaratığına hayat verip sonra on-

bir hikaye de olmalıdır aslında: bir tanrının insanlaşması, sevgi için, acı yüzünden.

dan kaçtığında, hem çocuğunu terk etmiş bir baba hem de çıkan beladan uzaklaşmaya çalışan bir yurttaştır artık. Arktika'da başlayıp biten ve doruk noktasına Alpler'deki büyük buzulda ulaşan bu kitabın soğukluğu, onun kalbinin soğukluğudur.

Mary Shelley romanı yazmaya başladığında sadece on sekiz, kitap yayınlandığında ise yirmi yaşındaydı. Eserin ilham kaynaklarından bazıları oldukça açıktır. 1815'te bugün Endonezya'da yer alan Java Adaları'ndan birinde, Tambora Yanardağı patladı. En az 1600 yıldır görülmemiş şiddetteki patlama hemen binlerce insanı öldürmüş, ayrıca yol açtığı açlık sonucu on binlerce, belki de yüz binlerce insan daha hayatını kaybetmişti. Açlığın nedeni dökülen küller ve oluşan alışılmadık hava koşullarıydı. Avrupa ve Kuzey Amerika'da 1816, yazı olmayan bir yıl olarak yaşandı.

O yıl ilkbahar her zamanki gibi gelmişti ama sonra saat geri dönmeye başladı adeta. Hava ısınacağına sıcaklıklar düştü, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzeydoğusunu kuru bir sis kapladı, güneş ışığını öyle soluklaştırdı ki, güneşteki lekeleri çıplak gözle görmek mümkündü, ekinler donup kurudu, hasat alınamadı, haziran ortasında kar yağdı, temmuz ve ağustosta göllerin ve nehirlerin suları buz tuttu. İtalya'daki yaz karı ise kırmızıydı, yanardağın külleri karışmıştı içine. Açlıklar yaşandı. Zaten tek başına soğuk, bir gariplik ve düzensizliğin, doğal olmayan ölümcül bir doğanın belirtisiydi. Mary açlık çekenler sınıfından değildi gerçi, ama yiyecek için çıkan karışıklıkların tüm Avrupa'da en yoğun olduğu İsviçre'de yaşıyordu. On beş yıl sonra o zamana ilişkin anılarını not etmiştir: "Nemli ve bunaltıcı bir yazdı, durmak bilmeyen yağmur bizi sık sık günler boyu eve hapsediyordu. Almancadan Fransızcaya çevrilmiş bazı hayalet hikayeleri geçti elimize. Bir daha hiç görmedim bu hikayeleri, ama anlatılanlar daha dün okumuşum gibi hâlâ tazedir hafızamda. 'Hadi hepimiz bir hayalet

Sevgi yakılmış, görünür olmuştur. Kaçıp gider. Kuş kanatlı aşkını geri kazanmak için

hikayesi yazalım," dedi Lord Byron ve önerisi kabul edildi. Dört kişiydik. Diğer üç kişiden biri şair Byron'dı, hikaye yazmadı ama kâbus gibi bir şiir kaleme aldı; onun arkadaşı Dr. Polidori'nin *The Vampyre* başlıklı Gotik masal taslağı, ölümsüz vampir hikayeleri türünün babası olacaktı; ve bir de projeye katkıda bulunmamış olan şair Percy Bysshe Shelley vardı.

Bundan iki yaz önce, on yedinci doğum gününe az bir zaman kala Mary, annesinin mezarına birlikte ziyaretler yaptığı o şairle kaçmıştı. Böylece hem büyük bir sanatçı birlikteliği kurulmuş hem de dönemin, kadın erdeminin tehlikeye düşmesini konu alan romanlarındaki klişe tekrarlanmış oldu: kız güzel ve yoksul, adam ise atılgan, dediğim dedik biri, üstelik aristokratik bir unvanın ve büyük bir servetin varisi. Herhalde Mary'nin bazı özellikleri, Shelley'nin ona –henüz nasıl biri olduğunu fark etmeden önce– âşık olmasına yol açmıştı. Güçlü iradesi olan gözalıcı bir genç kadındı Mary, hem sağlam bir entelektüel yol arkadaşı hem de coşkulu ve sadık bir eş olabilirdi; ama aslında adamın gözünde her şeyden önce anarşist William Godwin ile feminist Mary Wollstonecraft'ın kızıydı.

Wollstonecraft daha önce sorunsuz bir doğum yapmıştı; ancak, Mary Godwin Shelley'nin doğumu sırasında kaptığı bir enfeksiyon azgınlaştı, dayanılmaz ağrılar çeken kadın doğumdan on gün sonra öldü. Annesi onu doğururken ölmüş, Mary Shelley hayata, neler olduğunu bile anlamadan masum bir katil olarak başlamıştı. Sonra da biri dışında doğurduğu çocukların tümünü kaybetti. Shelley'le ilişkisi on altı yaşında St. Pancras mezarlığında yatan annesine birlikte yaptıkları ziyaretlerle başladı, belki olgunlaştı da. Ve sonra kendi doğum hikayesini tersine çevirdiği, ölümden doğum yapan insanı anlatan bir roman yazdı.

Wollstonecraft da uzak kuzey bölgelerinde kendi maceralarını

yaşamıştı; bunlar *Frankenstein* üzerinde etkili olmuş görünüyor. 1792'de Devrim'e tanık olmak üzere Fransa'ya giden kadın, orada evvelce Amerikan Devrimi'ne katılmış bir asker olan, dolandırıcı ve maceracı Gilbert Imlay'e âşık oldu. Ondan bir çocuk doğurdu ve hemen ardından terk edildi. Wollstonecraft'ın mektuplarında karşımıza coşkulu, sadık, rahat vermeyen, kendine acıyan ve tatlıdan çok acı hale gelmiş bir duygusal ilişkiyi –Imlay Londra'da, oyuncu metresiyle yaşamaya başladığında ve onu başka yollardan aşağıladığında bile– sona erdiremeyen bir kadın çıkmaktadır.

Yıkılmış, intihara eğilimli, ama yine de kendini kızı Fanny'ye adamış, Imlay'in aşkını geri kazanma peşindeki Wollstonecraft, İngiliz ablukasına rağmen Fransa'dan dışarı kaçırılan ama sonra çalınan gümüş yüklü ticaret gemisini bulmak için İskandinavya'ya gider. Çok az kişinin İngilizce konuştuğu uzak ülkelere gitmek cesaret gerektiren bir maceradır, özellikle de yanında küçük bir çocuk (bir de Fransız dadı) bulunan bir kadın için. Kendisini dolandıran Norveçli kaptanla yüzleşir, birçok yetkiliye başvurur, ama gümüşlerini kurtaramaz ve bir tazminat da alamaz. Ülkesine dönerken daha da değerli bir yük almıştır yanına: gözlemler, çözümlemeler ve duygular. Önce Imlay'e yazar bunları, sonra bir seyahatname haline getirir: *Letters Written During a Short Residence in Sweden, Norway and Denmark.*

Bu küçük kitapta kederli kişisel ifadelerle bölgenin etkileyici betimlemeleri ve fazla düşünmeden kaleme alınmış toplumsal ve politik eleştiriler bir aradadır. Karşılaştığı ülkeler görece demokratik olsa da, Wollstonecraft'ın gözünde geri kalmış kültürlerdir. Mektuplarında ölüm, melankoli, yalnızlık, adaletsizlik ve başka olumsuzluklardan söz eder, uzaktaki sevgilisine durmadan günahlarını hatırlatır. Adamı geri kazanmaktan çok kendi yoksunluğunu sergileyici metinlerdir bunlar. İngiltere'ye dönünce

tanelerinden oluşan dağ gibi bir yığını ayıklamaktır. İmkansız bir iştir bu. Ama sonra

yeni bir intihar girişiminde bulunur, yağmurlu bir gecede Thames'a atlar, ama hemen çıkarılır sudan. Buna karşılık kitabı büyük bir başarı sağlayacaktır.

Şair Robert Southey, Wollstonecraft hakkında şöyle yazmıştır: "Kuzeyin ay ışığı altındaki soğuk iklimi, donu ve karı sevdirdi bana." Wollstonecraft kitabı, ince zekasını ve güçlü hissedişini ortaya koyarak Imlay'i tekrar elde etmek amacıyla yayınlamış olabilir; ama sonuçta, orta yaşlardaki William Godwin'i etkilemiştir: "Eğer bir adamı yazarına âşık etmek niyetiyle kaleme alınmış bir kitap varsa, bence işte budur." Godwin yazar kadına tutuldu ve sonunda Mary Godwin Shelley'nin babası oldu. Yani bir bakıma Mary Shelley kuzeylilik, uzaklık ve kederi konu alan bir kitabın gerçekleştirdiği birlikteliğin meyvesiydi.

Godwin evlilik hayatını sevmişti, Wollstonecraft doğumda öldükten sonra yeniden evlendi. Bu kez entelektüel olmayan, sert mizaçlı ve beraberinde iki gayrimeşru çocuk getiren bir kadın seçmişti. Bunlar da Godwin'in, kızının ve üvey kızı Fanny Imlay'in arasına katıldılar. Mary altı yaşındayken erkek bir üvey kardeş geldi. Ev halkı iki yetişkin ve hiçbirinin hem anne hem de babası aynı olmayan beş çocuktan oluşuyordu şimdi. Kitapçılık yapan Godwin bir yandan da sahte isimle çocuk hikayeleri yazmaktaydı. Yeni karısı belki çok kötü huylu bir üvey anne değildi ama sempatik de sayılmazdı, hatta belki düşmanca bir tutum içindeydi. Mary'nin bir çocukluk anısı 1806'ya, kendi romanına başlamasından on yıl öncesine aittir: Samuel Taylor'ın "Kadim Denizcinin Ezgisi" adlı eserini ezberden okuyuşunu gizlice dinlemek için saklandığı salondaki kanepenin altından üvey annesi gelip zorla çıkarmıştır onu.

Başıboşluğun kol gezdiği bu lanetlenmiş günah şiiri de, kırılıp çatırdayarak yüzen buzdağı tasvirleriyle Mary'nin ilk romanına

büyük bir karınca sürüsü gelir, onun yerine taneleri ayırır. Diğer görevlerinde de bir

esin vermiş olabilir. İşsiz güçsüz ve toplum dışına itilmiş kişiler, Wordsworth'ün yerinden edilmiş köylülerinden Gezgin Yahudi romanlarına kadar Romantik yazının olağan karakterleri olmuştur hep. Ama tüm egzotik sahnelere rağmen, *Frankenstein* doğruca Mary'nin kendi hayatından alınma malzemeden örülmüş görünmektedir; zaten Frankenstein'ın yaratığı bile insanlardan kalmış şeylerden yapılmadır. Bir defasında serbest aşkı savunmuş olan babası, Shelley'le birlikte gittiği için Mary'yle ilişkisini koparmıştı. Çocuğunu reddeden baba, sorumsuz ve mesafeli yaratıcının, yani Victor Frankenstein'ın bir çeşitlemesidir.

Bir başka çeşitleme ise Shelley'nin kendisidir. Frankenstein bu en büyük erkek çocuğa benzer, o da eski simya ve büyücülük dallarını, yeni elektrik ve tıp bilimlerini öğrenmiştir. Shelley'nin dik kafalılığı, başkalarına maliyeti ne olursa olsun daima kendi işinin, kendi zevkinin peşinde koşması da, sevdiğini söylediği ailesinden her defasında yeniden uzaklaşan Frankenstein'ın da bir özelliğidir. Kitabın başlarında yazarın başkişisi kimseyi "sakin hayatına ve aile bağlarına karıştırmayacağından" söz eder ve başka yerlerde de benzer ifadeler kullanır. Ama Frankenstein bütün bunları fırlatıp atacak, sadece kendi hedeflerini kovalamak üzere uzaklara gidecektir.

Kadınların neredeyse hiçbir güce sahip olmadığı bir dönemde yaşayan genç ve yoksul Mary, kitabında devleşmiş bir bilgenin konumunu üstlenmiştir, dünyayı kendi açısından betimler, yanlış yönde ilerlediğini düşündüğü bir dünyayı resmeder ve kolektif tasavvura doğrudan etkisi bakımından diğer tüm Romantik eserlerin yanında cüce gibi kalacağı bir başyapıt ortaya koyar. Sinema uyarlamaları o kadar tanınmıştır ki, "Frankenstein" sözcüğü aldırışsız ve sorumsuz bilimden söz ederken başvurulan bir tabirdir artık ve binlerce taklidi yapılan bir şablondur. Tıpkı bir mit ya da masal gibi, bu benzersiz hikaye de hem hayal gücünün gerekli bir

kamış, bir kartal ve bir kule yetişir yardımına: Sanki bütün bir gözden kaçmış ve sessiz

parçası hem de insanlık durumunun özlü bir anlatımı olup çıkmıştır. Çılgın bilimciyi konu alan bütün bir edebiyat ve sinema türünün atasıdır ve bazen de seyrek görülen başka başyapıtlara, örneğin İspanyol filmi *The Spirit of the Beehive*'daki ince melankoliye ilham vermektedir.

Mary Shelley kıştan farksız geçen o 1816 yazının ilham patlamasını yaşarken, Byron ve Shelley'nin, yaşamın oluşması, elektrik ve diğer bilimsel gelişmelerle ilgili konuşmalarından, anlattıkları ve okudukları korku hikayelerinden ve genellikle Shelley'nin başlattığı ölüm ve dehşet konularından da pek çok fikir edinmişti. Bu korkusuz tutku ortamı anlaşılan alabildiğine doldurup hazırlamıştı Mary'yi. Öyle neredeyse mit gücünde başka bir eser daha yazmamış olduğu açıktır. Ama bu eser yine de onun yaratısı, ölümsüz çocuğudur. Frankenstein insanüstü güce sahip bir iğrençliği bir araya getirir; Mary Shelley ise ölümsüz bir sanat eseri oluşturmuştur.

Yaratığa hayat vermekle, genç tıp öğrencisi birbirini yankılayan üç şey birden olmuştur: bir baba, bir sanatçı ve bir tanrı. Üç tür üreticilik. Yaratıcının yaratığına karşı sorumluluğu kitabın bütününe yayılmış bir meseledir. Bazen birbirimize karşı sorumluluğumuzdur bu, tek başına kalkışılan deneyleri, keyfî bireyselliği engelleyebilecek bir empati geliştirme ve angaje olma sorumluluğudur. Yürekten muhafazakar bir kitaptır Shelley'nin eseri, ama korumak istediği geleneksel âdetler değil, yükümlülük bağları ve bireysel hırsların üstüne çıkan sevgi ve bağlılıktır. Bir kez daha, Mary'nin keyfi, aceleci ve çoğu zaman bencilce davranan şair kocasına yönelmiş örtük bir kınama görüyoruz bu noktada.

Frankenstein yaratığını oluşturmanın cazibesine kapılmış, kendini buna adamıştı; onun varoluşu üzerine fazla düşünmüş olduğu ise söylenemez. Onu yarattı sadece; sonra korkuya kapılıp

dünya onunla konuşuyor ve yanında yer alıyor gibidir. Cupid ve Psyche'nin hikayesi

reddetmek istedi; ve kaçtı. Bütün olayları başlatan, onun ahlaki zayıflığı ve sorumsuzluğudur; ayrıca bir de arkadaşlık, sevgi ve anlayış bekleyen ama reddedilen yaratığın derin insani duyguları. Çirkin ve korkunç yaratık fazlasıyla insandır ve özellikle ergendir, bir ergenin hiddetli adalet duygusuna sahiptir. Roman bilimsel sorumluluğa ilişkin tartışmaların yanı sıra, kötü davranışlardan ötürü çevreyi ve yetiştirilme şeklini suçlayan liberal argümanları da önceden haber vermektedir. "Ben kötüyüm, çünkü bir zavallıyım. Sen, yaratıcım, beni paramparça edip zafer kazanabilirsin" diyor yaratık, işlediği suçlardan babasını sorumlu tutuyor böylece.

Yalnızlık yaratık için insan öldürmenin bir mazereti. Doktor Frankenstein ona sevgi ve şefkat vermiş olsa, belki ikisini de hoşgörmek mümkün olacaktı. Ama düşman oluyorlar birbirlerine; yaratık işlediği cinayetlerle doktoru çaresizliğe sürüklüyor. Düğün gecesi yaratıcısının evleneceği kadını da öldürmesi bir dönüm noktası: Bundan sonra yaratıcı yaratığını kovalamaya başlayacak, kuzey bölgelerinde kızakla peşine düşecek ve sonunda ölmek üzereyken Walton'ın gemisi çıkacak karşısına. Frankenstein sanatçıları, üreticileri, ebeveynleri ve tanrıları temsil eder; ama daha önemlisi kendilik ve onun sınırlarını da simgelemektedir, çünkü daha derin bir düzeyde bakıldığında, canavar onun yaratığı olmaktan çok yüzleşmek, sahip olmak ve tanımak istemediği kendiliğidir.

On dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru kaleme alınmış iki roman, kişinin kendinden ve başkalarından gizli kalmış canavarca bir diğer kendilik fikrini açıkça ele almıştır. *Doktor Jekyll ve Mr. Hyde* ve *Dorian Gray'in Portresi* adlı bu kitapların yazarları, başkalarında yakınlık uyandıran güzellik ile bunun karşıtı olan iğrençliği eserlerindeki temel kuvvetler olarak işler. Mr. Hyde'ın çirkinliği suçlarının kanıtıdır; Dr. Jekyll'ın karanlık yanıdır o, ayrılmış, serbest kalmıştır. Buna karşılık Dorian Gray güzellik

yaklaşık MS 160'ta Kuzey Afrikalı Apuleius tarafından Latince yazılan Altın Eşek *adlı*

uğruna ruhunu satar, işlediği suçlar ve soğukluğu bu güzellik ancak sonunda, bozulup çürüyen portresiyle bedensel kendiliği arasındaki rol değiş tokuşuyla yok olacaktır. Wilde'ın güzelliğe güveni daha da azdır anlaşılan.

Kendini bilmemek tehlikelidir, hem kişinin kendisi hem de başkaları için. Yakıp yıkan, büyük acılar çektiren insanlar önce kendilerinin bir parçasını öldürür veya yaptıklarının bilgisinden ve kendi duygularından kaçıp saklanırlar. İç haritaları paramparçadır, mağaralar, mayın tarlaları, boşluklar, tuzak çukurları ve bu gibi başka şeylerle doludur; kendine karşı dönmüş bir coğrafyadır bu, kendini bilmeyen, o kişilerin yolculuk edemeyeceği bir coğrafya. Bilmemenin ne olduğunu savaşlarda görürüz: Ölüm gerçeği, bedenlerin sıcak, dağınık ve acı verici parçalanmışlığı, kan, çığlıklar ve yakınlarını kaybedenlerin dayanılmaz yası soyutlama yapılarak ikincil kayıplar adını alır veya istatistikleri tutulur veya tamamen görmezden gelinir; ve düşman yeniden kategorileştirilerek insanlık dışı ilan edilir.

Bilmemeyi gündelik hayatın, kendini tamamen haklı sanan kişinin, daha demin zarar verdiğini bilemeyen kişinin, söylediği şeyin ardındaki güdüleri kendinden başka herkesin fark ettiği kişinin, karmakarışık açıklamalar yapan ya da tamamen kayıtsız kalan kişinin, hepimizin şu veya bu zaman öyle olduğu kişinin küçük edimlerinde de görebiliriz. Uç noktada bu durum katillerin zihinsel yapısıdır; çapı iyice büyüdüğünde de savaştır. Kendinden saklanmanın çok incelmiş araçları bulunur; kopmalar, yansıtmalar, kandırmalar, unutmalar, haklı göstermeler ve başka şeyler, dayanılmaz gerçekliğe çekilen perdenin etrafında dolanır durur. Kendi yüzümüzü taşıyan minotaurosları sakladığımız labirentleri meydana getirirler. Walton daima ışıklı olan, hep yaz mevsiminin yaşandığı bir kuzey kutbu hayal etmektedir; karanlıktan, yılın

kitapta, haydutların elinde tutsak bulunan yaşlı bir kadının ağzından anlatılmıştır.

geri kalanından saklanmak ister, tıpkı Frankenstein'ın canavara benzeyen kendi parçasından saklanması gibi. Yıkıcı insanlar sivil hayatta rastlantı ve istismar sonucu ortaya çıkar; askerlik ise öldürmeyi otomatikleştirip refleks haline getiren ve düşmanı gerçek olmaktan çıkaran talimlerle onları kasten yaratmaktadır.

Günümüzün büyük insancıl ve çevreci kampanyaları çoğunlukla bilinmeyeni gerçek, görünmezi görünür kılarak ve uzağı yakına getirerek kötü koşullarda ve ağır işlerde çalışanların, işkence kurbanlarının, dövülen çocukların, hatta yok edilmekte olan başka türlerin ve tahrip edilen uzak bölgelerin acısını hissettirmek ve belki harekete geçmeye teşvik etmek amacındadır. Bunlar aynı zamanda yiyeceklerimiz, giysilerimiz veya hükümetimiz ile o acılar arasındaki, göze görünmese bile bizim de bir rol oynadığımız bağlantıyı açıklamanın sanatsal bir yoludur. Çekilen acı gözümüzün önündedir, evimizde, yatağımızda ve hayatımızdadır; sözünü ettiğim kendilik gibi, bazen onu da görmek zor olabilir.

Kendilik de bir yaratımdır aslında, hayatınızın temel eseridir. Onu dikkatle ve hünerle üretmek, herkesi birer sanatçı yapar. Tamamlanmayan bir eserdir gerçekleşme süreci, ancak bizimle birlikte sona erer, sonuçları ise yaşamaya devam eder. Kendimizi yapıyoruz; yani kendiliğin küçük evreni ile etki ve tepkilerden oluşan büyük dünyanın tanrılarıyız. *Frankenstein* bir hikaye olarak düşünülürse, Walton'ın hikayesidir. Çılgınlığının ortasındaki Walton ölmek üzere olan bir yabancıyı kurtarmıştır ve kendi de o yabancının hikayesi sayesinde kurtulur. Frankenstein'ın kibirli yalnızlığından doğmuş hatalardan öğrendikleriyle, kutup bölgesinde ölme ve görkemlilik arayışını terk eder, ılımlı dünyaya, arkadaşlığa ve hayatı sürdürmeye yönelir yeniden. Walton'ın bu kısa hikayesi, bir dış kabuk gibi her yanından Frankenstein'ın hikayesiyle çevrilmiştir ve bütün kitabı Mary Shelley'nin kendi hikayesi sarar.

Binbir Gece Masalları *gibi burada da hikaye içinde hikaye yer almaktadır. Her ne*

Fazlasıyla ölümlü olan çocuklarını doğurduğu yıllarda Mary Shelley bir de hâlâ yaşayan bir sanat eseri yarattı; eserinin dehşetli derinliğinde bir tür canavar vardı ve 1816'da henüz başlamakta olan modern dünyaya ilişkin görüş ve zeka keskinliğinde bir güzellik yatıyordu. Kitapların, bir yazar olarak tek başına girdiğin ve içinde yolculuk ederken bilinmeyen bir bölgenin haritasını çıkardığın tuhaf hayatı böyledir işte. Yolculuğun başarılı geçerse, arkandan başkaları da gelecektir. Teker teker ve yalnız gelir onlar da, ama senin imgelemini paylaşır, senin rotanı izlerler. Kitaplar içinde buluştuğumuz yalnızlıklardır.

kadar "yaşlılıktan kamburu çıkmış kadın" yoksul ve sefil olsa da, anlattığı hikaye

4. Kaçış

Tang Hanedanı zamanında yaşamış, bazen Çin'in üç büyük bilgesinden biri olarak anılan sanatçı Wu Daozi hakkında pek çok hikaye anlatılır: rengi bir kenara bırakıp sadece siyah mürekkeple resim yaparmış; günah işlemeyi göze alıp Buda'nın bir resmine kendi yüzünü eklemiş; hiçbir yardımcı araç kullanmadan tek bir fırça darbesiyle mükemmel bir hale çizebilirmiş; yağmur yağdıran ejderhaları o kadar iyi çiziyormuş ki, resimlerden su sızarmış; imparator güzel bir bölgenin resmini yapması için göndermiş onu ve eli boş döndüğü için azarlamış, bunun üzerine Wu yüz ayak uzunluğunda bir tomara tek parça halinde bütün yolculuklarını çizivermiş; resimlerini daima atılganca ve hiç duraksamadan yaparmış, tayfun gibiymiş çalışırken, onun için insanlar fırçasının altında dünyanın yeniden doğmasını izlemekten hoşlanırmış.

Uzun zaman önce okuduğum bir hikayeyi hep hatırlarım. İmparatorluk sarayının duvarına yaptığı bir manzara resmini imparatora gösterirken, bir mağara ya da kovuğa işaret etmiş, sonra içine girip kaybolmuş. Bazıları resmin de ortadan yok olduğunu söyler. Benim aklımda kalan yoruma göre, Wu imparatorun tutsağıydı ve resmi sayesinde kaçabildi. Çok genç bir yaşımda bu büyük becerinin beni aynı ölçüde etkileyen başka bir uyarlamasına rastlamıştım.

Road Runner ve Coyote adlı çizgi filmin bir bölümünde umudunu asla yitirmeyen yırtıcı kurt Coyote, kuşa bir tuzak kurar. Yolun bir uçurumda son bulduğu yere bir tuval gerip yol sanki saparak devam ediyormuş gibi bir resim yapar, bir tarafta kızıl

prensesler ve tanrılarla ilgilidir, büyük bir aşk alegorisidir ve ruhun gelişimi hakkındadır.

uçurum, diğer tarafta korkuluk vardır. Ama yol koşucusu ne resme çarpar ne de bezi yırtıp aşağı yuvarlanır, resme girip çizilmiş virajı dönerek kaybolur. Peşinden koşmaya kalkan Coyote ise resmi delip uçuruma düşecek, yere yapışacak ve her zaman olduğu gibi tekrar ayağa kalkacaktır. Senin kapın benim duvarımdır, senin duvarın benim kapım.

İki yaratıktan biri zarafete, diğeri budalaca arzuya vücut verir; sanki bunlar bedende veya ruhta asla birbirine karışamayan iki temel ilkeymiş gibi. Chuck Jones'un *Wile E. Coyote*'si, Kuzey Amerika kıtasının büyük yaratıcı tanrısı sayılan koyotun bir uyarlamasıdır. Gözleri ile penisi bazen kendi tatmin yollarını bulmak üzere birbirinden ayrılan bu tanrı sık sık parçalanır, bazen de öldürülürmüş, ama her defasında yeniden canlanır, hiç yok edilemezmiş. Öte yandan, kuşun da bir Taoculuk üstadı olduğunu ancak yazmaya başlayınca fark edebildim. Eski Çin hikayelerinde bu soğukkanlı üstatlara hiçbir şey dokunamıyordu. Ateşin içinde, kayalıklarda ve havada tam bir güvenle yürürlerdi.

Kuşun ve ressamın bu becerisi bir paradokstur ve olanaksızdır; ama sadece düz anlamı bağlamında ve bazı iletişim ortamlarında öyledir. İnsanlar kendi hikayelerinin içinde her zaman kaybolur. Biz hikayelerde ve imgelerde yaşıyoruz, sanki Wu Daozi'nin mürekkep hokkalarıymış gibi gömülüyüz içlerine; soluk alırken varsayımlar çekiyor, verirken yeni hikayeler çıkarıyoruz dışarıya. Biz Batılıların aklı, sanatı taklit ve yanılsama sayan Platon'un iddiasıyla karışmış durumda. Sanatın bizim dünyamızda sınırlı etkiye sahip ve içinde yaşamadığımız ayrı bir âlem olduğuna inanıyoruz.

Sopalar ve taşlar kemiklerimi kırabilir, ama kelimeler canımı acıtmaz; annem bunu tekrarlar dururdu, halbuki kelimeler her zaman canını yakıyordu ve onların ardında dünyanın nasıl olması gerektiğine dair hikayeler vardı. Kendi hikayeleri yetersiz kaldı-

"Cupid ile Psyche"yi gerçek anlamda bir aşk hikayesi veya uzlaşma bilinci ve arzusunun

ğında babamın, toplumun, kilisenin, reklamlardaki kusursuz ve mutlu kadınların anlattıklarına başvuruyordu. Hepimiz bu hikayeler ve imgeler dünyasında yaşıyoruz, çoğumuz onun bir şeklinden zarar görmüşüz ve eğer şanslıysak, bizi kucaklayıp kutsayacak yenilerini ya da daha iyilerini buluyoruz.

Bunu yazdığımda, arkadaşım Annie bir radyo hikayesi hazırlamakta olduğu Paskalya Adası'ndan bir not gönderdi bana. "Dalgalanan otlaklar, uyuklayan yanardağlar, denize dimdik inen volkanik uçurumlar ve bütün adaya yayılmış şu görkemli *stern moai* [büyük taş kafalar]" diye yazmıştı, "Düşünmeden edemiyorum, Rapa Nuilerin aklında ne vardı bunları yaparken ve ardından bunu geride bırakıp kuşadam kültünü kabul ederken." Onları yapanların kültürü neredeyse yok olduktan yüzlerce yıl sonra, kafalar hâlâ düşündürüyor insanı; hâlâ kafalarımızın içindeler. Böyle yazmıştı Annie ve kuşadam kültünü benim de kafama sokmuştu.

Paskalya Adası'nda yaşayan Rapa Nui halkının 1722 Paskalyası'nda Avrupa kültürüyle karşılaması yıkım getirdi; tehlikeler ve belirsizlikler içeren inançları hayatlarında daha da merkezî bir yere oturdu. Kehanet yeteneği olanlar rüyalarında rakip seçiyordu kendilerine. Rüyada görülmek tehlikeli bir şeydi. Rakipler kıyıdaki bir adacığa yüzüp mevsimin ilk isli sumru yumurtalarını toplamak, sonra geri yüzüp yumurtayı kırmadan bir uçurumu tırmanmak zorundaydı. Başaramayanlar ya boğuluyor ya köpekbalıklarına yem oluyor ya da uçurumdan düşüyordu. Kazanan ise yeni bir isim alır, bir yıl boyunca tecrit edilir ama yüksek bir statüye sahip olurdu. Bağlı olduğu klan da sumru yumurtasının alındığı adadan yeni mevsimin yumurtalarını toplama hakkını kazanırdı.

Kuşadam kültü her zaman dokuduğumuz türden hikayelerin uç bir örneğinden ibaret sayılabilir. Küçük bir nesne ganimete, manevi veya toplumsal statü simgesine, insanın hayatını

bir girişimi, birlikte yaşama yolunu bulma çabası olarak okuyabiliriz. Bu yönden

değiştiren bir sembole dönüşmektedir bu hikayelerde. Kuşadam kültü barındırdığı rasgelelikle dikkatimizi çeker, çünkü bizim toplumumuzda insanlar dağa tırmanmak isterken ölür, kendilerini veya tanrılarını aşağılayan sözler yüzünden cinayet işler ve tuhaf bir jürinin kararıyla ödül kazanan ya da bir dizi etkenin bileşimi sayesinde bir topu ağlara atan veya üstünden aşıran kişilerin önünde saygıyla eğilir.

Biz rüyalarda yaşıyoruz; onları gerçekleştirmek uğruna köpekbalıklarıyla dolu denize gireriz, İngilizcede *wideawake* (açıkgöz) de denilen isli sumrunun yumurtasını çevremizdeki bütün toplumun organizasyonunu sağlayan bir şey haline getiririz. Sumru yumurtası küçük ve benekli olur, ayırt edici bir özelliği yoktur. Bütün bu düzeni yöneten tanrının adı MakeMake'dir. "Hayalimizde yarattığımız şeyler..." diye yazmıştı Annie. Yapan biri [*maker*] olmak, başkaları için dünyayı yapmaktır, sadece maddi dünyayı değil, fikirleri ve maddi dünyaya hükmeden kuralları da, gördüğümüz ve beraberce içinde yaşadığımız rüyaları da yapmak.

Yazar olmuş pek çok insan gibi ben de çok genç yaşta kitapların içine dalıp kaybolmuştum, ormanda dolaşıp kaybolan biri gibi. O zaman da, şimdi de şaşırtan şey, hikayeler ormanına ve yalnızlığa açılan başka bir tarafın daha olması ve benim o taraftan geçip orada başkalarıyla karşılaşmamdı. Yazarlar uğraşları gereği kaçınılmaz olarak tek başınadır. Bazen düşünürüm, asıl önemlisi, insanların sandığı kadar nadir bir şey olmayan yetenek değil, niyet veya çabadır; bu da kısmen kendini yalnızlık ve sürekli çalışmaya dayanabilme gücü olarak belli eder. Yazarlar yazar olmaktan önce okurdur, kitaplarda, kitaplar aracılığıyla ve başkalarının hayatında yaşarlar, başkalarının kafasıdırlar aynı zamanda; çok içli dışlı ama bir o kadar da yalnız hareket ederler.

Bu kaybolma edimleri üst üste yığılı çocuk kitaplarıdır. Çocuk

kitapları genellikle büyülü maceralar anlatır bize, çünkü farklı gerçeklik düzeyleri ve çeşitleri arasında dolanırlar ve geçişler çoğu kez güç edinip sorumluluk üstlenmenin başlangıcını oluşturur. Bir anlamda önce okuma ediminin, kurgusal bir dünyaya dalmanın, daha sonra da gerçekte yaşadığımız dünyanın hikayeler, imgeler, kolektif inançlar, ideoloji ve kültür dediğimiz maddi olmayan ekler ve her zaman girip çıktığımız resimlerden yapılışının alegorisidir. Çocuk kitaplarında hayat bulan cansız şeyler, konuşan heykeller, büyük güç veren yüzükler ve sözler, tılsımlar, muskalar ve en önemlisi kapılar vardır; örneğin pek çok çocuk gibi benim de yıllar boyu hayali dünyamda dolaştığım Narnia Günlükleri'nde.

Bunlardan birini ilkokul dörtteyken okumuştum, okul kütüphanesinde beni aslında pek de tanımayan bir öğretmen vermişti kitabı; adamın bıyığı ve kitaptan duvarlar bugün bile gözümün önünde. Günlükleri okudum, sonra bir daha okudum ve yedi cildi teker teker almak için hemen para biriktirmeye başladım. Karton kapaklı kitaplar kent merkezindeki tılsımlı kitabevinden geliyordu. Sonuncunun da parasını ödediğimde, sevimli dükkan sahibi yedisinin birden tamı tamına sığdığı bir kitap kutusuyla ödüllendirdi beni. Kutu içindeki bu set hâlâ duruyor, sanırım benden başka okuyan olmadı ama yine de biraz yıpranmış vaziyette. Kısa süre önce birini çekip aldığımda küçük, kirli parmaklarımın beyaz kitap sırtını nasıl pisletmiş olduğunu fark ettim.

Serideki Hıristiyan temaları, İngiliz yatılı okullarının gelenekleri ve diğer tartışmalı hususlarda çok şey yazılıp çizildi, ama kapılardan pek az bahsedildi. Tabii C. S. Lewis'in yazdığı ilk kitaptaki gardırop vardır. Bu ahşap dolap, tohumları başka bir dünyadan gelmiş bir elma ağacından yapılmadır ve dört çocuk içine girdiğinde bazen o dünyaya açılır. Kitaplardan diğer ikisinde ise tek

Psyche görevlerini tamamladıktan, sevgililer tekrar birleştikten sonra, ölümsüz haz

başına duran bir kapı anlatılmaktadır. Etrafında dolaşırsan, bir çerçeveden başka bir şey değildir; doğanın ortasında üç tahta parçası. Ama içinden geçince, başka bir dünyaya adım atarsın. Sonra bir gemi resmi vardır, çocuklar çerçevenin üstünden takla atıp denize ve yine bir başka dünyaya daldığında, resim canlanıverir. Bakılınca canlanan kitaplar ve haritalar vardır.

Ve bir de, Narnia'nın yaratılış hikayesini anlatan *Büyücünün Yeğeni*'ndeki "Dünyalar Arasındaki Orman" bölümünde orman öyle etkileyici betimlenmiştir ki, hâlâ bazen bir huzur görüntüsüdür benim için. Sembollerle dolup taşan (konuşan canavarlar, cüceler, cadılar, savaşlar, sihirler, şatolar ve birçok başka şey) diğer kitapların hepsinden daha dingin ve daha gariptir. Kitabın genç kahramanı bir yüzük takınca, kendini bir havuzda bulur ve oradan da ormana ulaşır.

"Düşleyebileceğiniz en sakin ormandı. Ne kuşlar vardı ne böcekler, ne de hayvanlar; rüzgar bile esmiyordu. Ağaçların büyüdüğünü hissedebiliyordunuz neredeyse. Biraz önce içinden çıktığı havuzdan başka gölcükler de vardı. Düzinelerce, gözünün uzandığı her yerde, birkaç metre aralıklarla sıralanmış gölcükler. Ağaçların kökleriyle su içtiğini hissedebiliyordunuz neredeyse. Bu orman capcanlıydı." Hiçbir şey olmayan bir yerdi burası, mükemmel huzurun olduğu bir yerdi; başka bir dünya değildi ama ağaçlar ve gölcüklerle kaplı, sonsuzca uzanıp giden bir enginlikti. Her gölcük, içinden başka bir dünyaya geçilebilen bir aynaydı sanki. Bir kütüphane tablosudur bu, büyülü, kocaman kapılar sanat eseri alegorileridir, hepimiz onlardan geçip başka dünyalara adım atarız.

Kütüphaneler hem dünyadan uzaklaşıp sığındığımız yerler hem de ona hükmeden komuta merkezleridir. Bu sessiz odalarda Crazy Horse'un ve Aung San Suu Kyi'nin hayatı; Yüz Yıllar Savaşı,

doğar. Pervaneler uyuyan kuşların gözyaşlarını içer ve Cupid ile Psyche'ninki gibi bir

Afyon Savaşları ve Kirli Savaş; Simone Weil ve Lao-tzu'nun fikirleri; kendi yelkenlinizi yapmanız ya da evliliğinizi sonlandırmanız için bilgiler; kurgulanmış dünyalar ve okuru yeniden gerçek dünyaya dönmeye hazırlayan kitaplar bulunur. İdeal haliyle bunlar, hiçbir şeyin olmadığı, ama olmuş her şeyin hatırlanıp canlandırılmak üzere saklandığı yerlerdir, dünyanın katlanıp kağıt kutulara yerleştirildiği yerler. Her kitap bir başka dünyaya açılan bir kapıdır, o başka dünya da tüm o çocuk kitaplarının işaret ettiği sihirdir belki de; bir kütüphane ise dünyalarla dolu olan Samanyolu. Tüm okurlar Wu Daozi'dir; hayal gücünün yarattığı tüm çekici kitaplar ise okurların içine dalıp kaybolduğu manzaralar.

Kitap dediğimiz şey, gerçek kitabın kendisi değil, onun potansiyelidir, tıpkı müzik notaları ya da tohum gibi. Kitabın tam anlamıyla varolması, ancak okunmasıyla gerçekleşir. Gerçek yuvası da okurun kafasının içindedir, yani senfoninin tınladığı, tohumun filizlendiği yerde. Bir kitap, sadece başkasının göğsünde atan bir kalptir. Bir zamanlar durmadan okuyan ve pek az konuşan bir çocuktum ben, çünkü o kız çocuğu iletişimin değerine dair karışık duygular besliyordu; alay edilme, cezalandırılma, savunmasız kalma hakkında fazla fikri yoktu. Anlaşılmak, teşvik edilmek, kendini bir başkasında bulabilmek, onaylanmak pek yaşamadığı şeylerdi, başkalarına verecek bir şeyi olduğunu akıl etmesi ise hiç de kolay değildi. Böyle olunca, okumaya verdi kendini, muazzam miktarda sözcük çekti içine, yıllar boyunca her gün bir çocuk kitabı, daha sonra da yetişkinler için yazılmış bir roman bitirdi, haftada yedi ya da o civarda kitap. Kitapları tıka basa yalayıp yutarken, konuşma orucu tutuyor, kütüphaneden yığınla kitap alıp eve taşıyordu.

Yazmak, herhangi birine söylenemeyecek şeyleri hem hiç kimseye söylememek hem de herkese söylemektir. Ya da daha doğru-

aşk, simbiyoz biçimlerinden yalnızca biridir. Örneğin, yuka bitkisinin ve pervanelerin

su yazmak, söyleyebileceğin herhangi biri olmayan şeyleri belki okuyacak olan o hiç-kimseye söylemektir. Öyle ince, öyle kişisel, öyle bulanık şeyler ki, normal olarak en yakınlarıma bile söylemeyi düşünemediğim şeyler. Ne zaman yüksek sesle söylemeyi denesem dilimin pelteleştiği ya da yakınlarımın kulaklarının duyup anlamak için fazla kısa kaldığı şeyleri tamamen yabancı kişiler okusun diye yazabilirim. Söylenemeyenler, yazmanın sessizliği içinde yabancılara söylenebilir olur ve okumanın yalnızlığı içinde işitilir. Yazmanın paylaşılan yalnızlığı mıdır bu acaba, ayrı ayrı hepimizin toplumdan, hatta iki kişinin oluşturduğu bir toplumdan daha derin bir yerde bulunuyor olmamız mıdır? Neredeyse yüksek sesle söylenemeyecek kadar uzun ve ayrıntılı şeyleri ifade ederken parmakların başardığını dilin beceremmesi midir?

Ben sessizlik içinde başladım işe, okurken olduğu kadar sessizce yazdım, sonra zamanla yazdığım bazı şeyleri okuyanlar oldu ve okurlarımdan bazıları dünyama adım attı ya da beni kendi dünyalarına çektiler. Ben sessizce başladım ve uzaklardan da duyulan bir sese varana kadar yola devam ettim. Yüksek sesle okumaya başladığımda, tanımakta güçlük çektiğim başka bir ses çıktı ağzımdan. Yazmak, hiç-kimseyle konuşmak olduğundan, belki daha rahat bir sesti. Zaten bir kalabalık karşısında okuma yaptığında bile, yine de yazarların hitap etmek istediği, orada bulunmayan, uzaklardaki, henüz doğmamış, tanımadığın ve çoktan göçüp gitmiş kimselerle konuşuyor olursun, masanın etrafına toplanmış namevcut kalabalığıyla.

On dokuzuncu yüzyıl sonlarında İngiltere kırsalından yazar olacak yoksul bir kıza bir Çingene şöyle demiş: "Hiç karşılaşmadığın insanlar sevecek seni." Kendilerini senin sözlerinde kaybedecek yabancılarla oluşan tuhaf yakınlıktır bu, yazarların ve yazmanın yalnızlığını kısmen telafi eder. Uzak olanla samimiyet

bazı türleri birbirine bağımlıdır. Beyaz pervaneler kozalarından çıkarken, beyaz

ve yakınındakiyle mesafe vardır elinde. Çin'e doğru delik açıp da öteki taraftan çıkarmış gibi, okumanın ve sonra da yazmanın derin yalnızlığı beni de alıp götürdü, insanlarla hiç beklemeyeceğim tarzda bağlantılar kurdurdu. Bir zamanlar o kadar yoksul olan biri için ne şaşırtıcı bir zenginlik!

Kendi hikayemin ayrıntıları beni artık pek ilgilendirmiyor. Yaşananlar çoktan gübre oldu, bazı bitkiler yetişti içinden; hâlâ anlamlı olan ise çiçek açan bitkiler ya da sadece havadaki kokuları, ortaya çıkan sorular ve fikirler. Buna bağlı olarak, sanıyorum ki, o kayısı yazının kirliliği içindeki bir an, belki de gerekliydi. Kayısılar ağustos başında geldi ve sonra annemle ilgili her şey çok daha hızlı bozulmaya başladı.

Yaşadığı yer kullanılamaz haldeydi, danışabileceğimizi sandığımız kişiler yardım etmiyordu, üçümüz de durmadan bir şeylerin peşinde koşmaktan, sürekli telaş içinde olmaktan ve bundan sonra ne yapacağımızı bilememekten dolayı iyice yıpranmıştık. Her sabah annemle uzun yürüyüşler yapıyor, böylece huzursuzluğunu yatıştırmayı umuyorduk. Sıra bendeyse, annemin oturduğu mahalledeki hoş, sıva süslemeli veya ahşap evlerin arasında dolaşırdık; binaların renklerinden, teraslardan, üçgen çatılardan, cumbalardan gündüzsefalarından, zambaklardan, ayçiçeklerinden, gülhatmilerden ve yüksükotlarından söz ederdim ona.

Eylül başında yaşadığı bakımevinin ikinci kat penceresinden birinci katın sundurmasına atladı annem, çünkü orada tutuklu olduğunu zannetmiş, kaçmaya kalkışmıştı. Pencere o sırada onarım yapmakta olan işçiler için açık bırakılmış, onu pencere kenarından çekmeye çalışan işçilere lanetler okumuştu. Ertesi gün biraz uğraşıp ön kapıyı kırmayı başardı ve kaçtı; pek de düzenli işlemeyen bakımevindeki nadir şiddet anlarından biriydi bu. Bir

çiçekler açar. Pervaneler çiftleşir ve dişi, yumurtalarını çiçeklere bırakırken polenlerin

gün boyunca yoktu ortada, polis kentin her yanında duyurular yaptı. Annem, en azından fiziksel sağlığının mükemmel olduğunu kanıtlamıştı böylece.

Erkek kardeşlerim şehir dışındaydı. Çaresiz, durumu anlamak, ne yapabileceğime bakmak için her şeyi bırakıp yola koyuldum. Belki oraya uğramıştır diye arkadaşımın çalıştığı merkez kütüphanesine gittim ve annemin giriş kapısına asılmış resmiyle karşılaştım. Her şey olabilirdi; anneme bir araç çarpmış olabilirdi veya bir sokak çetesi çıkmış olabilirdi yoluna, büsbütün kaybolmuştu, kilometrelerce yürüdükten sonra polis bulup getirecekti belki de. O gün akşamüstü şehre dönen küçük kardeşim meseleyi çözdü sonunda: Annem otostop yaparak, otobüslere binerek yirmi mil uzaktaki eski evine gitmeyi başarmıştı, tıpkı eve dönen sadık hayvanların hikayelerindeki gibi. İç burkucu bir şeydi bu.

İstediği şey, ihtiyacı olan şey değildi. Evindeki son yıllarında yaşadığı sayısız korkunç krizi unutmuştu, artık kendi başına yemek bile yapamadığını, anahtarını kaybedip durduğunu unutmuştu, sadece beyin hastalığıyla başlayan krizlerden öncesini hatırlıyor, panjurları kapalı duran bu tek katlı, gri-yeşil evdeki hayatından bir altın çağ olarak bahsediyordu. Ev yine onundu ama hastalıktan geri dönüş yoktu. Annem için hemen yeni bir yer bulmamız ve tam zamanlı olarak sadece onunla ilgilenecek bir bakıcı tutmamız söylendi bize. Böylece şefkat ve beceri bağlamında çapları birbirinden farklı, genellikle bedensel işlerde çalışan göçmen kadınlarla ve bunları gönderen aracı şirketlerin yüklü faturalarıyla art arda tanışır olduk. Annemin kullanacağı ilaçları seçme işi bana kalmıştı. Önce antidepresanlar denedim; sorun çözülmeyince, pencereden atlama ve kaçış olaylarının yaşandığı günlerde, cam kapıyı kırmasından kısa süre sonra, bazen Alzheimer'da görülen endişe ve şiddet eğilimi için kullanılan bir

yayılmasını sağlar; böylece çiçekler meyve verecek, o meyveler de pervane yavrularına

antipsikotik ilacı da ekledim buna.

Sanırım o zamanki erkek arkadaşımla yaptığım son uzun konuşma, bu ilaçların seçimiyle ilgiliydi. Annemle yaşadığım kriz ilişkimize yük olmuştu, ama ilişki de diğer her şeye yük olmaktaydı. Çeşitli nedenlerle zaten sallantıda olan bir ilişkiydi, yine de annemin sağlığı nedeniyle benim krizlerim ve erkek arkadaşımın sağlığı nedeniyle onun kendi krizi ya da bizim ikimizin krizinden dolayı birkaç yıl ortalık yatışmıştı. Erkek arkadaşım aniden kesintisiz ağrı yaratarak her şeyi engelleyen bir hastalığa yakalandı; uzun mesafe koşucusuyken, sanki yanan kömürler üstünde ya da dikenler arasında yürüyen birine dönmüştü. Kayısı yazından önceki iki yıl boyunca, ihtiyaçları benim ihtiyaçlarımı gerilere iten iki ağır hasta insan arasında sıkışıp kaldım. Annemden neredeyse hiçbir şey beklenemeyeceği açıktı, erkek arkadaşımdan ne beklenebileceği ise belirgin değildi.

Erkek arkadaşım ağrısını her şeyin bahanesi haline getiriyordu, oysa –ağrı gerçek olmakla birlikte– her şeyin mazereti değildi. Annemle yaşanan krizin doruğa çıkmasından bir hafta sonra, bir telefon konuşmasıyla ayrıldı benden ve ben de, onca krizi atlatmasına yardım ettiğim halde şimdi yanımda olmayışına öfkelenmiştim. Sonradan fikir değiştirdi, ama hasar onarılamayacak kadar büyüktü ve annemin durumu beni fazlasıyla uğraştırıyordu. Ayrıntıların önemi yok artık. İçim acımıştı ama rahatlamıştım da, kendi hayatı ve benim hayatımla ilgili daha iyi kararlar alması için uğraşma sorumluluğum kalmamıştı.

Üzerinde çalıştığım bir kitap için yapılmış görüşmeleri kağıda geçiren genç adamın annesinin Alzheimer konusunda büyük bir uzman olduğunu öğrendim. Üstelik çok ince bir kadındı. Annemin o sıradaki durumu ve olabilecek gelişmeler hakkında beni aydınlattı ve kendi babasını da yerleştirmiş olduğu bir Alzheimer

besin olacaktır. Yuka ancak bu pervanenin polen yayması sayesinde, pervane larvaları

bakımevini tavsiye etti, bölgedeki en iyi yer olduğunu söyledi. Telefon ettim. Gidip gördük. Boş yerleri vardı. Ağrı çeken adamın beni terk ettiğini açıklamasından bir hafta sonra, kuruluşa kabul için yapılacak görüşme öncesi iyi bir ruh halinde olmasını umarak annemle bakımevinin bulunduğu şehirdeki gölün etrafında yürüyüş yaparken çaldı telefonum.

Reykjavík'ten arıyorlardı. Arayan kişi beni İzlanda'ya davet etti. Hiç tereddüt etmeden evet diyerek şaşırttım onu. İzlanda, uzaktaki bilinmeyen, kuzey rüzgarının sırtı, tam gidilecek yer gibi gelmişti bana ve yapılan bu arama da sanki mucizevi bir kurtuluştu, en zor anda en umulmadık bir müdahale.

Hayatlarımızı oluşturan şeyler öyle ince, öyle ihtimal dışıdır ki, ancak ucu ucuna varlık edinebiliriz, sevmek isteyeceğimiz insanlarla ucu ucuna karşılaşabiliriz, ormanda yolumuzu ucu ucuna buluruz, her gün ucu ucuna felaketlerden kurtuluruz. Kökenimiz iki insanın şans eseri bir araya gelmesinde yatar, akıllıca veya değildir yaptıkları, benzerliğin ve farklılığın cazibesinden kaynaklanır, birbirlerinin korkularına ve sınırlılıklarına yeterince uzun süre katlandıklarında, sonunda bizi ortaya çıkaran iki hücrenin çarpışması gerçekleşir. Her yumurtada bir milyon sperm yüzer ve her nasılsa bunlardan biri anneye ait o tek hücreyle birlikte seni yapmak üzere yolculuğu tamamlar. Bu, düşünülemez eşleşmedeki en küçük bir değişiklik, annenin içindeki labirentten dünyaya başka birinin çıkması demektir; veya hiç kimse çıkmaz ortaya; veya ilk yıllarındaki o dehşet verici kırılganlık zamanında sen, annenin bir anlık ihmaliyle mum gibi sönüverirsin, küvette boğulursun mesela ya da yerde bulduğun bir düğmeyi yutup boğulursun.

Herkesin, anne babasının tanışmasını sağlayan küçük rastlantılara, büyükannesinin yangından veya büyükbabasının el bomba-

da ancak bu meyveyi yiyerek hayatta kalabilir. Biri olmasa, diğeri de olmayacaktı;

sından kurtuluşuna, diğer her şeyin yolunu açacak olan, en tuhaf gerekçelerle yapılmış tercihlere, kutsanmış mı, lanetli mi yoksa ikisi birden mi olduğuna dair kendi hikayesi vardır. Yeterince geriye doğru iz sürerseniz, hayatınızdaki o an ender rastlanan bir tür haline gelir; evrimin garip bir ürünüdür, çoktan soyu tükenmiş olması gereken ama tesadüf dediğimiz açıklanamaz şeyler sayesinde hayatta kalmış bir kelebektir. Tesadüf sözcüğü genellikle "şans eseri" anlamında kullanılsa da, aslında karşılaşma, bir araya gelme demektir. Hayatımızın örüntüleri ayrışan şeylerden değil, dansçılar gibi kısa bir an için birleşen şeylerden çıkar. Önceden bilinmeyen kuvvetlerin böyle anlarda eşleşmesiyle oluşurlar; demek ki iki bilinmezin, anne ve babamızın arasındaki üretken bir sıcaklık, gizemli bir romans sayesinde ortaya çıkmışız.

Antik Yunan tiyatro yazarlarının başvurduğu, olay akışını sürdürebilmek ya da bir karakteri kurtarmak için kullandığı *deus ex machina*'lar, yani makinelerdeki tanrılar pek itibar görmezdi. Antik eleştirmenler olayların dışsal güçlerle değil merkezî figürlerin yaptıkları sayesinde veya karakterleri sayesinde ilerlemesi gerektiğini sezmişlerdi. Belki yaşamları bir Antik dram gibi şekillenmiş insanlar da vardır: Karakterlerin sayısı belli ve azdır, eklenen, çıkarılan veya kurtarılan fazla bir şey olmaz; ama bu genellikle sadece biçimsel bir uzlaşma ya da kuraldan öteye geçmez. Önemlice herhangi bir olayın gerçekleşme sürecini izlediğimizde, hesaplanabilir olan ufkun ardından, mavi gökyüzünden çıkan rastlantılar ve yabancılar belirmeye başlayacaktır. Geçen akşam Bogota'da yaşayan arkadaşım Carolina arenadan kaçan bir boğadan bahsetti. Cadde boyunca koşan hayvan şehrin karmaşasından korkuya kapılmış, bir asansöre dalıp içindeki adamı boynuz darbeleriyle öldürmüş.

O adamcağız çok mu mutluydu, hayattan ümidini kesmiş

nitekim başka yerlerde yetişen aynı tür yukaların polen döllenmesi elle yapılmak

durumda mıydı yoksa günü gününe mi yaşıyordu bilemeyiz, ama hangisi olursa olsun, boğa bunun sonunu getirdi. Her gün boğalar dalar asansörlere; veya bir köpekbalığı isli sumru yumurtasını getirmeye çalışan bir adamı yer; veya telefon çalar ve bilinmeze yelken açan bir gemiye binme daveti alırsınız. Sayılamayacak kadar çok olan tanrıların elinde her türlü makine hazır beklemektedir. Hastalık da bunlardan biridir; aniden başlayan ciddi bir hastalık manzarayı temelden değişikliğe uğratır ve bunun nedeni de karakter veya kader değildir; tabii eğer kader genetik yatkınlık ya da virüslerin yolculuğu gibi post-klasik ayrıntıları kapsamıyorsa.

Aziz Franciscus gençliğinde katıldığı bir askeri maceradan sıtma nedeniyle geri dönmüştü. İyileşme sürecinde ruhani kaderine yöneldi. Bir sivrisinek ruhani sonuçlar doğurmuştu böylece. Herhalde Mary Wollstonecraft'a bakan doktorun elleri kirliydi, kadın doğum sırasında ateşlendi ve yeni doğmuş kızına soğuk bir kader bırakarak öldü. Makinelerdeki tanrılar dışsal güçlerden başka bir şey değildir ve sadece, klasik dramın yegane malzemesi saydığı kader ve karakterin o sımsıkı düğümünün dışındadırlar. Biraz geri çekilin, daha ilerilere bakın, yaşamlarımızı oluşturan örüntülerin içinde görüneceklerdir o zaman. Boğalar, sumrular, sivrisinekler ve mikroplar gibi sayısız biçimleri vardır.

İki yıl sonra, beni İzlanda'ya davet etmiş olan kadın mutfağımda oturmuş, bir kavanozdaki malum hasattan kalma yarım kayısılardan yiyordu. İşte o zaman anladım, nasıl olup da oraya gittiğimi. Davet çok zor bir zamanda yapılmıştı, hapishaneye atılmış bir anahtar, batan gemideki bir saldı adeta. Ama bir bakıma ben kendim yapmıştım o salı ve tanrılar da kendi makinelerine çevirmişlerdi. Yazdığım bir kitaptan yapılma salımla İzlanda'ya yelken açtım. Zaten bütün hayatım boyunca hep kitaplara binerek yolculuk etmiş, çocukluğumda düşmanca bir

zorundadır. Pervanelerin her yiyeceği bu denli belirlenmiş ve özel değildir. Birçok

dünyadan korunmak için etrafıma kitaplardan duvarlar örmüş, kuleler dikmiştim.

İnsanların kitaplarımdan dışarı çıkıp beni kendi dünyalarına çekmesi, yakın zamana ait bir gelişmeydi. Hikayem hiç karşılaşmadığım genç bir adamınkiyle kesişmişti. Ben krizlerimle uğraştığım sırada ölmekte olan biriydi bu adam; ama hayatı tamamıyla son bulmayacaktı, çünkü yaptığı şeylerin sonuçları başkalarının suyuna atılmış bir taştı ve o taşın yarattığı dalgalar yıllarca, yaşamlar boyunca devam edecekti. Burada bir bakıma o da sizlerle birlikte, çünkü o olmasa bu kitap yazılmış olmazdı.

Bir zamanlar bir kurt varmış; ya da aynı adı taşıyan bir adam. İzlanda dilinde kurt demek olan Úlfur'muş adı. Çok tipik bir İzlandalıymış, babası ise bir Afro-Amerikalı. Genç kurt yetişkin yaşa erdiğinde lösemiye yakalanmış. Bu hikayenin kahramanı da değil, kötü adamı da. Ama ateşi yakan o oldu, oysa öyle etraflıca anlatamayacak kadar az bildiğim kendi hikayesinin alevi sönmek üzereydi.

Elín adlı genç bir İzlandalı kadının ilk aşkıydı. Sonradan yolları ayrılmış ama yakınlıkları sürmüştü. Kadın ses ve gölge enstalasyonları yapan, küçük ayrıntılarla büyük mekanlar düzenleyen, kavranan dünyanın olgu ve hazlarıyla deneylere girişen bir sanatçı olmak üzere yollara düşmüştü. Úlfur onu Berlin'deki yeni evinde ziyaret etti. Böylece son kez birlikte oldular, çünkü Úlfur tedavi için İsveç'e gidiyordu. Son çare olarak başvurulan bir tedaviydi bu, hastayı ya kurtarıyor ya da öldürüyordu.

İskeletler ölümü çağrıştırır bize, oysa kemikler hayat üretici şeylerdir, hem de bol bol, cömertçe. Ölümden sonra kuru ve soluk görünen uyluk kemiği, kaburgalar, göğüs kemiği ve diğerleri, yaşarken her gün milyarlarca kan hücresi üreten iliği barındırır.

kelebek ve pervane türü "çamura konma" denen şeyi yapar, su birikintilerine, gübre

Kemikten fışkıran parlak kırmızı bir ırmak. Bu sürece eski Yunancadaki kan ve yapmak sözcüklerinden türetilen "hematopoiesis" adı verilmiştir. İngilizce şiir [*poetry*] sözcüğünün de kökeni aynıdır: *poiesis*. Bu da Platon'un sanatı sadece taklitten ibaret sayan görüşüne ters düşmektedir. Bizim şiir sözcüğü, onlar için dünyada yapılan her şeyi –iskemleler, evler, bombalar, kitaplar, kan, tanrılar– kapsıyordu. Şiir yapmak iskemle yapmaya benzer; bir şiir bir iskemle kadar gerçektir ve bazen daha da yararlıdır.

Genç adam yapmaya devam etti, müzik yaptı, filmler üzerinde çalıştı, sevdi, sevildi, mücadele etti, seyahate çıktı, bir süre direndi. Her yıl çeyrek milyon kadar insana lösemi teşhisi konuyor. Vücudun kan yapma sürecini bozan veya değişikliğe uğratan bu hastalığın, ölümüne yol açtığı genç kurdu tanımıyordum, İzlanda'ya gidene kadar varlığından haberim de yoktu. Ama o, hayatımda bir kapı açan anahtar olmuştu ve belki ben de onun bir uzantısı olmuştum. Minnettarım bunun için.

Úlfur ve Elín Berlin'de bir kitapçıya gitmişler (Elín ve annesi çok sonra mutfağımda otururken, genç adamın kitap seçmekte özellikle yetenekli olduğunu söyledi bana) ve başlığı kendi belirsiz gelecekleriyle çok bağlantılı görünen bir kitap seçmişler. Benim bir kitabımı. Sonra Úlfur kemik iliği nakli için İsveç'e, oradan da İzlanda'ya gitmiş. Ameliyatın yararı olmamış. Úlfur hemen ölmemiş, ama birbirlerini bir daha görmemişler, çünkü kurt ölürken Elín çok uzaklardaymış ve ölüm hızlı olmuş.

Elín kitabı bir yudumda içmiş adeta, fazla okuyan biri olmadığı halde altını çize çize okumuş. Görsel alanda faaliyet gösteren çoğu sanatçı gibi, genellikle o da insanın güçlükle yol aldığı zor kitaplara dalıyormuş. Kurdun seçtiği kitabı bitirince annesine vermiş. O da birkaç ay sonra, arkadaşı Olafur Eliasson'un sergisinin açılışı için, daha önce hiç görmediği benim yaşadığım

yığınlarına çürümekte olan meyvelere konarak beslenirler. Bazen vampir pervane

şehre gelmek üzere bindiği uçakta okumuş. Olafur da benim bir kitabımı okumuştu ve İzlanda'ya ilişkin prizmalarını, kristallerini, tünellerini, ışıklarını, gölgelerini ve görüntülerini kurmak için geldiğinde beni arayıp bulmuştu.

Her şeyin paramparça olduğu o yaz, uzak kuzey diyarı çağırdı beni. Kuzey hakkında yazmam isteniyordu, ben de *Frankenstein*'ı ve Barry Lopez'in *Arctic Dreams*'ini yeniden okuyarak işe başladım. Sonra o İzlandalı adam ülkesinin sürükleyici görüntülerini, özelliklerini sundu. Defalarca onun güzel kokulu İzlanda karayosunlarıyla kaplı yüksek duvarını izlemeye gittim; yavaş yavaş yeşilden soluk sarıya dönüyordu yosunlar. Sanatçının aynalı odalarını gezdim, büyük ızgaralarla düzenlenerek asılmış İzlanda fotoğraflarını seyrettim; bir ızgara adalarla, bir diğeri ufuklarla doluydu. Küçük kristal modellerin, kesme yüzeyli konstrüksiyonların bulunduğu bölmeleri, ışık ve gölge odalarını, içinde gökkuşaklarının parladığı sis kaplı karanlık odayı dolaştım. Asli unsurlardan oluşan bir dünyaydı, İzlanda'nın dünyası, aynı zamanda *poesis*'in, yapmanın dünyası.

Olafur ve Úlfur, Fríða ve Elín: hiç gitmediğim bir yerin dört insanı, on iki yıl kadar önce hakkında yazı hazırlama işi aldığım, daha çok bir fotoğrafçının resimlerinde görüp tanıdığım bir yerin. Fotoğraflarda eski, çim kaplı evler vardı, çözülüp tekrar yeşil doğaya karışmaktaydılar; siyah lava yosunlarından taşlara dökülen ince su şeritlerini seyrettim, arılığı, uzaklığı. Fríða yaşadığım kente geldi, oteline yerleşti, siyah bir elbise giyip yürüyerek Olafur'un açılış davetine gitti.

Ben de gitmiştim. Tam Olafur'a merhaba dediğim sırada Fríða gelmişti. Olafur bizi tanıştırdı ve başka şeyler yapmak için yanımızdan ayrıldı, biz de sohbete başladık. Fríða benim yaşlarımda, yaklaşık benim boyumdaydı, ama daha ince ve çekiciydi, elmacık

adıyla da anılan Calyptra türü, omurgalıların kanını emmektedir. Ve bir düzine tür de

kemiklerinden sağlam kaleler inşa edebilirdin. İşte böyle tanıştık. Çok kısa kalacağına üzüldüğümü söyledim ve ona kenti gezdirmeyi teklif ettim; bir yakınlık veya benzerlik hissetmiştim belki ya da bir yabancıya konukseverlik göstermek istemiştim, çok iyi bildiğim ve çok sevdiğim benim kentimdeydi ne de olsa. Kitabımı henüz yeni bitirmiş olmasına aldırmıyordum. Ve az da olsa İzlanda'da yaşayan birilerini tanımanın günün birinde işe yarayacağı geçiyordu aklımdan, bir kahvelerini içmeye giderdim belki. Olafur'un nezaketi de o günlerde teskin edici bir ilaç gibiydi.

Ertesi sabah Fríða'yı otelinden aldım, havaalanına giderken şehrimin belli başlı özelliklerini gösterdim. Bir yandan da sanattan, kitaplardan, bunamış ebeveynlerimizden, ışıktan, mevsimlerden ve havadan söz ediyorduk. Bir gün İzlanda'ya gitmek istediğimi söyledim. Ama bunu ciddi olarak düşündüğüm yoktu; ta ki ayın sonunda, annemle gölün çevresinde yürüdüğüm o gün, telefon çalıp Fríða İzlanda'daki Su Kütüphanesi'nin ilk uluslararası konuğu olmak ister miyim diye sorana ve ben evet diyene kadar.

İyi bir neden olmadıkça, bir daveti asla geri çevirmemelisin. Ben de zaten bu davete iki elimle sarılmak için her türlü nedene sahiptim. Kitap bir kapı olmuştu sanki; insanlar kitaba girip benim hayatıma adım atıyor, sonra da beni kendi hayatlarına çekiyorlardı. Ve beni büyük dertlerden çekip çıkaran bir bilet oldu o kitap. İzlanda, oraya gidene kadar geçen yedi ay boyunca bir tılsım oldu benim için, başka bir dünyaya açılan pencere oldu, bir düşünce oldu; tüm dertlerimin uzağında bir yer bulunduğu ve yakında oraya gidip onlardan uzaklaşacağım düşüncesi oldu.

Üstelik Su Kütüphanesi'nin çatısında bir webcam vardı, ara sıra bağlanıp beni buradaki dünyamdan kurtaracak olan diğer dünyayı izleyebiliyordum. Set üstüne yapılmış bir yolun bağlandığı koca bir kaya ve onun yakınındaki liman görünüyordu. Kent,

çocukların oynadığı tahta blokları hatırlatan kare şeklindeki, müstakil evlerden oluşmuştu ve ardında adalarla dolu fiyort ile bazen bulutların bazen de karanlığın kapladığı bir gökyüzü vardı. Gittikçe kısalan, karlı günlerde baktım manzaraya, kamera en çok karanlık içinde parlayan liman ışıklarını, kar taneleri arasından süzülen fener ışıklarını gösteriyordu. Masamda duran, boş zamanlarımda çevirdiğim bir kar küresiydi sanki, ama içindeki dünya beni bekleyen, gerçek bir dünyaydı. Wu Daozi gibi ben de resme girip sözcüklerden yaptığım bir kapıdan geçecektim.

emer. Çoğunlukla erkek kelebek ya da pervaneler bu gibi kaynaklardan yararlanır,

5. Nefes

Marquis de Sade'ın gençken okuduğum bir cümlesini hatırlarım bazen: "Ah, bugün öyle ya da böyle bir et yığınından oluşan iki bacaklı bir bireyin yarın belki bin tane böcek olarak üremesinin, her daim yaratan bir kadının elinde ne önemi var?" İki bacaklı birey için fark eden bir şey var, ama bu haykırışın soru biçiminde olması, genellikle ayrışma olarak anlaşılan şeyin aynı zamanda veya aslında bir başkalaşım olduğuna işaret etmektedir.

Hatta çürüme bile başka canlılara dönüşmektir; aynı zamanda yok-oluş demek olan oluş hiddetinin bir parçasıdır. Acımasızdır, ölümdür ve yaşamdır, bozulma ve yenilenmedir, çünkü neredeyse her şey başka şeylerin ölümüyle yaşar. Buğday hasadı bile fare ve böcekleri yok eder; eğer zehirler tarlayı daha önce zaten kısırlaştırmamışsa. Tabii otçul dediğimiz büyük hayvanlar otlarken bu küçük yaratıkları yutmuş da olabilir. Dahası, toprak ve o toprakta biten ot, etçil canlılardır. Maquis de Sade korku ve bağlılıktan küçümseyerek söz etmişti; Zen üstadı Shunryu Suzuki-Roshi de, sıkılgan bir öğrencisi ondan Zen'i tek bir cümlede özetlemesini istediğinde aynı şeyi farklı bir şekilde söylemişti: "Her şey değişir."

Gerçekten de, bütün hikayeler tek bir hikayenin parçalarıdır, başkalaşımlarıdır; kader bazen Apollon'un kucaklayışından kaçan Daphne'nin defne ağacına dönüşmesindeki gibi hevesle kucaklanır, bazen de bedenden kalanların aşırı soğuk altında dondurulduğu müthiş bir dirençle karşılanır; ama kucaklama ve direniş tercih meselesidir, başkalaşım ise kaçınılmazdır. Bir kişiyi tehlikeden kurtarabilirsin, ama değişme ve ölümden kurtaramazsın; savaştan sağ

türlerinin dişilerine aktaracakları spermatoforları, yumurtaları dölleyen gen

dönen asker başka bir yerde başka biri başka bir şey olur. Katıldığı savaş biter, anıları silikleşir, mensubu olduğu ulus ortadan kalkar, temel yapılar dışında her şey dağılıp gider; evvelce savaşan taraflar olan atomlar bile toprak olmuştur artık; ağaçlara, âşıklara, kuşlara bırakmıştır yerini, bütün o madalyalar başkalarının elinde oyuncak olmuştur, toplar eritilip yeniden kilise çanları yapılmıştır ve ileride bir kez daha başka bir savaşın topları olacaktır.

Yatak odamdaki şu kayısı güruhu ya da yığını önceki dört bölüm boyunca çürüdü mü, yoksa onlardan bir şey yapılması sadece dört veya beş gün mü sürdü? Arkadaşım boş olduğu bir akşam bulana kadar ayıkladım durdum onları, sonra birlikte el attık meyvelere. Zamanla yarışıyorduk ve zaman kazanıyordu. Zaman daima kazanır, bizim zaferlerimiz sadece birer gecikmedir; ama tatlıdır gecikmeler ve bir gecikme hayat boyu da sürebilir.

Ne var ki, bu çekirdekli meyve dağı için uzun bir gecikme mümkün değildi. Kayısılarımı yiyip bitiren kahverengi küfün ne olduğunu okuyup öğrendim. Yaygın bir meyve mantarıydı. Çiçeklerde bile görülebiliyordu. Ham meyve eğer doludan, böcek istilasından veya başka bir şeyden dolayı zayıf düşmediyse direnebiliyordu bu hastalığa. Olgun meyve ise çok daha hassastı, yumuşak benekler halinde ortaya çıkan mantarın kahverengi lekeleri hızla yayılıyordu. Buruşuk mumyaya dönen taneler de vardı bazen, ama benim bozulan kayısılarım hızla yumuşak, kahverengi pelteye dönmüştü, hücre duvarları parçalandıkça suları sızıyordu. Küf bir bozulma işaretidir; ama bir büyüme sürecidir aynı zamanda, etrafını yutup sindirir, parçalar ve daha büyük çevreyle bütünleşmeye hazırlar.

O hafta bir mektupta şunları yazdım: "O kadar benziyor ki kendi hayatıma! Farklı koşullarda bolluk sayılacak şu yığın, araştırma ve bakım gerektirmeye, biraz tiksindirici olmaya ve sula-

paketlerini hazırlarlar böylece, ama aynı zamanda dişinin beslenmesini ve yeni

rı sızdıkça hafiften kokuşmaya başladı. Yaşayan bir organizmayı andırdı, adeta katlanarak büyüyen, kendi bildiğince davranarak kayısıları istila eden sümüksü bir küf ordusu ve çürükleri ayıklamak imkansız."

Marquis de Sade cenaze töreni yapılmadan kendi arazisindeki bir koruya gömülmeyi vasiyet etmişti. Mezarına meşeler dikilecek, yitip gidecekti böylece, ağaçlar beslendikçe tüketecekti onu. Bakteriler, mantarlar, böcekler ve topraktaki diğer minik canlı sürüleri çoktan yalayıp yutmuştur onu, cesedi de belki meşe ağaçlarına dönüşmüştür. Yine de Sade'ın kitapları, onun hiddetli, yıkıcı ve üretken hayatına ait anıları koruyarak ağaçları sildi süpürdü.

Cesetlere zehirli koruyucu maddelerin enjekte edilmediği, bütün mezarlıkların ve alttaki su katmanlarının kirletilmediği o günlerde bedenler yok olurdu; yine de "topraktan gelip toprağa gitmek" ifadesi nemin bu en yaygın yer değiştirmesini anlatmak için tam doğru betimleme sayılmaz ve bazen kemikler öylece kalmaktadır. Bir efsaneye göre, on yedinci yüzyılda New England'da kendi bahçesine gömülen bir kilise yetkilisinin mezarına elma ağaçları dikilmiş. Ağaçlardan birinin saldığı kökler adamın bedenini tüketirken onun biçimini de almış. Çatal şeklindeki bu kök hâlâ Rhode Adası'ndaki bir müzede sergilenmektedir. Ama başkalaşım genellikle daha yaratıcıdır, biçimleri yinelemez, eldeki malzemeyle yenilerini geliştirir, atomlar ve moleküller kaleydoskopundan her defasında yeni şekiller oluşur.

Yemek yapma da bir tür başkalaşımdır ve benim sıkça başvurduğum bir zevktir. Bazen, yazmanın karşıtı olduğu için böyle zevkli geliyor. Bütün duyular işin içinde, yeniden üretimi olmayan ve doğrudan bir süreç, sonunda bitiyor, yeniyor ve işte bu kadar. İşlemler basit, parça parça, güzel kokulu ve kısa; sonucun başarılı olup olmadığını belirlemesi kolay. Belki de yemek yapma biyoloji

kuşakları üretmesini destekleyen maddeleri de ona vermiş olurlar. Başka hiçbir hayvan

alanına ait bir şey, nesneler ortaya çıkıyor ve yok oluyor, bedenlere güç veriyor; yazma ise bir şeyi zamana karşı destekleme çabası ve bunu yaparken insanı "şu anda"dan uzaklara taşıyor.

Fırından çıkan turta, aşçı ve arkadaşları tarafından sıcağı sıcağına yenebilir; oysa bir kitap yazıldıktan aylar veya yıllar sonra okunsa da olur, yazarın bundan haberdar olması gerekmez, zaten yazar ne yapmış olduğunu hiçbir zaman tam olarak bilemez. *Ars longa, vita brevis* –sanat uzun, hayat kısa– sözü çok popüler bir anlayışı dile getirir ve yemek hazırlama genellikle hayatla aynı tarafta yer almaktadır. Öte yandan, konserve yapmak ise zamanı oyalamaktır, fani meyveyi belirsiz bir süre dayanacak hale getirirsiniz. Bir şeyi pişirmek onu tüketilmeye ve dolayısıyla yok olmaya hazırlamaktır, yemeğin cenaze töreni şenlikli geçer ve onu yiyenin içine defnedilir; artık bir sonraki yaşama doğru başkalaşım başlamıştır, yenenler yeniden dışkı olacak ve sonra dünyaya geri dönecektir.

Bir şeyi muhafaza etmek, bu süreci belirsizce geciktirmektir. Konserveler bir tarihçinin yapmak istedikleriyle bir aşçının becerisini birleştiriyor belki de. Dün akşamki gökyüzünü gelecek kuşaklar için saklayabilmek isterdim mesela, bir aşk gecesini, dağdaki bir çayın şırıltısını saklayabilmeyi, zihnimi alevlendiren bir farkına varışı, bir dansı, uyumlu geçmiş bir günü, kaybolacak ve bir daha görülemeyecek bulutların olduğu binlerce muhteşem günü yan yana dizdiğim kavanozlarda saklamak isterdim; insanlar zaman zaman onlara hayranlık duyabilsin, canları çektiğinde tekrar tadına bakabilsin diye. Siz ve ben görmesek de daha fazla bulut, daha fazla gün olacaktır, yine de tarihçi yanım bütün bunların kayboluşundan dehşete kapılır. Fotoğrafçılar bunun küçük bir parçasını muhafaza eder, ben de binlerce e-posta ve mektup saklamışımdır; ama geri dönüş yok işte.

böyle bir hediye vermemektedir. İnsanlar kelebekleri ve pervaneleri uçuşan çiçekler gibi

Makinelerimizle her şeyi hızlandırmaya çalışıyoruz, saklama teknolojilerimiz ise etimizin çürümesini, mallarımızın yok olmasını, binalarımızın yıkılmasını yavaşlatmaya, bütün bunları sonunda nasıl olsa çiğneyip yutacak olan zamanın ağzını uzak tutmaya çalışıyor. Ama neye yarar ki? Zaman bizim trajedimizin ta kendisidir ve çoğumuz ona karşı bir savaş sürdürürüz. Napoleon 1801'de Marquis de Sade'ı tutuklatıp hapse attırdı, ailesi de 1803'te bir akıl hastanesine aldırdı. Sade orada on bir yıl geçirip öldü ve sözünü ettiğimiz koruya gömüldü. Napoleon'un hükümeti ayrıca, büyük miktarda besini uzun süre korumanın daha iyi yolunu bulacak kişiye 12.000 frank ödül vaat etmişti.

Evvelce insanlar besini kurutma, mayalandırma, tuzlama, salamura yapma ve soğuk iklimlerde mahzende depolama ve en soğuk bölgelerde dondurarak bekletme yollarına başvurmaktaydı; ama bunların hiçbiri dev bir ordunun iaşesi için yeterli değildi. Yani bütün Avrupa'yla savaşa tutuşan Napoleon, bir yandan da çürümeyle savaşmaktaydı. Pastacı ve aşçı Nicolas Appert yıllarca cam kavanozları kaynatma ve mühürleme deneylerinden sonra, 1810'da ödülü kazanmayı başardı. Günümüzde de kullanılan yöntem bunun benzeridir. Aynı zamanda, yirmi birinci yüzyılın bir ağustos akşamı, arkadaşımla birlikte benim mutfağımda uyguladığımız yöntemdir.

Konserveleme işini hep sevmişimdir. Ball ve Kerr marka kavanozların tanıtımlarını okuyarak öğrenmiştim, annemin, kendisine yenisini alınca bana verdiği yıpranmış bir *Joy of Cooking*'in cildinden. O kadar eski bir baskıydı ki, sincap derisi yüzmeyi gösteren bir çizim vardı ve keseli sıçan ile misk sıçanının nasıl pişirileceği de anlatılıyordu. Her yıl annemin şehir dışındaki evine yakın bir dereye giderdim, uzun bir yaz gününü o gölgeliklerde geçirir, torbalar dolusu böğürtlenle dönerdim eve. Manzara ge-

görmeyi sever, oysa vahşi böceklerdir bu canlılar, hayatın her evresinde mücadele eder,

nellikle uzaktan seyrettiğimiz bir şeydir, ama yıllık dere gezimde ben her şeye yakından, çoğu zaman bir kol boyundan kısa mesafeden bakıyordum.

Olgun böğürtlenleri pırıltısına bakarak ayırt etmeyi öğrenmiştim; donuk, zamanı geçip yumuşamış olanları atlıyor, yaprakların gölgesindeki salkımları seçebiliyor, böylece en az çizikle dikenli dallara yetişebiliyordum; ama tabii parmak uçlarım böğürtlenleri ezmeden çekip almaya çalışırken mosmor boyanırdı hep. Günü örümcek ağlarına, böğürtlenlerde gezinen, küçük mücevherleri andıran böceklere, deredeki golyan balıklarına, suyun yüzeyinde koşuşan su sineklerine bakarak, dizi geçmeyen serin suda yürüyerek, böğürtlenlerin yanı sıra nane ve su teresi, kırmızı-turuncu zambaklar toplayarak geçirdikten sonra ganimetimle birlikte eve gidiyordum. Böğürtlenleri bir tencereye döküp şeker ekliyordum, odayı koku ve buhar doldururdu. Sonunda pek iyi görünüşlü denemeyecek akışkan bir reçel çıkıyordu ortaya. Kara renkliydi ama kışın yaz mevsimi lezzetindeydi.

Bunlar mor ve gece mavisi günlerdi, bu defaki ise turuncu bir akşam; ama tabii aslında adını başka bir meyveden alan turuncu sözcüğü kayısıların yumuşak, şeftaliden daha canlı, kızaran bir yüzü çağrıştıran rengini anlatmaya yetmez, gurup kızarıklığı vardır onda ya da altın ciltli bebek yanağıdır. Geçirgen olmadığı için yatak örtüsünün yerini alan muşambanın üstündeki muazzam yığını karıştırarak hoşafa uygun meyvelerden büyük bir tepe yaptık, en büyük çanaklarımı, sonra da tepsi ve tencereleri yarım kayısılarla doldurduk, çünkü insanı mahcup eden bolluğun artıkları hâlâ duruyordu.

Kayısıyı ikiye kesip bozuk kısımları ayırıyor, çekirdeği çıkarıyordum. Sonra diğer bir kayısıyı yarık çizgisinden bölüyor (bu ince oluk ve yanındaki tümsekler her meyveyi iki yarımküreye

bir dönemi tırtıl olarak geçirir, derilerini patlatır, pupa ve kozalar içinde kendilerini

ayırır, olgun meyve bıçak kullanmadan da bölünebilir), sonra bir başkasına geçiyordum. Her şeyin dağıldığı, hiçbir şeyin kesin olmadığı o anda böyle devasa bir yığın bile uğraşması görece hoş bir şey olmuştu. Üstelik küçük yarım kayısılar vanilya banyolarında kaynarken çıkan koku da gayet güzeldi.

Konserve yaparken önce malzemeyi ısıtırsın, meyvenin üstünde yetişip olgunlaşabilen neredeyse her şeyi öldürecek bir sıcaklığa çıkarırsın. Meyvedeki şeker ve asitler de mikropsuz bir ortam oluşmasına yardım eder. Kaynayan suda sterilize olmuş bütün bu malzemeyi kavanozlara doldurursun ve yine steril bir kapakla kapatırsın. Kavanozun içindekiler soğurken bir hava boşluğu oluşturur ve bu da kapağın sıkı sıkıya kapanmasını sağlar. Steril diye kastettiğimiz, hiçbir şeyin yetişip büyüyemeyeceği bir ortamdır. Her kap bir tür zaman kapsülüdür, zaman adeta sabit tutulur. O gece yedi litre kadar vanilya hazırladık, ben devam edip marmelatlar, meyve sosları yaptım. Yine de kilolarca kayısı artmıştı, onları da yakındaki bir arkadaşın dondurucusuna koyduk. Bu arkadaşım evliliği bozulup bana taşınana kadar orda kaldılar. Kayısılara tekrar el atmayı bir türlü başaramadık ve sonunda atmak zorunda kaldık. Neden bir kısmını kurutmadığımı hatırlamıyorum.

Her şeye rağmen doğuştan gelme hakkımı, mirasımı, başıma konan talih kuşunu değerlendirmek, zorlu görevimi yerine getirmek için elimden geleni yapmıştım. Şurup içinde, marmelat veya sos halinde kayısılarla dolu yarım litrelik uzun bir kavanoz dizisine sahiptim şimdi. Epeyce çekirdek de kalmıştı elimde, tahıl alkolü ve şeker kullanarak bir İtalyan likörü yaptım onlardan ve üç ay karanlıkta dinlendirdim. O süre boyunca çekirdeklerin ortasından sızan bademe benzer tatlı koku içeceğe çeşni katıyor, canlı bir kehribar rengi veriyordu. Likör tarifini New Mexico'da yaşayan ve avlularında kocaman bir kayısı ağacı bulunan arkadaşlarımdan

dönüştürür, çeşitli şekillerde yoğun ve uzun çiftleşmeler yaşar, kendilerini yenilemez

almıştım. Yazın, altında akşam yemeği yiyip şekerleme yaptıkları bir ağaçtı bu; ben de sıcak gecelerde birkaç kez öyle yapmıştım. İlkbahar fırtınalı geçerse ağaç bütün çiçeklerini yitirir ve hiç meyve vermezdi; bazen de o kadar çok veriyordu ki arkadaşlarım ne yapacağını bilemiyor, dökülen meyveler bütün avluyu boyuyordu.

Evimin birkaç mil kuzeybatısındaki müzede pembe kayısılarla dolu bir sepet resmi var. Meyveler çok sağlam görünüyor, sepette ölümsüz değil ama ağırlıksız gibi yüzüyorlar sanki. Bazılarında, belki de bozulma tehlikesine işaret eden küçük lekelerden var. En öndekine de bir sinek konmuş, çok titizce çizilmiş bu sinek, belli ki meyvenin uğursuz kaderinin habercisi. Bu bereket tablosuna koyu renkli erik dalları ve yaprakları da serpilmiş, sepetin soluna bir şeftali, sağına bir limon eklenmiş, ön kısma ise dörde bölünmüş bir limonun kesik üç parçası dağıtılmış. Özenle boyanmış kayısıların bazılarının kuru sapları duruyor, bazılarında ise kopan saplardan arta kalan göbek deliğine benzeyen çukur görülüyor.

Tek tük yapraklara mücevher gibi parlayan çiğ damlaları kondurulmuş, hem resmedilen şeyin geçiciliğini simgeliyorlar hem de ressamın ustalığını sergiliyorlar. Muhtemelen, on yedinci yüzyılın ilk yarısında faal olan Jacob van Hulsdonck'un bir eseri bu. İmza pek belirgin değil, ama Hulsdonck'un başka resimlerinde de pencere parmaklığı gibi yükselen dikey çubuklarıyla aynı hasır sepete rastlıyoruz; bu çubuklar arasından daha çok meyve görmek mümkün. Resmi geçip köşeyi dönünce, Hollanda Altın Çağ natürmort resminin daha da tipik bir örneğiyle karşılaşıyorsunuz. Abraham van Beyeren'in eserinde daha savurganca coşmuş bir meyve, cam eşya, gümüş tabak bolluğu görülüyor, ekmek ve kesilmiş bir jambon var. Ve bir ıstakoz sağ kıskacıyla sanki bir cep saatini çekecekmiş gibi, ama mercan renkli kabuğu çoktan pişmiş olduğunu belli ediyor.

yapmak için bitkilerden zehir alır, olağanüstü uzun dillerini gübre yığınlarına ve

Hollanda o dönemde patlama yaşadı, birden görülmemiş çapta toplumsal bolluk oluştu ve güzel sanatlarda, özellikle de resimde müthiş bir canlanma yaşandı. Ülkenin dış ticareti yayılmaktaydı, Hollanda gemileri Çin'e ve dünyanın her yerine yelken açmıştı; zenginlik tırmanıyor, içeride de büyük bilimsel gelişmeler yaşanıyordu. Ressam Johannes Vermeer ile mikroskobun yapılmasına öncülük eden Antonie van Leeuwenhoek aynı Delft kilisesinde, aynı haftada vaftiz edilmiştir. Van Leeuwenhoek'un mercekli tüpleri, terse işleyen bir teleskop gibi, bakterilerin, küflerin, tek hücreli canlıların ve insan vücudundaki hücrelerin minyatür dünyasını aralamaya başlamıştı. Ne olacağı tahmin edilemeyen evrende insan boyutundaki dünyayı etkileyen o kadar çok şey oluyordu ki! Onca hastalığın ve ölümün nedenini bulmaya henüz yüzyıllar vardı, ama eğer bulunduysa, mikroskop sayesindedir.

Abraham van Beyeren'in ıstakozlu natürmortu cep saatine yer verdiği için bir vanitas tablodur ama bu sadece böyle bir resim tarzının ne olduğu sorusuyla baş başa bırakır bizi. Bu tip eserler her şeyde görülen geçicilik karşısında insani arzuların, özlemlerin ve bağlılıkların ne kadar beyhude olduğunu göstermek amacındadır. Resimde vanitas çoğu zaman belli simgelerin geçit töreni halini almıştır: Duvar ve cep saatleri, kum saatleri, çalgılar, sönmeye yüz tutmuş mumlar, kabarcıklar ve köpük üfleyen çocuklar, meyveler ve çiçekler yaklaşan ya da zaten başlamış bulunan çürümeyi ifade eder. Çoğu natürmorttur, bazıları da natürmort öğeleri eklenmiş ev içi sahneleri.

Ezekiel Hopkins on yedinci yüzyılda yaşamış bir Protestan vaizdi, kuzey İrlanda'nın Derry şehrinde piskopos olmuştu. "Dünyanın Boşunalığı" adlı bir vaazı [*Eski Ahit*'in] Vaiz Kitabı'ndaki [*Ecclesiastes*] ünlü pasajı alıntılayarak başlar: "Boşunalıkların boşunalığı; her şey boşunalıktan ibaret." Hopkins'in yorumu şöyle:

çamurlu su birikintilerine daldırırlar. Pervaneler uyuyan kuşların gözyaşlarını içer;

"Bütün bu şeyler her ne kadar şenlikli ve şatafatlı bir gösteri sergileseler de, yine de sadece gösteri ve görünüştürler. Havaya üflenmiş köpükler gibi pırıltılı renkler, Şark'a özgü şeyler saçarlar işte bu dünya da, yaşadığımız bu yeryüzü de tam böyle, Tanrı'nın soluğuyla havaya üflediği ve orada asılı duran kocaman bir köpükten başka bir şey değil." Hollandalı filozof Erasmus da yıllar önce Latince bir deyişi yeniden canlandırmıştı; *homo bulla*, yani insan bir köpüktür. Ve köpükler vanitas tablolarda uçuşur sık sık.

Kayısı ressamı Jacob van Hulsdonck'un çağdaşı David Bailly siyah giysi içinde yaptığı kendi portresine natürmort unsurları da katmıştı. Çiçekler ve sanat objeleriyle dolu, bir de kafatası bulunan bir masa başındaki koltuktan geriye doğru bakar resimde. Uzun bir beyaz şarap veya bira bardağının arkasında bir kadının siyah beyaz çizimi ya da basımı vardır; ışığı kıran camın ardında kadını resmetmiş olmak bir ustalık gösterisidir aynı zamanda. Kişisel nesnelerin doldurduğu odada üç sabun köpüğü uçmaktadır. Bir dördüncüsü de incilerin hemen yanına konmuştur.

Köpükler resimdeki zamanı ressamın bakışında görülebilecek yıllardan, gül demetinin ve cansız nesnelerin düşündüreceği saatler veya haftalardan alıp çok kısa sürelere, hatta anlara indirger. Resimdeki saatin, zamanı tıkırdayarak sürükleyen ve ona tutunan saniye koludur bunlar, çünkü sabun köpüğünün ömrü bir dakikadır. Köpükler resmedildiği sırada kimi Avrupalılar Kuzey Amerika'da küçük, kırılgan koloni toplulukları halindeydi, bir yandan da başka Hollandalılar ilk mikroskoplardan bakarak bir damlalık denizde yüzen minik hayvancıkların dünyasını keşfediyordu.

Çoğu vanitas tablo gibi köpük resimleri de sert uyarılar olarak düşünülmüştü ama aynı zamanda güçlü zevkleri ifade ediyorlardı. Sözlerle köpüğün geçiciliği dile getirilebilir, ama resimdeki köpüğün anlık varlığı ve güzelliği kalıcıdır. Şu kayısı sepeti de yaklaşık

başka pervaneler ise geyik, fil ve mandaların gözlerinden besin alır. Timsahların da

dört yüz yıllık ve meyveler hâlâ taze; sinek henüz zarar vermemiş; çiğ taneleri kurumamış. Bazı sanat tarihçileri eskiden vanitas temalarına yapılan vurguyla sanatçının amaçlarının abartılı veya yanlış yorumlandığı görüşündedir. Başkaları da, meyve ve çiçek de gösterse kafatası ve köpük de gösterse tüm natürmort resimlerinin geçicilikle uğraştığını savunur. Göründüğü kadarıyla ressamlar, hem zevki hem de uyarıyı mümkün kılan bir denge bulmayı başarmıştır. Aynı zamanda vanitas kavramının özgün anlamına farkında olmadan daha yaklaşmış görünüyorlar.

Vanitas kelimesi ile İngilizce *vanity* [boşunalık] arasında yalnızca bir adım var. İngilizce sözcük bazı olumsuz anlamlar da barındırıyor. İşe yaramayan, verimsiz ve budalaca bir kendini beğenmişlik getiriyor akla. Bazen Vaiz'deki ünlü pasajın daha sert yorumları da yapılmıştır. İncil'in yeni uluslararası versiyonunda muhtemelen Latince metinden hareketle anlamsızlıktan söz eden paylayıcı bir ton vardır: "Tamamen anlamsız! Her şey anlamsız." Kral James İncili'ndeki haşmetli ve ahenkli "Boşunalıkların boşunalığı; her şey boşunalıktan ibaret" ibaresinden çok uzak bir haykırış bu.

Dildeki bir tür bozulma ya da mutasyon da söz konusu. *Vanitas* Latince bir sözcük. Boşluk anlamına geliyor ve *vacant* [boş, sahipsiz, bön] sözcüğüyle akraba. Bin yıl boyunca Avrupa'nın büyük kısmında standart kabul edilen Latince Vulgate İncili, Grekçe Septuagint'e dayanır. Oradaki haliyle Vaiz'de otuz iki kez kullanılan *mataiotes* sözcüğü hem boşluk ve anlamsızlık hem de geçicilik demektir. Geçicilik her şeyi anlamsız mı kılıyor acaba? Orijinal İbranice Vaiz, modern döneme kadar keşfedilemeden kalmıştı. Sonra kurak mağaralarda elyazması parçaları bulundu. Burada yer alan *hevel* sözcüğünün karşılığı ise nefes ya da buhar. Yani kuvvetli bir geçicilik anlamından söz edebiliriz; ama geçiciliğin

gözyaşı olur ve onları içen pervaneler de vardır. Güneydoğu Asya ormanlarındaki bazı

olumsuzlanmasına hiç rastlanmıyor.

Ezekiel Hopkins'in "Tanrı'nın soluğuyla havaya üflediği kocaman bir köpük" ifadesinde ve çocukların havaya köpükler üflediği bütün o tablolarda, bu orijinal anlama geri dönülmüş öyleyse. Çünkü nefes de uçup gidiveren bir şeydir, ama aynı zamanda yaşamın ta kendisidir. Bir Zen öğrencisi, dikkatini soluğu üzerinde toplaması, nefesini sayması gerektiği için yakınıyormuş. Zen meditasyonunun bu temel alıştırması sıkıcı geliyormuş ona. Hocası kafasını bir dereye daldırmış, uzun süre tutmuş suyun içinde. Sonra çıkarıp sormuş: "Sıkıcı geliyor mu hâlâ?" Faniliği besbelli olan şey daha az sıkıcıdır.

Yıllar önce teknede yaşayan bir arkadaşımı ziyaret etmiştim. Güvertesinde, yarım fıçı şeklindeki saksılara dikili gürbüz limon ağaçlarını ve yabanice serpilen dikenli armutları hayranlıkla seyrederken, güvertenin nemden dolayı hep çürüdüğünü, en az on yılda bir yenilenmesi gerektiğini söyledi. Uzun ahşap iskeleden kıyıya yürürken, nemlilik ve kuruluğun dinî inanca biçim vermiş kuvvetler olup olmadığını konuştuk. Birçok nemli bölgede yeniden doğma, hayatın ve dünyanın sürekli yenilenmesi fikri yaygındır ve tabii bu aynı zamanda sürekli ölmek demektir. Sıcak ve rutubetli yerlerde her şey dağılır ve yeniden canlanır; her şeyin yeniden inşa edilmesi, sayfalar bozuldukça elyazmalarının kopyalanması gerekir, havada sporlar ve bakteriler uçuşur, böcekler oburca tüketme ve dönüşme peşindedir.

Kuru bir dünyada ise değişmeyen süreklilik ve ebediyeti en azından hayal edebilirsin, bedenler mumyalanabilir, kurutularak muhafaza edilebilir; tıpkı meyveler, balıklar, kütüphanelerdeki kitaplar, Ölü Deniz tomarları ve havası kontrol edilen müzelerdeki resimler gibi. Soğuk diyarlarda da nesneler çağlar boyu dayanabilir, mesela donmuş mamutlar ve dağcılar. Fotoğrafçı Irving Penn

türlerin ise insan gözlerinden beslendiği, sabırlı böcekbilimci Hans Bänziger tarafından

donmuş yiyecek kütlelerinden zekice düşünülmüş modern natürmortlar yaratmıştır; ahududular, yabanmersinleri, kuşkonmazlar, fasulyeler donuk bir bulanıklık içindedir; bu dikey mimari, stüdyo ışıkları altında erimeye ve çökmeye başlamıştır bile.

O ağustos ayında ben de kayısıları korumaya aldım ve kavanozlama işinin ilk raundunda bana yardım etmiş olan arkadaşımın zorlamasıyla birkaç ay sonra ilk mamografimi çektirdim; eylüldeki kargaşa ve İzlanda'ya davet edilişimden sadece altı hafta kadar sonraydı. O zamanlar kırkını geçmiş her kadının yılda bir yaptırması gerektiği kabul edilen bir şeydi bu ve ben yıllarca gecikmiştim. Aslında birkaç yıl sonra tavsiyelerde değişiklik olacak, bazılarımızın elliye kadar bekleyebileceği söylenecekti, ama o gün itibariyle ben çok geç kalmış sayılıyordum. Görev icabı ve küçümseyerek gittim insanın memelerini mengenelerle, o ıstakoz kıskacının saati yakalaması gibi sıkıştırıp radyasyon veren makinelere. Tüm aile geçmişim ve kendi yaşam biçimim beni tehlikeden uzak tutuyordu ve şu içimin görüntülerini çektirme işinin de öyle olacağını sanıyordum. Olmadı.

Standart incelemede ilk alınan resimleri görmedim, ama yeterince ilgi çekici olacaklar ki, beni kontrole zorlamış olan pratisyen hastabakıcım sonuçları görünce biyopsi tarihini olabildiğince erkene çekti. Böylece, iki hafta sonra bir akşamüstü yüzüstü bir masanın üstünde yatar buldum kendimi. Tam bir saat hiç kıpırdamamam tembih edilmiş, vücudumun büyük bir parçası uyuşturulmuştu ve masadaki delikten çıkan minicik bir matkap ucu pırpır ederek tekrar tekrar etime giriyordu. Uzun süre pozisyonumu değiştiremediğim için acı hissederek yattığım yerden, boynumu çevirip ekranda o mememin iyice büyütülmüş siyah-beyaz görüntülerini izleyebiliyordum.

Temsilin boyutu nedir? Hiç boyutu filan yoktur, çünkü kıta-

belgelenmiştir. Pervanelerin kendi gözlerine gelmesini sessizce ve kıpırdamadan

ların uydulardan çekilmiş fotoğraflarıyla bebek fotoğraflarının aynı boyda olmasına alışmışız. Ekrandaki görüntüler gece vakti gökyüzünü hatırlatıyordu bana, soluk şeritler halinde kumsalları olan karanlık yarımküreler gibiydiler, bulutlar veya buhar gibi, bir çöl gecesinde, yıldızları ışın lekeleri oluşturacak kadar çoğalan Samanyolu gibi. Parlak alanlardan bazıları mikroskobik kireçlenmelere veya çok küçük kalsiyum birikintilerine işaret ediyordu. Ve endişe yaratan da karanlık gökyüzündeki bu soluk beyazlıklardı.

O gün ekranda gördüğüm şey bana hiç benzemiyordu. Ama işte bendim, benim kaderimdi bu; sanki bir ay sondajına ya da okyanus dibi keşif robotuna yerleştirilmiş gibi uzaktan çalışan cihazlarla, canlı röntgen görüntülerinin kılavuzluğunda incelediklerı ölümlü bir cennettim. İnciler, köpükler, kafatasları, meyve çanakları ve benim durumumda içimi gösteren resimler; bedenimin hep mevcut olmuş bir parçası yokmuşçasına uyuşmuştu, hiç varolmamış bir kısmı da ekrandaki garip gece göğü halinde onun yerini almıştı. Artık burada değil orada, şu yeni vanitas görüntüsündeydim.

Masada uygulanan işleme streotaktik çekirdek biyopsisi deniyordu ve ekranda izlediğim dijital görüntüleri, üstünde yattığım cihaz üretmekteydi. Etrafıma toplanmış kişiler de gördükleri şeye göre, mikroskopta incelemek üzere incecik çekirdek numune almak için bir sonraki deliğin nereye açılacağına karar veriyordu. Bir patolog hücrelerime bakacaktı, süt kanalı astarındaki hücreler olması gerekenden farklı şekillere girmeye başlamış mı diye. Yani kanser olup olmadığım saptanacaktı.

Ya da daha doğrusu, anormal hücrelerin kanser halini alıp almayacağıydı mesele; tıp dilinde "ductal carcinomas in situ" dedikleri şeye dönüşecekler miydi? Bunlardan bazıları yayılan kanser haline geliyor, bazıları gelmiyordu ve hangisinin ne yapacağını

bekleyen Bänziger, Siyam Derneği Doğa Tarihi Dergisi *yirmi yıl önce yayınladığı*

kimse önceden bilemezdi. Söz konusu hücreler çok ince yapılı olduğundan, yirmi yıl önce x-ışınlarıyla saptanmaları imkansızdı. Bir on veya yirmi yıl daha geçince, herhalde medikal teknoloji hangilerinin yayılmacı olacağını da belirleyebilecek. Şimdilik sadece mevcudiyetleri tespit edilebiliyor, muhtemel gelişimleri değil; onun için de hepsi tehlikeli kabul ediliyor. İçerden bakan dijital x-ışını cihazları ve hücre düzeyindeki mikroskop slaytları tarafından bir portrem çizilmişti: ölümlülüğün bir portresi. Tabii ben her zaman ölümlü olmuştum, ama hiç bu kadar değil.

Kötü lekesi olan bir kayısı gibi ikiye bölünmüştüm, daha doğrusu derimin altında, üst kısımlarda kötü bir leke aranıyordu. Çok insanın gittiği ve bazılarının geri dönmediği bir ülkeye yolculuk edecektim. Önümdeki ilk büyük seyahatin İzlanda'ya olduğunu sanmıştım, ama rotamın üstünde şu diğer ülke varmış. O ülkenin arazisi sen kendinsin ve ölümlüğüne doğru ya da ondan uzaklaşarak yol alıyorsun. Kendini kendin bilmiyorsun artık, uzman rehberlere ve yorumlayıcılara güvenmek zorundasın. Dahası, sen kendin değilsin.

Sabırlı olmalısın, sabırlı hasta haline gelmelisin,[1] bekleme odalarında zaman geçirebilmelisin, uzmanları ve sonuçları beklemeyi öğrenmelisin, yatırıldığın masalarda içine dalınmasına, hakkında bilinmeyen bir dilde konuşulmasına, aslında iyileştirme amaçlı olduğu halde akla hastalık ve yaralanma getiren yöntemler uygulanmasına alışmalısın. Hayatın, dümende başkalarının durduğu bir gemi şimdi; hiç anlamadığın sırlar saklıyor. Sırlardan biri de şu: Artık kendin olmaktan iyice çıktığında, o gemiciler seni bu durumdan bir süreliğine kurtaracak mı, yoksa şelalenin başında sadece bir an için tutmuş mu olacaklar?

[1] İngilizcede hem sabırlı hem de hasta anlamına gelen *patient* kelimesine vurgu yapılıyor. –ç.n.

"Taylandda İnsan Gözyaşları İçen Pervanelere İlişkin Yeni İlginç Bulgular" başlıklı

Gerçek hayat hikayen daima doğumdan ölüme kadardır ama tıp uzmanları kahinler gibi yorum yapmayı ve yol göstermeyi sürdürerek seni bildiğin sen olmaktan çıkarır; hikayelerde bir tacirsin, nefes alıp veren ya da son nefesine yaklaşan sessiz bir et yığınısın. Genellikle sana değil başka tarafa bakarlar, cildinin altındaki, kendilerine yol gösterecek dünya haritasını çıkarıp yorumlamak için. Portrelerin ve tasvirlerin dosyalarda birikir durur, bunlara bakmaya iznin olabilir de olmayabilir de. Hatta karalanıvermiş notları ve test sonuçlarını anlamak için bile çevirmene ihtiyacın olabilir. Biyolojik olarak kendinsin, içinde kocaman, bulmacamsı bir dünya saklı: sıvılar, kimya, hücreler, sistemler ve alınacak örnekler. Mikroskop altındaki birkaç hücre olarak ve senin kategorine ilişkin istatistik diyagramlarda varolmaktasın.

Senden elde edilen tüm görüntüler birer vanitas görüntüsü, her şeyin, özellikle de senin etinin kırılganlığını ve geçiciliğini, üflenmiş nefes sayesinde havada tutulan bir köpükten ibaret olduğunu hatırlatıyorlar. Federico García Lorca'nın "Somnambule Ballad"ındaki şarkıcı, gömleğinde güller açmış gibi kanlar içinde, bir arkadaşının evine sığınmak ister, ama daha da karmaşık bir duruma düşmüş bulunan arkadaşı *"Pero yo ya no soy yo, ni mi casa es ya mi casa,"* diye cevap verir. Ama ben artık ben değilim ki, evim de benim evim değil. Ev, ülke, coğrafya, beden krallığı artık garip ve yabancı.

makalesinde bunu anlattı. Kendi sağ gözünden sıvı emen, tüylü kanatlarını açmış bir

6. İlmek

Birkaç yıl önce bir arkadaşımın arkadaşı olan çok yaşlı kadını eve götürmeyi önermiştim, ama sonra şu krize girdiğimde sıvışan ya da kendi krizi sırasında ayrıldığımız o zamanki erkek arkadaş otomobiline almıştı onu. Politik toplantılarla yıpranmış bir kadındı, yine de kırk yıl önce Küba'da yaşadığı maceraları ve orada Che Guevera ile karşılaşmasını bizlere anlatacak kadar canlıydı. Böyle efsanevi bir kişinin arabanın ön koltuğundaki, yanakları kırışmış, saçları siyah boyalı yorgun kadınla yan yana gelmesi biraz şaşırtıcıydı. Uzak ve bir mit gibi görünen geçmiş hemen karşınızdaki biriyle adeta dokunulabilir oluyorsa, hep böyledir zaten. Che filmi hakkında konuşmaya koyuldular.

Motosiklet Günlükleri adlı bu uzun metraj film, Ernesto "Che" Guevera'nın aynı adlı günlüğüne dayanır. Tıp öğrencisi Che ile genç doktor arkadaşı Alberto Granado Latin Amerika kıtasında macera arayarak dolanıp duran dharma serserileri gibidir, ama biraz daha belirgin bir amaçları vardır. 1950'de Granado Arjantin'de, Córdoba'daki bir cüzam hastanesinde çalışıyordu, arkadaşı da birkaç günlüğüne yanına gelmişti, sonra tek başına maceraya atılıp motosikletle yola çıktı. Tıp okuluna döndü gerçi, ama dolaşma arzusu alevlenmişti bir kere. Ve böylece Guevera ile Granado iki yıl sonra büyük motosiklet yolculuğuna başladı.

And Dağları'nı aşıp batı kıyısına, Amazon bölgesine gittiler, cüzam hastanelerine, hatta başka hastanelere ve geçtikleri kentlerin ahalisine cüzam uzmanları olarak tanıtıyorlardı kendilerini. Sonunda Granado çalışma alanına geri döndü, Venezuela'daki bir

pervanenin fotoğrafını çekmişti; kocaman bir gözyaşı damlasını, yanlış yere takılmış bir

cüzam hastanesinde görev aldı ve Guevera'yı kendisine katılmaya çağırdı. Guevera da konuyla ilgili birkaç akademik yazı yayınlamış ve maceralı yolculuğun sonuna doğru anne babasına şöyle yazmıştı: "Cüzam konusu gerçekten çok ilgimi çekiyor, ama ne kadar sürecek, bilmem..."

Guevera'nın sık sık kesintiye uğrayan ve sonunda vazgeçilen o uzun motosiklet yolculuğu, başka tür bir acıyı bizzat fark etmesine ve dünyadaki amacının ne olduğunu yeniden düşünmesine yol açmıştır. Yoksullukla, her şeyi alınmış, ölüme sürüklenen insanlarla ve dışlanmışlarla yüz yüze geldi. Şili çölünde işsiz kalmış bir maden işçisi ve karısının battaniyeleri bile olmadan titrediğini, astım ve yoksulluk yüzünden ölmek üzere olan yaşlı bir kadını, yerli kız ve kadınların askerler tarafından rahatsız edildiğini, cinsel tacize uğradığını, Amazon ormanlarındaki cüzamlı topluluklarında yaşamaya çalışan paryaları gördü. Yirmi beş yaşına geliyordu henüz, yakışıklıydı, hemen her şeye küçümseyerek ve yapmacık bir kayıtsızlıkla bakan, kutsal sayılan şeylere saldırıp uzlaşımları ihlal etmekten zevk alan Arjantinli bir üst sınıf ailenin şımartılmış büyük oğluydu.

Biyograflarından Jon Lee Anderson'ın tahminine göre, büyükannesinin acılar çekerek ölmesini gördüğü için hekim olmaya karar vermişti, ama sınavlara girmiyor, eğitimini pek ciddiye almıyordu. Acıyla tanışalı çok olmuştu, hastalık ve ölümün yakınlığı iyi bildiği şeylerdi; bütün hayatı hastalar dünyasıyla iç içe geçmişti. Çocukluğundan beri zorlu astım krizleri geçiriyordu. Bronş yolları her an tutukluk yapabilir, soluk alması neredeyse imkansız hale gelebilirdi, bütün bedeni acıyla geriliyordu böyle durumlarda. Ölüm her zaman bir olasılıktı.

Bu durum yabanıl nezaketine, çok şeyi göze alabilen ve pek az şeyden korkan bir kahraman havası yaymasına katkıda bulun-

broşu veya bir çiçeğin taçyaprağını andıran pervane, gözlemcisinin yüzünü işgal etmiş

muş olabilir. Granado'yla birlikte yaptığı gezi sırasında da tehlikeli krizler geçirmişti, arkadaşı onu kurtarmak için yüksek dozda adrenalin vermişti. Bu sert tedaviye rağmen saatlerce ya da bütün bir gün, bazense daha da uzun süre bir şey yapamaz hale geliyordu. Sağlığı fitili sık sık ateşlenen bir bomba gibiydi. Astım Küba Devrimi'nin *deus ex machina*'sıydı belki de.

Doktorlar insanlara yardım eder; teşhis koyarlar; acılarını dindirdikleri de olur; bazen de iyileştirirler. Ama teker teker yaparlar bunları, toplumsal ve ekonomik koşullardan kaynaklanan nedenleri nadiren ele aldıkları olur. Genç Guevera'nın hem yaşadığı kıtaya hem de bütün dünyaya koyduğu teşhis, adaletsizliğin neden olduğu bir hastalıktı ve yazdığı tedavi de devrimdi. Yani ameliyat kadar şiddetli bir müdahale. Ama teşhis de, kendi geleceğini planlaması da çok zaman almıştı. Giderek tıp alanında çalışma düşüncesinden uzaklaştı.

Motosiklet gezisini tamamladıktan sonra çok geçmeden diplomasını aldı, ama hemen ardından kıtada yeni yolculuklara başladı. Devrimci bir hekimin nasıl olması gerektiği üzerinde düşündü ve "bütünlüğün, özellikle sosyal bütünlüğün birlikte çalışmasından doğacak dinç bir beden" hayali kurdu. Granado ile birlikte Peru'daki Lima'da cüzam uzmanı bir komünist doktor olan Hugo Pesce'yle tanışmışlardı. Guevera üzerinde önemli bir etki yaratacaktı Pesce: Kendini adamış, merhamet duygusuna sahip bir insandı ve iki genç tıp insanını Amazon Nehri'nin en yukarı kısımlarındaki yağmur ormanlarında bulunan bir cüzamlı kolonisine gönderdi.

Dünyasını değiştiren bir deneyimdi bu; evvelce karşılaşmadığı ya da karşılaşmış olsa bile önemini kavramadığı veya hissetmediği şeyler gördü. "Yoksullukla bir aradaydım artık, açlıkla, hastalıkla, malzeme olmadığı için bir çocuğu iyileştiremiyor olmakla, açlığın

bir süsleme gibiydi. Başka türden bir örnek de gözyaşı içmeye geldiğinde "o zaman

ve sürüp giden ağır koşulların yarattığı uyuşmuşlukla. ... Ve o zaman bana neredeyse ünlü bir araştırmacı olmak veya tıp bilimine esaslı bir katkıda bulunmak kadar önemli gelen bir şey olduğunu görmeye başlamıştım; o insanlara yardım edebilmekti bu."

Yolculuklarında karşılaştığı acı çeken insanlara yönelik empati, genç adamı yirminci yüzyılın en büyük devrimci ikonlarından bir haline getirecekti. Eve götürdüğümüz yaşlı kadının gençliğinde karşılaştığı, kamuya mal olmuş ünlü bir kişi oldu. Ama o gün arabada giderken beni asıl şaşırtan, o zamanki erkek arkadaşımın, *Motosiklet Günlükleri* üzerine konuşurken söyledikleriydi: Ellerde ve ayaklarda oluşan onca hasarın nedeni cüzam hastalığının kendisi değildir, hastalık sinirleri öldürür, bu yüzden his kaybı olur ve hissedemediğin şeyi kollayamazsın, hasarı hastalık değil hasta yaratmaktadır. Parmaklarını, ayaklarını ve ellerini kesmeye, yakmaya, yaralamaya başlarsın veya başka bir şekilde yıpratırsın ve giderek kaybedersin onları.

Acı, bir amaca hizmet eder. O olmazsa, tehlikedeyiz demektir. Hissedemediğin şeyi kollayamazsın. O zaman şok edici bir kesinlikti bu, eski bir gerçeğin yeni ve kaba bir versiyonuydu. Cüzam ve acı konusunda bir şeyler okumaya sevk etti beni. Guevera'nın ziyaret ettiği ilk cüzam kolonilerinden birinde, Yolanda adlı genç bir kadın orada bulunmaması gerektiğini, çünkü hiçbir hastalığı olmadığını söyleyerek durumu protesto ediyordu. Güzeldi ve görünür bir rahatsızlığı yoktu, bu nedenle tıbbi vakayı gözden geçirmek istediler. Guevera kadının doktoru olan Granado'yla tartıştı. Granado kadının sırtındaki hissizleşmiş bir bölgede deri altına iğne batırdığında, hasta hiç tepki vermedi. Genç adam öfkeliydi önce, arkadaşını kadından yararlanarak gösteriş yapmakla suçlamıştı, ama giderek bütün çekiciliğine rağmen kadının hasta olduğunu kabul etti. Batan iğneyi kadın hissetmemişti, ama

başımın ve pervanenin üstünde duran geniş ağı dikkatlice indirerek onu yakaladım."

Guevera'nın canı yanmıştı.

Cüzam çoğumuzun bağışık olduğu bakteriyel bir hastalıktır. Bağışıklığı olmayan az sayıdaki insan hastalandığında ise, çok zor bir dönem geçirecekleri bellidir. Konuşulabilir hastalıkların en konuşulamaz olanlarından biridir cüzam ve bulaştıktan sonra semptomlar görülene kadar yıllar geçebilir, dolayısıyla bulaşma şekli bugün bile biraz gizemli görünür. Yakalananların cildinde bazen sadece çok hafif belirtilere rastlanır veya kaşıntılı biçim bozulmaları, kabarmalar, büyümeler olur ve bu bölgeler hissizleşmeye başlar; veya sinirlerde daha da yaygın bir hasar meydana gelebilir. Cüzam bakterileri özellikle vücudun serin kısımlarına, deriye, ellere ve önkollara, ayaklara ve bacakların alt yarısına, burna ve gözlere yerleşir. Bütün bunların herhangi birinde mikrop kapmış sinirlerin şişmeye ve kendi kılıfları içinde boğulmaya başlaması ve sonunda ölmesi mümkündür.

Vücudun sinir bulunmayan kısımları canlıdır hâlâ, ama kendini tanımlayan acı ve histir. Hissedemediğin şey sen değilsin; hissedemediğin şeyi kollama eğilimin de olmaz; uç bölgelerin senin için yitirilmiştir. Acı korur bizi; gözüne bir şey kaçtığında, bir şey yaparsın, ama yumuşakça ve dikkatlice, yoksa acır. Sakınırsın gözlerini, kırpıştırırsın, gözyaşların akar. Ama cüzamlıysan, göz kırpıştırmayı bırakırsın ve gözlerin kurur ya da çok sert ovalarsın ve kornea zedelenir ya da gözünde bir yara olduğunun farkına bile varmazsın. Dolayısıyla körlük bu hastalığın yaygın bir sonucudur.

Cüzam mikrobu yüzyıllarca Hindistan'dan İzlanda'ya bütün dünyada insanları kırıp geçirdi. Sonunda 1873'te Norveçli hekim Hansen, mikroskop sayesinde keşfetti bakteriyi; aslında bu şekilde belirlenen ilk hastalıktı cüzam. Öncü doktorun adından hareketle Hansen hastalığı adını aldı. Daha nazik bir isimlendirme bu, ama Hansen hastalığı diye bir şeyden haberdar olan neredeyse hiç

Pervaneler gözyaşı içer. Gözyaşı içen canlıları anlatmak için lachryphagous *[gözyaşı*

kimse yok. Aslında ayrıntılara girince, cüzamın ne olduğu da pek bilinmiyor.

Hansen'dan önce cüzamın kalıtımsal olduğu, kolay bulaştığı, cinsel ilişki yoluyla geçtiği, günahlar ve cinsel yozlaşmışlık nedeniyle verilmiş bir ceza olduğu ya da ruhsal bozukluğu olanların böyle sert bir yolla, acılar çekerek kefaretini ödediği sanılıyordu. İkinci Dünya Savaşı devam etmekteyken, hastalık sülfon grubu ilaçlar kullanılarak tedavi edilebilir hale geldi. Milyonlarca insan iyileşti böylece, sonra daha gelişmiş, toksin etkisi daha az olan ilaçlara geçildi. Ama hastalığa yakalanan herkes tedavi olma imkanına sahip değil, dünyada hâlâ cüzam kolonileri ve tecrit edilmiş cüzamlılar var.

Çoğu dönemde ve çoğu yerde cüzam hastaları dışlanmış, tecrit edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1960'lara kadar hatta daha da sonrasında cüzamlılar karantinaya alınıyordu. Uzaklara taşınıp ölüme terk edildikleri bile oldu. Buna karşılık frengiden vereme kadar çok daha bulaşıcı hastalıkları olan insanlar böyle davranışlara maruz kalmamıştır. Cüzamlı Hawaii yerlileri on dokuzuncu yüzyılda, yakalanıp zorla Molokai uçurumunun dibindeki koloniye nakledilirdi. Cüzama "ayrılık hastalığı" adını verdiler bu yüzden.

Öyle bir damgalama oluyordu ki, aileleri hastanın öldüğü yalanını söyleme gereği duyuyordu. Cüzam boşanma sebebiydi aynı zamanda. Yirminci yüzyılda Birleşik Devletler'de karantinaya alınan kişiler adlarını değiştirmeye teşvik edilirdi, sanki eski özgür kendi'leri ölmüş gibi. Birine cüzam tanısı konulması onun toplumdan dışlanması demekti ve çoğu bir daha hiç dönemezdi. Aslında iki hastalık birdendi cüzam: bakteriyel bir enfeksiyon ve sosyal bir damgalanma. Bunlardan ikincisi, yani ayrılık hastalığı genellikle daha acılı ve daha güçten düşürücü olanıydı.

yiyen] terimi kullanılır, insan eti yiyenlere anthropophagous *[insan yiyen] denir; geri*

Frankenstein'ın yaratığı gibi cüzamlılar da nefret edilenlerin, iğrenilenlerin gönderildiği korkunç sürgünü yaşamak zorundaydı.

Hedefe yönelik çalışmayı iyi bilen bir başka hekim de Paul Brand'dı. Cüzam vakalarında görülen çoğu hasarın doğruca hastalıktan kaynaklanmadığı görüşüne katılıyordu. Hindistan'da misyoner bir doktor olarak çalışırken, cüzam hastalarıyla da ilgilendi. Usta bir cerrah da olduğundan, hastaların büzüşmüş parmaklarını ve diğer yaraları, biçimsel bozulmaları iyileştirmeye çalıştı. Tedavi tamamlandıktan sonra hastaların hâlâ el ve ayaklarındaki eklemleri veya bütün parçaları yitiriyor olması, yeni yaraların ve iltihapların baş göstermesi dikkatini çekmişti.

Araştırmaları bunun hissizleşme nedeniyle olduğunu gösterdi: Cüzamlı biri parmakları yanana kadar bir kibrit veya sigarayı tutabiliyor, kızgın demire dokunuyor, elini kesmeye başladığı halde bıçağı tutmaya devam ediyor, sıkan ayakkabıları ayağında delikler açılana kadar giyiyor, üstelik ortaya çıkan hasara ve enfeksiyona aldırış etmiyordu. Ne hissediyorsan osun; cüzam hastalarında bu kendilik algısı, uç organlar hissizleştikçe elden, koldan veya bacaktan çekilmektedir.

Brand'ın tedavi ettiği bazı Hintli gençler ellerini artık kendi parçaları saymadıklarını söylemişti. Bu hissizleşmiş, yabancılaşmış uzuvlarını kollamayı öğretmeye çalıştı onlara, başka birine gösterecekleri hassaslıkla davranmaları gerektiğini anlattı. "Ama ben artık ben değilim ki, evim de benim evim değil." Hastanın krallığının bu kısmında sınır çizgileri belirgin değildir. Brand şunları yazmıştı: "Bazen tuhaf bir hisle, çocuklara kendi uzuvlarını tanıtmakla uğraşan bir öğretmen gibi hissediyorum kendimi. Zihinlerini bedenlerinin duyarsız parçalarına yönlendirmelerini istiyorum. Bu çocukların kendi görüş açılarını anlamadan önce, dikkatsiz veya sorumsuz olduklarını düşünmek çok kolaydı.

kalanlarımız daima hüzünle besleniriz. Hüzün en güzel baladlar ve pop şarkılarından

"Acı, yakın akrabası dokunma ile birlikte, bedenin her yanına dağılmıştır, bir bakıma *kendi*'nin sınırını çizer. Ameliyattan sonra bile, onarılmış el ve ayaklarını birer aygıt ya da yapay eklenti gibi görme eğilimindeydiler. Acının normal olarak sağladığı temel kendini koruma içgüdüsü yoktu onlarda. Çocuklardan biri bana şunu demişti: 'Ellerim ve ayaklarımı kendi parçalarım saymıyorum. Daha çok, kullanabildiğim araçlar bunlar. Onları görebiliyorum, ama zihnim için ölüler.' Benzer şeyleri çok sık duyuyordum, acının insan bedeninde birlik oluşturucu rolünü vurgulayan sözler bunlar."

Bedensel acı genellikle yalnız yaşanan bir şeydir, onu çeken kişi diğerlerinin kendine inanacağına ve empatiyle yaklaşacağına güvenmek, doktorları ağrının görünür başka hiçbir semptom olamasa da hastayı yıprattığına ikna etmek zorundadır. Cüzam hem şiddetli acı verebilir hem de acısızlığa neden olabilir, yani hastanın kendi bile yarasını algılamaz. Empati, doğrudan anlamıyla hissetmediğin şeyi hissedebilme kapasitesidir. Brand da genç hastalarına artık kendi parçaları gibi görünmeyen kol ve bacaklarıyla empati kurmayı öğretmişti. "Ne hissettiğini anlıyorum," der insanlar. Eğer ağrı bedenin sınırlarını belirliyorsa, acıları bizim de canımızı acıtanlarla, empati kurduklarımızla toplumsal bedene katılırız; ve o empati kurduklarımızın sevinci de bizim sevincimizdir.

Empatinin kısmen öğrenilmesi, sonra da tasavvur edilmesi gerekir, başkalarının acılarını algılayıp onu kendi acı deneyimime tercüme ederim ve böylece onların acısını ben de biraz çekerim. Empati, o diğer kişi olmanın nasıl bir şey olduğuna dair kendime anlattığım bir hikaye de sayılabilir; ama empati yokluğu da yine böyle bir anlatıdan kaynaklanabilir: o kişinin neden bunu hak etmiş olduğuna ya da o kişi veya kişilerin benimle hiç ilgisi bulunmadığına ilişkin bir anlatıdan. Bütün bir topluma duygula-

birçoğunun özüdür. Hüznün ve kalp kırıklığının böyle lezzetli olması, herhalde içimizde

rını köreltmesi, marjinal ve azınlık gruplarla bağları koparması öğretilebiliyor; zaten insanlar yakınlarındakilerin insanlığını yok edebiliyor ve bunu yapıyor da.

Empati işkence görmeyi, açlık çekmeyi, değerli bir şey yitirmeyi hayal edebilmemizi sağlar. O kişiyi kendi içimize alırız, acılarını kendi bedenimize, yüreğimize veya zihnimize kazırız ve sonra onun acısına sanki bizimmiş gibi tepki veririz. Özdeşleşme dediğimiz şeyden, benim seninle dayanışmamı anlarız ve kimle ve neyle özdeşleştiğin de senin kimliğini oluşturur. Bedensel acı kendi'nin fiziksel sınırlarını belirler, ama bu tür özdeşleşmeler daha geniş bir kendiliği tanımlamaktadır, bağlanma ve yakınlıklardan oluşan bir harita çizer ve bu psişik kendiliğin sınırları sevgininkilerden ne daha küçük ne de daha büyüktür. Demek ki sevgi genişletip büyütüyor; sokulganlıkla yeni topraklar elde ediyor; en yüksek derecesinde ise tüm sınırları çözüp yok ediyor.

Cüzamın özellikleri üzerine böyle yoğunlaştığımda, önce kendileri için hiçbir şey hissetmeyenleri düşündüm. Acı çekenlerin çekmeyenlerden daha kötü durumda olduğu düşünülür, oysa acı duyanlar kendini kollayabilir, koruyabilir, değişiklik yapmaya çalışır, yeni yaralanmaları engelleyebilir ve iyileşebilir. Şair Rainer Maria Rilke bastırılmış acılar hakkında "reddetme, yaşamı yitirme, insanın bu yüzden ölebileceği şey," demişti.

Eğer kendiliğin sınırları ne hissettiğimize göre tanımlanıyorsa, kendileri için bile bir şey hissedemeyenler kendi sınırları içinde büzüşür; başkaları yerine hissedebilenler ise genişler; tüm varlıkları sevenler ise herhalde sınırsızdır. Ayrılmamışlardır, yalnız değillerdir, kendi adalarında sahile vurmuş olanlardan farklıdır kırılganlıkları, ama onlar da bir şekilde kırılgandır. Yine de, kendini başkalarının yerine koyarak hissetmenin tehlikeleri öyle korkutucudur ki, birçokları vazgeçer bundan ve yolundan geri

harekete geçirdiği duygu ve heyecanlarla ilgilidir, başkalarının acısıyla oluşturduğumuz

dönmeyi haklı gösterecek ayrıntılı hikayeler geliştirirler. Sonra da büzüşmüş olduklarını unutuverirler. Şöyle veya böyle, çoğumuz yaparız bunu.

Cüzam hastalarının sınırlarını yitirmesi, his kaybından farklı şekilde olmaktadır. Bazen beden kendiliğinden dökülür, çünkü hissedilmemektedir ve dolayısıyla korumasız, bakımsız kalmıştır. Ama bu sadece fiziksel acıdır, bedensel kendiliğin sınırlarını tanımlayan acı. Granado şöyle yazmıştı: "Cüzamın kırbacı kurbanlarını bir yandan toplum dışına iterken bir yandan da özellikle duyarlı ve minnettar yapıyor."

Allen Ginsberg "Uluma" adlı şiirinin bir yerinde, psikiyatri hastanesine kapatılmış olan arkadaşı Carl Solomon'a tekrar tekrar "Seninle Rockland'dayım" diye haykırır; kastettiği onunla dayanışma içinde olduğu, ayrı olmadıklarıdır ve seslenişi aradaki mesafeyi aşmaktadır. Ve sonra şair arkadaşını şiirin o bölümündeki son bir dizede kurtarır: "Düşlerimde bir deniz yolculuğundan dönmüş, üstünden sular damlayarak Amerika'yı aşan bir karayolunda yürüyorsun, Batılı gecede gözyaşları içinde kulübemin kapısındasın."

Yakın olduğumuzu söyleriz, yani duygusal olarak birbirimize bağlı olduğumuzu, ayrı düşmediğimizi; veya tam tersini kastederek uzaklaştık deriz. Yıllarca New York City'de yaşadıktan sonra, Georgia O'Keeffe, New Mexico kırsalına taşındı. Sevdiği insanlara mektuplar gönderecekti oradan, "yakındaki uzaktan". Fiziksel ve psişik mesafeyi birlikte ölçmenin bir yoluydu bu. Duygunun kendi coğrafyası vardır, bağlılık yakında bulunur, kendiliğimizin sınırları içinde kalır. Yatakta birlikte yattığın birinden bin mil uzakta da olabilirsin, dünyanın öbür ucundaki bir yabancının hayatta kalması için müthiş bir uğraş içinde de.

Paul Brand "Bu acı paylaşma özelliğinin, insan olmanın anla-

mı için merkezî önemde olduğuna inanıyorum" diye yazmıştı. Yaralamak, öldürmek, acı çektirmek için önce empatiyi bırakmış olmak şarttır, yoksa böyle bir eylem çok acı verici ya da imkansız olurdu. Başkalarına kasten acı vermek, bu süreçte kendini de bir parça öldürmeyi gerektirir. Kimileri böyle bir şeye isteyerek girişir, ama mesela askerler talim ve savaş sırasında bunun bir şeklini gerçekleştirmek zorunda kalır. Dehşeti atlatabilmek de çoğu kez benzer bir yoldan geçer, duyarlılığı bastırarak kendi acına karşı hissizleşerek yapılır.

Psikiyatr Robert Jay Lifton, Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombalarından sonra hayatta kalmış olanların psikolojisini incelemişti. Kişilik bölünmesi ve apatiye dayanan hayatta kalma stratejisini betimlemek üzere icat ettiği "psişik uyuşma" terimini şöyle tanımlıyordu: "hissetme kapasitesi veya eğilimindeki azalma". Böyle uç durumlarda gerekli ya da en azından anlaşılır bir şey olsa da, Lifton bunun bir "insanlıktan uzaklaşma" olduğunu söylemiş ve " 'sonuç vermeyen' tedavi diye anılan tanıma benzeyebileceği" uyarısında bulunmuştu. Söz konusu psikolojiyi, dışarıdan gelme düşman organizmalar temizlendikten sonra bedenin kendisinin hedef alınmasıyla ortaya çıkan otoimmun bozukluklarla karşılaştırdı.

Kendinle, imha veya dehşet arasında bir duvar örüyorsun, bazen de o seni bir duvarla hayattan ayırıyor. Müdahale edilmezse, duvar da tedavi edilmeyen bir hastalığın ilerlemesi gibi büyüyor bazen. Cüzamlılar sadece bedensel duyumu yitirir; onların acılarına karşı ahlaki ve duygusal hassasiyetini yitirme eğiliminde olanlar ise cüzama yakalanmamış bulunan diğerlerimizdir. Yani cüzam sadece az sayıda insandaki bakteriyel bir hastalık olduğu halde, binlerce yıl koskoca toplumların psikolojik bir bozukluğu halinde kaldı.

bağlanabilir. Hüzünlü bir şarkı dinlerken ince bir elem duyarız, üç dakika boyunca

Hissizlik kendiliğin sınırlarını daraltır, empati ise genişletir. Güney Amerika'nın cüzam hastanelerini gezerken Guevera'nın nasıl bir uyanış yaşadığını açıklayabiliriz, ama bunu bir genişleme olarak da anlayabiliriz. Karşılaştığı insanları içeri, kendi içine almıştı ve kendi sınırları dışa doğru açıldı. O ve Granado, Şili çölünde titreyen çifte rastladıklarında, iki battaniyelerinden birini onlara verdiler. Bazen de sadece ilgi ve sevgiydi verdikleri ve karşılığında çok şey alıyorlardı. Lima'daki hastaneden ayrılırken büyük bir sevgi gösterisiyle uğurlandılar: "Aralarında 100 ½ soles toplamışlardı, coşku dolu bir de mektup verdiler bize. Daha sonra kişisel olarak veda etmek için yanımıza gelenler de oldu, bazıları gözyaşlarını tutamıyordu. Kendimizi ciddi biçimde cüzamla mücadeleye adamamıza neden olacak bir şey varsa, yol boyunca tanıştığımız hastaların gösterdiği ilgi ve sevgidir."

Bu iki genç adam aziz falan değildi elbette. Biraz yalan söylüyor, kendilerini cüzam uzmanı gösterip yemek ve kalacak yer bulmaya çalışıyorlardı. Yollarına çıkan kadınlarla yatağa girmek için, genellikle boşuna da olsa, ellerinden geleni yapmaktaydılar. Fırsat buldukça içiyor, borçlarını ödemeden kaçıyorlardı. Yanlışlıkla çok sevilen bir köpeği vurdukları da oldu. Genç adamların sıklıkla yaptığı gibi onlar da ortalığı karıştırıp temizlik işini başkalarına yıkmışlardı. Yine de, acı çeken insanlara karşı çok iyiydiler. En uzun süre kaldıkları cüzam hastanesinde kuralları bir kenara bırakıp hastalara eldiven benzeri koruyucular kullanmadan dokundular, sonra da birlikte futbol oynadılar.

Granado şunları yazmıştır: "Sonra başka bir kadın hastayı görmeye gittik. Yakındaki bir okulda öğretmenlik yapmıştı. Elini sıkarak selamlaştığımızda ve kullandığı sandalyelere oturduğumuzda çok duygulandı, hüzün ve mutluluğun bir karışımı halinde dökülen gözyaşlarından biz de etkilendik." Amazon'un yukarı

kolları arasındaki kesif ormanda bulunan bir cüzam kolonisiydi burası, hastalar ırmağın bir kıyısında, hekimler ve diğer personel ise karşı kıyıda yaşıyordu. Guevera belki de hayatında çığır açan bir hareketle suya atladı, geniş ırmağı yüzerek geçti ve hastaların olduğu kıyıya çıktı. Irmak fiziki bir uzamdı ama aynı zamanda psikolojik bir uzam halini almıştı; Guevera birini aşarken diğerini de aşmış oldu ve daha sağlam bir kendilik ve dayanışmaya ulaştı.

Birkaç yıl sonra Castro'nun küçük ve dağınık gerilla grubu Küba'da savaşırken, Guevera ağır ateş altında yeni bir hayati karar ânı yaşadı. Kaçarken yanında ya ilk yardım setini ya da bir sandık mermiyi götürebilecekti. Cephane sandığını aldı ve böylece bir anlamda geçtiği o ırmaktan geri dönmüş oldu. Belli insanlarla empati kuran yumuşak kalpli genç, artık bir devrimciydi. Katı kalpli bir devrimci: soyut olarak kendini insanlığa adamış, yoluna çıkan bireylere karşı ise çoğu zaman duyarsız.

Guevera bir gerilla lideriydi şimdi, adamlarına karşı sertti ve kendini ceza verme yetkisine sahip buluyordu. Anılarında gerillayı hükümet güçlerine ihbar ettiği için kurallar gereği infaz edilmesi gereken bir adamdan söz etmektedir. Kimse bu işi yapmak istemez. "Meseleyi bitirdim, 32'lik bir tabancayla beyninin sağ yanına ateş ettim, merminin çıktığı delik sağ temporal lobdaydı. Kısa bir hırıltıyla öldü. ... O gece iyi uyuyamadık, hava nemliydi ve astım beni biraz zorluyordu."

Hekimler öldürmek veya zarar vermek için yemin etmez, yine de ilaçlar ve neşterlerle acıya neden olur, insan bedenine şiddet uygularlar. Tedavi ve yaşatma uğruna bedene baskı yapma, kesme, acı vermeyi öğrenmişlerdir. Amaç bu araçları haklı göstermektedir. Mesleklerinde başarılı olabilmek için empati ile duygusal ayrışma, yakınlık ile mesafe arasında denge kurmak, hem kendilerinin hem de hastanın iyiliği için en doğru uzaklığı

gibidir hüznümüz; ve sonra mektubun son satırlarına gelir, sayfayı kapatırız. Hüzün

bulmak zorundadırlar. Anne babalar gibi onlar da bazen hoşa gitmeyecek bir şey yapmaya mecbur kalır ve başkalarının rahatsızlık duymasına alışırlar.

Aşırı gurur doktor için bir tehlikedir; *Frankenstein*'ı bir tıp öğrencisinin kibri ve empati eksikliği olarak da okuyabiliriz. Guevera'nın zamanında doktorlar bazen hasta yerine karar vererek onları bilgilendirmemeyi tercih edebiliyordu, örneğin kanser hastalarına gerçeği söylemedikleri olurdu. 1960'lar ve sonrasında yaşanan büyük antiotoriter devrimlerden biri de tıp alanında gerçekleşti, hastalar bilgi edinme ve kararlara katılma haklarına sahip çıktı.

Geçmişin Marksist devrimcileri de benzer bir paternalist ayrıcalık buluyordu kendilerinde, eylemleri ve hedeflerini her zaman benimsemeyebilen halk adına kararlar veriyorlardı. Devrimi öncüler yönlendirmeliydi, kitleler giderek uyanacak ve onları izleyecekti. Amaç pek çok aracı meşru kılıyordu böylece. Che çocuklarına "Gerçek devrimcinin rehberi sevgidir" diye yazmıştı, ama neyin sevgisini kastettiği açık değildir. Sert bir rejimin en sert parçası oldu sonunda. İşsiz kalmış madenci ve karısına soğuktan titrerlerken battaniye veren ve cüzam hastanesindeki güzel kıza yakınlık duyan genç adamın aklından bile geçmeyecek şeylerdi bunlar.

Sanırım empati Guevera'nın sesini duyduğu bir tür müzikti, Wordsworth'ün deyişiyle "insanlığın durgun ve mahzun müziği". O sesi duydu ama sonra sağırlaştı ona; adım kaçıran bir dansçı gibi. Küba Devrimi herhalde onun, amaç sahibi oluşuyla savaş deneyiminin yoğunluğunu birleştirdiği en büyük ânı olmuştu. Bilindiği kadarıyla devrim sonrasında çeşitli bakanlık görevleri aldı, ama huzursuz bir bakandı ve bazen devrim lideri Castro'yla ters düşüyordu. 1965'te Kongo'da devrim başlatmayı denedi, pek

alacakaranlık mavisine benzer, şeylerin geçiciliğini hatırlatır, zaman olduğu için

bir sonuç çıkmadı bundan. Sonra, 1967'de Bolivya'nın uzak bir köşesinde benzer bir çabaya girişti. Sanki devrimin vardığı ortamda yaşamaktansa, oluş ânına geri dönmek istiyordu.

Bolivya'ya bir avuç adamla, halk desteği olmadan hükümeti devirmeye gitmişti. Kendi de, küçük grubu da yolunu kaybetmiş, kir pas içinde, çaresiz ve açtı. Tekne karaya oturmuş, sert bir toprağa saplanıp kalmıştı. Ücra köylerdeki insanların gözünde doğaüstü varlıklara benziyorlardı. Bir halk masalını andırıyordu son günleri. Bir kadın, ordu mensuplarına onların *brujos*, yani büyücüler olduğunu söylemişti, yiyecek almak için verdikleri para da masallardaki altın gibi "kendi elinde değersiz bir şeye dönüşecekti" herhalde. Che bir ata biniyor, gümüş bir pipo içiyordu, giysileri eski püsküydü ama Rolex marka iki saati vardı. Belli ki bedensel olarak çökmüştü. Ata binip inerken adamlarının yardımına muhtaçtı. Sanki ömrü bedenen, yaratmak ya da sürdürmek istediği efsaneye yetmeyecekti.

Anderson durumu şöyle özetlemiştir: "Ayağında botları bile kalmamıştı; kurumuş çamurun kabuk bağladığı ayakları, ortaçağ köylülerinin giydiği kaba deriden kılıfların içindeydi." Yakalandı, elleri ve ayakları bağlandı, gece boyunca bir okul binasının kirli zemininde bırakıldı ve 9 Ekim 1967 sabahı vurulup öldürüldü. Che'yi vuran CIA ajanı birden nefes almakta zorlandığını fark etti ve sonraki yaşamı hep bu sıkıntıyla geçti. Che'nin astımının kendine geçtiğine inandı sonunda. Bu son günler doğaüstü bir atmosferle kaplıdır, ama böyle bir şey empatinin yol gösterici gücünün yerini tutamaz.

Garip bir rota izlemişti Ernesto Guevera'nın hayatı: büyük bir empati uyanışından yoksullar adına sürdürülmüş muzaffer bir silahlı mücadeleye ve sonra sürüklenme halinde bir dizi arayışın ardından Bolivya'da desteksiz olduğu için başarısızlığa mahkum

değişmenin de olduğunu ve geriye, uzaklarda görünmezleşen bir şeye bakıyorsan,

bir müdahaleye. Pratik olarak her bakımdan başarısızlıktı bu, ama daha az pratik bir açıdan Bolivya, Che'nin kendi efsanesine doğru at koşturduğu ve, Tang Hanedanı sanatçısı Wu Daozi'nin bir manzara resmine karışması gibi, kaybolduğu ülke olmuştu.

Belki de yaşayan bir insanın başkalaşarak efsaneye dönüştüğü bu süreç, yerli halk tarafından doğaüstü, başka dünyaya ait bir olay olarak algılanmıştı. Bağrı açık cesedinin fotoğraflarında sakalı, keçeleşmiş saçları ve uzaklara bakan gözleriyle yatışı, yerli kadınların onu neden İsa'ya benzettiğini ve saçlarından parçalar kesip anı olarak sakladığını bugün bile belli etmektedir. Ölümünden sonra Che, sonsuz büyüleyici etkiye sahip tek bir görüntüye büründü: keskin, kararlı bir yüz, savrulan saçlar ve komutan yıldızlı bir bere. *Pero yo ya no soy yo, ni mi casa es ya mi casa.* Görüntü zamanla koyu ve açık renkli alanlardan ibaret bir haritaya indirgendi, Che'nin çehresi tam fotoğrafın çekildiği anda yeni ve tuhaf bir ülkeye dönüşmüştü sanki. Hâlâ her tarafta dolaşan bu resim özellikle tişörtleri süsler, o kumaşın altında atan kalp kendine bir yüz seçmiştir adeta.

5 Mart 1960'ta Alberto Korda'nın çektiği fotoğraf, Che Guevera'nın hayatına dair bilgilerden çok daha yaygındır. Hem her şey demektir hem de hiçbir şey. Ölümünden sonra yayılan bu *Guerrillero Heroico* çehresi devrimin haşin ruhunu temsil etmektedir ve belki de tüm zamanların en çok kopyalanmış fotoğrafıdır. Dr. Guevera, adı Che olan bir harika ya da bir canavar yarattı. Canavar ve onun görkemli pırıltısı ölümsüzleşti.

Motosiklet Günlükleri, sinemaya aktarılırken, Che'nin yol arkadaşı Alberto Granado da danışman olarak hazır bulunuyordu. Şunları yazacaktı: "Ama hiçbir şey, San Pablo'daki cüzam hastanesinde tanıştığımız hastaların orada bulunuşumuzu hatırlayışı kadar derinden etkilemedi bizi. En etkileyici olanı ise içlerinden

değişmenin diğer adının yitirme olduğunu söyler. Ama hüzün güzeldir bir yandan da,

en gencinin (1952'de oraya gittiğimizde on beş yaşındaydı) eldiven kullanmadan elini sıkmış olmamı hatırlamasıydı. Coşkuyla 'Siz ikiniz geldikten sonra insanlar bize daha iyi davranır olmuştu' dedi."

İşte Granado'nun vardığı sonuç: "İnsan hayattan daha büyük bir ödül isteyebilir mi?"

Cüzam konusunu diğer her şey hakkında düşünmek için yararlı buluyorum; mesela annemin duyarsızlaşması, benim de hissedilmeyen bir uzva dönüşmem hakkında. Kendi acısının bana da yayılacağı ve bende tekrarlanacağından mı korkuyordu, merak ediyorum. Gerçi ben eğer bir ayna idiysem, zaten kendini görüyor, kendine saldırıyor demekti. Başkalarına karşı nazikti genellikle. Empati üzerine bu kadar çok düşünmeme yol açan cüzamın gerçek niteliğiyle ilgili hikayenin, annemin durumu nedeniyle hayatımın en zor dönemlerinden birini geçirmekteyken bana yakınlık ve güven duygusu vermemiş bir adam tarafından anlatılmış olması, acı bir ironidir.

Tabii hepimizin, daha ılımlı şekillerde de olsa, birbirine sırtını döndüğü olur. Yazmakla meşgul olduğum dönemlerde cevap veremediğim iki üç kişi olur ve bu beni huzursuz eder. Soyu tehlikede bulunan hayvanlar ya da siyasi mahkumlarla ilgili bazı e-postaları hiç açmadan silerim, çünkü sırf okumak için bile altından kalkamayacağım kadar çokturlar. Başka birinin yerindeymişçesine hissetmek insanın kendini genişletir, aynı zamanda o kendilik tehlikeleri ve acıları da paylaşacaktır. Kendini başka bir şeyin yerine koyarak hissetmek de böyledir; ne de olsa son yarım yüzyılda insanın dışındaki dünyaya yönelik kaygı ve şefkat duygularında büyük bir artış görüldü; hayvanlar, türler, yerler, ekosistemler ve hatta bütün dünya için endişe duyuyoruz artık.

Kendilik, hissedilen ve hissedilmeyenin, mevcut ve namevcut

olanın, duvarlarla çevrili duyarsızlık çevresinden geçilebilen kanalların oluşturduğu bir yamalı bohçadır. Belki de ermiş olmayan hiç kimse tüm acıların yükünü omuzlayamaz, hatta fark edip kavrayamaz; ama şu veya bu durumda empatilerimizle kendimizi büyütür veya küçültürüz. Taylandlı bir Budist azizle tanışmıştım bir zamanlar, insanların çektiği acıları üstlenmek karşılığında minicik takılar, incik boncuk alıyordu onlardan. Giderek şıkırdayan ve tıngırdayan üzüntülerle dolu yüzlerce kiloluk bir palto giyer olmuştu. Sonunda giysi çok ağır geldi ya da onu yeterince taşımış olduğunu hissetti ve üstünden çıkardı. Konuşmamız tamamlandığında o da kendine ait küçük eşyalar attı ortaya. Birini alıp sakladım; plastik bir baloncuk içinde çok küçük, altın bir Buda figürüydü. Hissedilemeyecek kadar hafif cismi yıllarca taşıdım, sonra bir gün, dağda yürüyüş yaparken arabamda bıraktığım cüzdanla birlikte çalındı.

Birileri etimde delik açmaya, beni bıçaklarla kesip biçmeye girişince, empati ve acının yararları yeniden ilgimi çekti. ABD ordusunun Irak'taki bir hapishanede insanlara işkence yapmasından kısa bir süre sonraydı. Sessizce yattığım masada matkabın sesini dinledim ve daha da uzun süre benimle tatlı bir İrlanda aksanıyla sohbet ederken durmak bilmeyen kanamayı dindirmeye çalışan doktorun karşısında, hep Amerikalıların yönetimindeki o Irak hapishanesinde uygulanan gelişmiş işkence yöntemlerini düşündüm. Burası da sanki Ebu Garib'in melekler tarafından yönetilen bir çeşitlemesiydi, hayatta kalmak için, son derece özgeci profesyoneller tarafından yaralanmaktaydım. Üstelik devamı da gelecekti.

7. Düğüm

"Yeterince açık söyleyemediysem, şöyle anlatayım: bende saptadıkları durum, içimde tıkırdayan bir şey gibi; bu alarmı bile çalmayan bir saatten ibaret de olabilir, zamanı gelince patlayacak bir bomba da." İlk tanıları aldıktan sonra yakınlarıma böyle yazıyordum. "Tarihin şu noktasında tıkırtıyı belirleyebiliyorlar ama bomba mı değil mi, söyleyemiyorlar. Onun için de bombaymış gibi ele alınıyor."

Bomba imha ekibimle görüşmelere başlamıştım: güzel onkoloji cerrahı, iri yapılı ve cana yakın estetik cerrahı, düzenli sinagoga giden sağlam duruşlu, bir âşıktan başkasında görmediğim en tereddütsüz, dikkatli bakışlara sahip başhemşire ve kendini işine adamış bir dizi hemşire ve bakıcı. Yeni keşfedilmiş bir ada veya suçmuşum gibi beni tartıp ölçtükleri, bedenimden örnekler aldıkları, raporlar yazılan bu farklı dünyanın odalarında yaşamaya başlıyordum artık.

Sonradan bütün bunlardan tıbbi maceram diye söz edecektim, çünkü başta hiçbir görünür hastalığım veya yaram olmadığı halde doktorlar tarafından hasara uğratılıp tekrar tamir edildiğim bir dizi olayı başka nasıl betimleyeceğimi bilemiyordum. Kanseri atlatmış biri olarak mı kayda geçeceğimden bile emin değildim. Söylediklerine göre durumum bazen sadece potansiyel bir semptomdan ibaret kalırmış. Ama yine de ölümlülük ve cismanilik üzerine düşünmeye davetiye çıkarıyordu işte ve kanserin götürdüğü yerlerde vakit geçirmeyi gerektiriyordu.

Hayat acımasızdı o günlerde; kararlı adımlarla peş peşe önü-

gelebilecek uçurumla, başlangıçtaki umut ve nihai sonuç arasındaki açıklıkla, yapmak

me çıkan işkenceleri çekmek ve geride bırakmak üzere ilerlemekteydim. Bunu başaracak ve karanlık havanın dağılacağını bilecek yaştaydım, ama uzun sürüyordu dağılması. Onarılmakta olduğumun farkındaydım ve zamanlama da, bir önceki mevsimin sıkıntılarından sonra, fena sayılmazdı.

Bu yadırgatıcı ve zorlu dönemde cerrahlara hayranlık duydum. Birer tanrı gibiydiler, hayatım onlara bağlıydı adeta, beni kendim asla göremeyeceğim bir şekilde görüyor, hammaddeymişim gibi ele alıp böylece şansımı artırmayı vaat ediyorlardı. Eli bıçaklı tanrıları yatıştırmak için kitaplar hediye ediyordum onlara. Doktorlara ve başhemşireye sunduğum armağanların bir anlamı da, yaptıkları iş nedeniyle ücret alan insanlara o işi şevkle ve içten gelerek yapmaları için gerekli ücretin verilemeyeceğini onaylamaktı. Böyle nitelikler satılık değildir; zaten birer armağandır onlar, ancak isteyerek verilirler ve çok, pek çok alanda bulunabilirler.

Soğuk ve soyut modern tıp ilmi tanrılar ve zanaatkarların elindeydi ve benim etim üzerinde çalışıyorlar, onarılacak bir elbiseymişim gibi beni biçip dikiyorlardı. Eti kesmek ve dikmek kendine has bir sanattı ve bunun kumaşı olmak da inanç ve güven gerektiriyordu. İnceledim onları ve başkalarının yaşaması ve ölümü ile böyle haşince içli dışlı olmanın ne anlama geldiği hakkında, bulanık da olsa bir fikir edindim. Benim işimin de önemli olduğuna inanırım, ama onlarınki o kadar farklı ki! Onlar çalışırken ben yorumlanacak bir metin, işlenecek hammaddeydim ve ortadaki mesele uzun vadede hayatta kalma ihtimalimdi.

Bir arkadaşıma konulan teşhisten çok daha fazla tedavi edildiğimi yazmıştım. Durdurulamaz olmaktan çıkmak zorundaydım artık. Yardım istiyordum. Bu da pek alışık olmadığım bir şeydi. Anne babamın hiç de yardımcı olmadığı bir geçmişim vardı, ama zaten yardım istemek birçok kişiye zor gelir. Biraz da armağanla-

rın bizi, onları verene borçlu bıraktığını düşünmemiz ve borcun da kötü bir şey sayılması yüzünden öyledir. Bazı kişiler her yardıma hemen bir karşılık vermeye eğilimlidir, borçlu olmayı bir yük gibi hissederler. Ama insanların vermeye can attığı armağanlar da vardır ve bazı borçlar bizi birbirimize bağlar.

Bazen bir şeyi kabul etmek de bir armağandır. Antropolog David Graeber, paranın, takas çok kullanışsız olduğu için icat edildiği açıklamasını doğru bulmuyor. Biri altmış kazak verip bir keman almaya çalışıyorsa, bu kemanı yapanın gerçekten onca yüne ihtiyacı olduğu anlamına gelmez. Graeber'in yazdığına göre, para yokken insanlar takas yapmıyor, ihtiyaçlar ve mallar artıp azaldıkça bir şeyler alıp veriyorlardı. Oluşan borçluluk hali onları bağlayan ve birleştiren bir şeydi, karşılık verme yavaş yavaş gerçekleşiyor, hiçbir zaman da tam olmuyordu. Sürüp giden bu alma ve verme faaliyeti bir topluluk meydana getirmekteydi. Para, eski düzenlerde hiç tamamlanması gerekmeyen, vücuttaki bir dolaşım sistemi gibi sürüp giden işlemleri tamamlayarak bağları gevşetmek için icat edildi. Bizi ayrı bedenler haline getirir para ve belki ayrı olmamız gerektiğini öğretir.

Bir zamanlar Kenya'daki Rift Vadisi'nde yaşayan, Turkana halkına mensup zengin birinin konuğu onuruna bir keçi kestiğini, ama kendine ait büyük sürüden bir hayvan almak yerine yoksul düşmüş komşusunun az sayıdaki keçilerinden birini seçtiğini okumuştum. Konuk şaşırmıştı. Adam bu şekilde onu gelecekteki armağanları da kapsayan bir yükümlülük ağına dahil ettiğini, bağlarını ve pozisyonunu güçlendirdiğini ve ona keçiden daha değerli olan bir iyi niyetlilik kazandırdığını açıkladı. Mallar iki yönde akmayı sürdürecekti, ama maddi olmayan değerler daha önemliydi ve yoksul kişi keçisini yitirmekle biraz zenginleşmiş oluyordu. Ev sahibi komşusunun yardım için müracaat edebilece-

ği –ve zamanla ettiği– biriydi şimdi, komşu bir keçiden çok daha fazlasını almış oluyordu.

İyi niyetlilik konserve gibi; kötü zamanlar, kış ayları, verimsiz yıllar için saklanan bir şeydir ve dar günümde sandığımdan çok daha fazlasını bulmam gözlerimi yaşartmıştır. Her taraftan birileri geliyor, yardım eli uzatıyordu. Arkadaşım Antonia bu trafiği düzenleme işini üstlendi. Sonradan, iyileşme dönemimde bazen hayatın hep böyle gitmesini, bu kadar çok çiçek gönderilmesini, bunca destek ve özeni arzuladığım oldu; ama ancak ihtiyacın olduğunda alıyorsun bunu. Eğer şanslıysan tabii ki. İhtiyacım olduğunda böyle bir şeyin hazır beklediğini bilmek, uzun vadeli olarak her şeyi biraz değiştirmiştir.

Vefasız erkek arkadaşımı kaybettikten ve anne babamı başarıyla uygun bir yere bıraktıktan sonra bile, eski yoluma dönmek çok kolaydı. Oysa bu kez daha kesin bir kopma olmuştu yaşayışımda. Bazı şeyleri ya iptal ettim ya da program değişiklikleri yaptım, yazmakta olduğum kitabın teslimini erteledim, yapamayacağımı söylemeye ve başkalarının yapıp yapamayacağını sormaya başladım. Binlerce farklı tarzda karşıma çıktı o insanlar. Aralarında en cömert ve en hoş olanları kendi giysilerinin gördüğü hasarları, kendilerindeki yumrular, kistler ve yara izlerini, insanın aklından bile geçmeyecek ama onların başına gelmiş en rahatsız edici hastalık ve anomalileri anlatmayı seçenlerdi.

Tesadüf eseri, ilk biyopsi sonuçlarımın çıktığı hafta aile hekimi olan arkadaşım Pam, yeni bir işe başlamak üzere, yaşadığım kente taşınmıştı. Beni akşam yemeğine götürerek bulguları açıkladı ve telaşımı yatıştırmaya çalıştı. Daha sonra da hep son derece ince ve becerikli bir şekilde yanımda oldu. Diğer kadın arkadaşlarım hastane randevularına bir daha tek başıma gitmememe karar vermişti, dolayısıyla artık hep bir eşlikçim vardı yanımda. Bunun

karanlığa doğru uçmasıyla. Ya da aleve doğru. Avustralya'nın, soyu tükenme tehlikesiyle

kadınları ilgilendiren bir kriz olacağını sanmıştım, oysa erkekler de yardımıma koştu. Örneğin onlarca yıl ahbaplık ettiğim, eski bir yazar olan bıçkın bir adam da, haberleri duyunca bana analık yaptı. En zayıf düştüğüm ânı yakaladı ve beni dipten çekip çıkarmak için yanıma koştu.

O kış çok kayısı hediye ettim: kavanozlar dolusu kayısı konservesi, kayısı ezmesi ve nihayet hazır olan iksir veya likör halinde. Çok leziz ve kaliteli bir içecek olmuştu bu likör, karanlıkta bekletildiği aylar içinde altın rengi almış, leziz bir badem kokusu edinmişti. Bir şişesini arkadaşım Tom'a hediye ettim. Tom hemen gelip tuhaf görünüşlü küvetime (bir süre banyo almam yasaklanacaktı) kaynak makinesiyle bir duş perdesi askısı yaptı. Bir şişe Sam'a verdim, o da hassalık göstermeyi bırakıp işe yarar olabilmesi için gerekli detayları bildirmemi söyledi. Marina'ya, Amy'ye ve küçük erkek kardeşime de birer şişe düştü, ayrıca vanilya şurubuna batırılmış kayısı dolu kavanozları aralarında Nellie ve Ann de olmak üzere pek çok kişiye dağıttım.

Sözünü ettiğim bu son iki arkadaşın hikayeleri yeni yılın ilk aylarında benim hikayemle iç içe geçmişti. Kendi yönümü bulmama yardım etti o hikayeler. Kahverengi gözleriyle narin, zarif Nellie, lise döneminden beri tanıdığım bir ressamdı. Yirmi yıl sonra ilk kişisel sergisinde bulunan az sayıdaki ziyaretçiden biri de bendim. Başka bir anlamı daha vardı bu görüşmenin: İlk çocuğuna hamileydi o sırada. Ocak ayında beni arayıp randevumuza gelemediği için özür diledi. Birkaç gün önce aniden suyunun geldiğini ve sezaryenle acil doğum yaptığını açıkladı. Bebek iki ay erken doğmuştu, yoğun bakım ünitesindeydi ama solunum cihazına bağlanması gerekmemişti. Ağırlığı bir kilonun biraz altındaydı. Ortalama bir yetişkin beyninin ağırlığı bir kilo üç yüz gram civarındadır. Bir beyinden daha küçük ama yine de bütün

karşı karşıya olan golden sun pervanesi valabi otunun köklerini yiyerek uzun süre

bir insan olmak nasıl bir şeydir?

Aceleci yolcuyu, Nellie oradayken birkaç kez ziyaret ettim. Ama ilk defasında yalnız gitmiştim, kuvözlerin bulunduğu yüksek tavanlı bölmeden geçerken bebeklere bakmamam söylendi. Nellie'nin kızı büyük odanın en sonundaydı ve yürürken şeffaf plastik balonların içindeki yumuşak, beyaz yataklara uzatılmış o minicik, kırılgan insanlara göz ucuyla bakmadan edemedim. Bir başkasının bir başka yerde gördüğü rüyaydı bebekler. Bitirilmemiş cümlelerdi. Derisi yüzülmüş küçücük tavşanlardı. Ve teknolojinin zaferiydiler, çünkü on veya yirmi yıl önce olsaydı çoğu hayatta kalamazdı; şimdi de yeni teknikler, makineler, ilaçlar ve muazzam bir insan çabası sayesinde yaşıyorlardı.

Prematüre bebeklerden bazıları lanugoyla, o evrede normal olarak annemizin içinde yüzmekteyken hepimizde bulunan incecik tüy tabakasıyla kaplı olabiliyor. Bazılarının da tüm damarları yarı saydam cildin altında görülebiliyor. Henüz kirpikleri çıkmamış olanlar da var, ağlayamayacak kadar genç olanlar da. Ben şöyle bir bakıp geçtim. Kutsal olanla suçlu olan arasında ayırt edici bir fark olmuyor bazen; ikisine de bakmaman gerekiyor. Bu bebekler de sanki henüz bakılmak için değilmiş gibi görünüyordu. Tombullukları, sevimlilikleri, tanıdık özellikleri oluşmamış henüz; bazıları ışıklı tüplerden, ekrana bağlı kablolardan ibaret gibi.

Bakmama izin verilen kız bebek şaşırtıcıydı, *insan* teriminin hatırlattığı pek de bir şey yoktu onda; çünkü bu sözcüğü sanki sadece özerk, rasyonel, hareketli kişileri en güçlü halleriyle düşünerek kullanırız, aramıza yeni katılan küçükleri, engellileri, başka bir dünyada yaşayanları ve geçmişte kalanları getirmeyiz aklımıza. Nellie'nin kızı meme ememeyecek kadar küçüktü, bir tüp aracılığıyla besleniyordu, ama kendi kendine nefes alabiliyordu. Annesi her gün gidip çıplak bebeği çıplak tenine bastırabiliyordu.

yeraltında yaşar, sonra başkalaşım geçirerek gündüzleri faal olan bir pervaneye

Doğumdan birkaç hafta sonra çekilmiş bir fotoğrafta parmakları, bizim birinin kolunu tutmamız gibi babasının işaret parmağına sarılmıştı.

Ne düşündüğünü ve hissettiğini anlamak neredeyse olanaksızdı. Hepimiz bir zamanlar onun gibiydik, ama çoğumuz çok daha uzun süre gözlerden uzak kalmıştı. Nelli kızına delicesine düşkündü ve sezaryenden kalma büyük yara izine aldırdığı yoktu. Yine de masanın üstünde içinin dışına çıktığı bir ameliyatın sarsıntısı henüz geçmemişti ve hem onun hem de kızının durumu atlatamama ihtimali de yok değildi.

Atlattılar. Ann ise, uzun ve yavaş bir sürecin sonunda ölüme yenik düşecekti. Nellie benden on yaş gençti; orta-batılı cana yakın, nazik, sarışın bir kadın olan Ann ise on yaş büyüğümdü. Yirmi yıl önce meme kanserine yakalanmış, tedavi görmüştü; hastalık tekrarlamış, yeni tedaviler yapılmıştı. Sonunda tıkırdayan bomba, karahindiba çiçeğinin tohumları gibi patladı ve kanser tohumlarını belkemiğine ve beynine saçtı. Beynindeki kanser tespit edildiğinde, asistanlığını da yapan arkadaşından sadece bir avuç insana gönderilen bir e-posta aldım.

Böylece Ann'in en yakın çevresinde yer aldığımı ya da başka bir şekilde onun için önemli olduğumu fark ettim ve düzenli olarak ziyaretine gidip pişirdiğim turtaları götürdüm. Turtayı çok severdi. Böyle şeyleri yiyemez olduğunda kayısı şurubu götürmeye başladım, kız kardeşi kaşıkla yediriyordu. Bazen hafifçe çöktüğü olsa da iradesi, Nellie'nin, ağırlığı iki gıdım olan kızı kadar keskindi; birkaç haftası ya da birkaç ayı kaldığı söylenmişken, iki yıldan uzun yaşadı. Çok kemoterapi uygulandı, biriken sıvıyı boşaltmak için kafatasına delik açıldı, bol bol röntgen çekildi, çok bakım ve yardım gördü, ama umut hep çok azdı.

Başa gelen hastalık ve belaların ilginç bir yanı da, neyi ümit

dönüşür; ağzı yoktur, depolanmış enerjiyi kullanarak birkaç günlük hayatını sürdürmek

ettiğin ve ne için şükran duyduğundur. Ann'in asistanı mektubun bir yerinde coşkuyla şunu yazmıştı: "Terapist geldiğinde peş peşe beş defa koltuğundan kalktı!" Bense hastalar ülkesine sadece kısa bir ziyaret yaptığıma, sigortamın büyük ölçüde masrafları karşılamasına, geri kalan birkaç binlik faturayı ödeyebilecek durumda olmama, dünyanın en iyi tıp merkezlerinden birinde bulunmama, kemoterapi ve radyasyona gerek bulunmamasına, sadece küçük ve önemsiz bir yara izi kalacağına ve gördüğüm terapinin Ann'i tüketmiş olan kaderi muhtemelen önleyeceğine şükretmekteydim. Durumumdan hiç söz etmedim ona, çok geçti bunun için; ve ziyaretlerimi sürdürmeyi ihmal etmedim.

Son kez evime çaya geldiğinde iki basamakta çıkılabilen, dairemin üç basamak altındaki sahanlığa iki sandalye ile bir masa koymuştum; daha ilk fincanlarımız bitmeden Ann üçüncü hikayesine başlamıştı bile. Sonraları böyle yorucu şeyler yapamaz oldu, sadece kendi evinin yakınında dolaşarak sık sık bir sandalyeye oturuyor veya bir dayanak noktasından diğerine yürüyebiliyordu. Ortak bir arkadaşımıza çiçek gibi solmakta olduğunu yazmıştım. Giderek olağanlıktan uzaklaşıyordu; eğer olağan diye gündelik hayatın pratik ve sıradan ayrıntılarına kendini kaptırmayı kastediyorsak. Ann'in yetenekleri med cezir gibi olmuştu ve bu süre boyunca çoğu zaman çekiliyor, geriliyordu; ama bir yandan da sanki gövde yıprandıkça içerdeki ışık daha çok parlamaktaydı.

Son birkaç ayda veya son bir yılda etrafı hep insan doluydu, onun için çok şey yapmış ya da yapacak kişiler sayılmazdı bunlar, kendi sevgisi ve pırıltısı giderek daha belirgin oluyordu. Sonra sahneden çekilmeye başladı, konuşmaları, yürüyüşleri ve yapılan şeylerin birçoğunu bıraktı; sonunda yemek de yemez oldu, yatak örtüsünün altında yarattığı tepe iyice küçüldü. Zaten hep kendini yok eden bir sihirbaz gibiydi, etrafında sahne ışıklarını seven

ve üremek zorundadır. Kısa ömürlerini yemeden geçiren başka pervane ve kelebekler de

insanlar toplanır ve nazikçe ortadan kaybolurdu.

Kendinden beklenecek bir şekilde, hastalığı başlayınca bunu bir sanatçı olma fırsatına çevirdi ve çevresindeki insanlar için bir şeyler yapmaya koyuldu. Konuşmalarda kendinden bahsedilecek olursa, konuyu değiştiriyordu ve meme kanserine verdiği tepki olan eseri de bu refleksin bir sonucuydu. Hastalık karşısında pasif kalmadığını, yenik düşmediğini gösteriyordu aynı zamanda. Bir hastanenin girişindeki otuz metrelik duvarı, döşemeden tavana kadar yumuşak renklerle sırlanmış büyük seramik levhalarla kapladı. Her levhada bir bitki deseni vardı ve bitkinin adı yazılıydı; ayrıca bir kanser hastası, kanseri atlatmış biri veya bir bakıcı tarafından çamura kazınmış bir hikaye ya da Ann'in aktardığı bir şiir veya metin okunabiliyordu. Duvar bir bitki kitabına benzemişti, kırılmış bitki parçaları duvara yapıştırılmış, bir botanik koleksiyonu oluşturulmuş gibiydi ve bu aynı zamanda bir itiraflar derlemesi, çıkınca kaderinle buluşacağın merdivene doğru yürürken kulağına gelen bir mırıldanma yumağıydı.

Seramik levhalar, hastalara yoldaşlık eden, başkalarının yolculuğunu öğrenmeye pek cesaret edilemeyen bir yerde onlara yalnız olmadıklarını hatırlatan bir hikayeler dizisi oluşturmuştu. Ann'in yeniden düzenlediği bahçenin yakınındaki bu lobiyi yıllardır biliyordum, çünkü hastanenin çeşitli bölümlerine giderken buradan geçmek gerekiyordu; onkoloji hastası olduktan sonra yine böyle levhalarla dolu bir başka duvar keşfettim; o mevsim bir hayli vakit geçireceğim bekleme salonunun ucunda, yeşil tonların hakim olduğu bir duvardı. Bazı parçaları insanı canlandırma, neşelendirme amacı taşıyordu. Diğerleri ise mutsuzluk verici, ürkütücü ve korkutucuydu. Tanık olunan durumlara dair keskin sözler, haiku tarzı dizeler, şükran ve öfke ifadeleri görülüyordu. Bunların aralarına serpiştirildiği yapraklar, dallar ve çiçekler ise aslında bitki-

vardır. Ve bazı pervaneler uyuyan kuşların gözyaşlarını içer. Hüzün daima mesafe ve

lerin ardında bıraktığı yıpranmışlık, çöküntü ve silinme izleriydi.

Başkalarının acıları utanç nedeni de olabilir ve bazen olur da: Savaşın yakıp yıktığı ülkeler varken, çocuklar bombalanmaktayken, nasıl olur da kendi derdine düşersin? Senden daha çok acı çeken biri daima vardır. Kınamalar genellikle bir tür acı çekme ve acıma ekonomisi gibi şekillenmiştir; para ekonomileri nasıl sınırlı kaynakların elde edilebilirlik derecelerine göre belirleniyorsa, sen de kendini öyle ölçüp değerlendirmelisin. Ama ikisinin de bir ölçütü bulunmaz. Çok yüksek dozda acının sınırı yoktur, karşılaştırılamaz ve dayanılmaz derecede ezicidir. Yine de, başkalarıyla ilgilenmek bize bir perspektif sağlayabilir, başkalarının da benzer dertleri olduğunu fark edince, yalnız olmadığımızı görüp daha metin olabiliriz.

Ann'ın duvarı işte bu yalnızlığı hafifletmek amacıyla yapılmıştı. Ve hâlâ hafifletiyor. Sırf Amerika Birleşik Devletleri'nde her yıl iki binden fazla kadına meme kanseri teşhisi konuyor; her yıl yaklaşık yarım milyon çocuk prematüre doğuyor bu ülkede; beş milyondan fazla Amerikalı Alzheimer hastası; yıllık lösemi teşhislerinin sayısı ise kırk dört bin kadar. Hastalar, zayıflar, engellilerden oluşan ordular, lejyonlar, imparatorluklar mevcut. İnsan dediğimiz ayın karanlık yüzü bu.

Hastalık bir başka şekilde daha yalnızlığı hafifleten bir şey: Ayrı, özerk, bağımsız varlıklar olduğumuz fikrini yıpratıyor. Başka birinin kemik iliğine veya kanına, uzmanların veya seni sevenlerin bakımına muhtaç olabilirsin. Bir sivrisinek veya virüs, çevredeki bilinmeyen bir zehirli madde, kalıtımsal bir anormal gen ya da bütün bunların enteresan bir kombinasyonu yüzünden hastalanabilirsin. Biyolojik, ölümlü ve birbirine bağlı varlıklar olduğumuzu unutamayız.

Eğer iyiysen beden, araştırılması pek de gerekmeyen gizli

kapaklı bir ülkedir; ama iyi olmayınca organlar, sıvılar ve kimyadan oluştuğumuz ve bedenin çalışma mekanizmalarının da yenik düşebileceği göz ardı edilemez artık. Sağlıklı bir insanda bulunmayan ağrılar çekersin, yaralandığında kendi kemiklerini görürsün veya x-ışınları canlı etin altındaki ölüme özgü iskeleti hatırlatır, sakat kalabilirsin, kimi parçaların kesilip alınır veya tüpler, şantlar, cihazlar, protezler ve başka şeyler eklenir vücuduna, kimyanla ve hormonlarınla oynanır, ilaçlar verilir. Sistem ortaya çıkmış, sen de onun farkına varmışsındır böylece.

Ann hastalık ülkesinin derinliklerine nihai olarak gömülmekteyken, sanat yapmayı sürdürüyordu. Kareli kağıtlardaki doğrulardan oluşan bir dizi çizim yaptı; elleri titrediği için, bu çizimler yaşadığı sarsıntıların kayda geçirilmesi demekti, depremleri kaydeden sismografların çizgilerine benziyordu. Titrek bir el genellikle resim yapamama nedeni sayılır, ama Ann bunu, kendi varlığında gerçekleşen küçük depremleri belirtmenin aracı haline getirmişti. Bir yandan da hayatın ve sanatın bir süre daha devam edeceğini doğrulamış oluyordu. Ve devam ettiler, sarsıntılarla.

Asistanı ve kız kardeşinin yardımıyla son bir başyapıt yarattı. Beyaz alçıdan, kabartma adaların gösterildiği topografik bir duvar kaplamasıydı bu. Her ada ince, kırmızı bir iple diğerlerine bağlanıyordu, duvar uçakların veya kuşların rotalarını, sinir sistemini veya kan damarlarını gösteren bir modeli andırıyordu. Ya da konuşmalar, yakınlaşmalar, bağlanmalardı ifade edilen. Eser bence her şeyin birbirine bağlı olduğunu zarif bir tarzda ortaya koyuyor. Hepimiz derimizin altındaki bölgeyle sınırlı duyulardan ibaret birer adayız. Ama büyük çaplı göçler ve alım satımlar adaların çoğunu birbirine bağlıyor. Eğer bir takımadada yerini bulabilmişsen ya da başkalarına ulaşan hatları veya başkalarının sana değmesini sağlayan hatları yakaladıysan, bağlantı kurulmuş demektir.

yuvamıza taşır. Biri uzağın, diğeri yakının duygusudur belki de (öte yandan, öfke ve

Operasyondan önceki son akşam Sam ve Kat beni yemeğe çıkardı. Yemekten sonra Kat provası için ayrıldı, Sam ve ben de gece saatlerinde Ocean Beach'e gittik. Su biraz çekilmişti, kum ıslak ve sıkıydı; dalgalar, oradan birilerinin geçtiğine dair belirtileri silmeden önce, kusursuz ayak izleri çıkıyordu ortaya. Her birimizin ardında bıraktığı o uzun hattı görmek hoşuma gider, bazen bütün hayatımı böyle bir hat olarak tahayyül ederim, sanki her adım bir teyel, ben de dünyayı dikip birleştirerek yürürken ardında dikiş ipliği bırakan bir iğneymişim gibi. İpliğim başkalarının hattını da keser, yorgan diker gibi her şey bir araya getirilir, bütün bu çizgileri izlemek olanaksızdır ama yine de nasıl kesişip birleştiklerinin bir önemi vardır. Dolambaçlı bir ip dünyayı yeni bir tarzda birleştirmiştir şimdi, sanki yürümek dikiş dikmekti, dikiş dikmek de bir hikaye anlatmaktı ve o hikaye senin hayatındı.

Bugünlerde bir teyel, çoğu kez e-posta ya da başka elektronik yollardan gerçekleştirilen bir görüşme anlamına geliyor. Ama bu dikiş metaforu, insanlar kadınların iplik eğirme işini gördüğünde ya da bizzat yaptığında, iyice anlamlı olacaktır. Parmakların bir mile ya da örekeye takılı lif yumağını bükerek sarkıttığı sağlam ipin ucunda iğin dönüşü hipnotize edicidir. El hareketleri biçimsiz lif yumağını dünyanın bir araya getirilmesini sağlayacak iplere dönüştürür. Çıkrığın dönüşü gibi, döngüsel zaman da bir dikişin doğrusal zamanını ortaya çıkarmaktadır. *Eğirmek* [*to spin*] fiili başlangıçta sadece bu işi anlatıyordu; sonra değişiklik geçirerek hızla dönen şeylerden bahsetmek için kullanılır oldu ve nihayet hikaye anlatmak anlamını da üstlendi.

Nasıl birkaç santimetrelik teller birbirine eklenip sonsuzca uzayabilen iplikler veya sicimler meydana getiriyorsa, sözcükler de hikayelere dönüşmektedir. Masalların kadın kahramanları hayatta kalabilmek için örümcek ağlarından, saman çöplerinden,

ısırgan otlarından ne gerekiyorsa eğirebilir. Şehrazat da ölümden kurtulmak için ip gibi kesilemeyecek bir hikaye anlatmıştır; ipliği eğirip durur, kesilip koparılamaz anlatı ipliğine yeni parçalar, karakterler, olaylar ekler. Hikayeler hazinesinin diğer ucundaki Penelope ise, gün boyunca kayınpederinin kefeni için dokuduklarını gece sökerek talipleriyle evlendirilmesine, kendi düğününe engel olmaya çalışır. Dikerek, dokuyarak, sökerek bu kadınlar zamanın kendisine hükmetmeye [master] çalışır, her ne kadar *hükmetmek* [*master*] eril bir sözcük olsa da maharet [mastery] dişildir.[1]

Sözcükler aşağılayıcı anlamlar kazanmadan önce kadınlar birer *spinster*'dı[2] ve öreke de ailenin dişil yanını temsil ediyordu. Yunan mitolojisinde her insan hayatı üç Moira'nın ya da Fatelerin[3] eğirdiği, ölçtüğü ve kestiği bir ipti. Adı bilinmeyen bir masal kahramanı, Rumpelstiltskin'in yardımıyla samanı eğirip altına çevirir; ama asıl mucize, eğiren her kadının önündeki biçimsiz kitleden ortaya bir ip çıkarmasıdır, böylece dünyayı birleştiren malzeme oluşur, balık ağı da, gecelik de ondan yapılır. Eğiren kadın biçimsizlikten biçim, parçalardan süreklilik, bölük pörçük olaylardan hikaye ve anlam doğurur. Yani hikaye anlatıcı da eğiren veya dokuyan biridir ve hikaye, yaşamlarımız arasında dolanarak bizi hem birbirimize hem de geçmemiz gereken yollar gibi görünen amaç ve anlama bağlar. O geceyarısı sahilde gezinir-

1 *Master* kökeninden türeyen sözcükler İngilizcede farklı anlamlara gelmektedir. Yazar bu sesteşliği kullanıyor. –ç.n.

2 *Spinster* kelimesi eğirmek anlamına gelen spin kelimesiyle aynı kökte, dolayısıyla eğirme işini yapan manasında kullanılıyor, ancak ayrıca "evde kalmış kız" anlamına da geliyor. Yazarın da açıkladığı üzere bu laf günümüzdeki gibi aşağılamak amaçlı kullanılmıyormuş ve yazar da kelimelerin ortak kökenli olmasına dikkat çekiyor. –ç.n.

3 Moiralara İngilizcede (Kader anlamına gelen *Faith* sözcüğünü anıştıracak biçimde) *Fate* de deniyor. Türkçe kaynaklarda ise Fata olarak da anılabiliyor. –ç.n.

veya ayrılma tehlikesinden kaynaklanmaktadır). Örneğin, akıl dağılması yol açabilir

ken ardımızda bıraktığımız ayak izleri de bir dikişin teyellerine benziyordu.

"'Ben' [I], bazılarının yararlı bulduğu bir iğnedir, oysa iplik, gölge elbette," diye yazar Brenda Hillman "String Theory Sutra" adlı şiirinde. İngilizce ve Latince *suture* [dikiş] sözcüğü Sanskritçe *sutra* ve Pali dilindeki *sutta* ile aynı kökten gelmedir. Dikme işi ile ilgili sözcüklerdir ikisi de. Budizm'in en kutsal metinleri olan Sutralar, ilk örnekleri dikilmiş olduğu için bu ismi almıştır. Yayvan palmiye yaprakları, sert ve dar sayfaları akordeon körüğü şeklinde birbirine iliştiren iki iple tutturulmuştu. Çürümenin hızlı olduğu bu coğrafyada söz konusu kitaplar durmadan kopyalanırdı. Böylece yaprak kitap haline geldi ve bilgi bir iplik, bir sicim, bir bağla bir arada tutuldu ve aktarıldı.

Sutra terimi örneğin Platform Sutra'da veya Lotus Sutra'da olduğu gibi, genellikle Buda'nın veya ona yakın birinin öğretilerini anlatır; böylece bu kaynaklar sonradan oluşmuş ve birikmiş bilgece ya da felsefi metinlerden ayrı tutulmaktadır. Sözcüğün, palmiye yapraklarından oluşan kitaplar gerçekten dikilmiş ya da ciltlenmiş olduğu için kullanıldığı söylenir, ama daha metaforik bir anlamı olsa gerektir: Sutralardaki sözler ve anlamlar her şeyi kapsar ve birleştirir, ipler de izlenecek yollar ve içinden hayatın aktığı damarlar gibidir.

Zen Budizmi'nin Soto akımının buyruklarına göre yetişmiş birinin adı, ait olduğu zincire eklenir ve diğerleriyle birlikte bir kağıt üzerinde yer alır. Hem yazılı hem de çizimli bir kağıttır bu, isimler uzun bir kırmızı çizgi boyunca dizilmiştir ve bütün silsile tek bir sayfada yer alabilsin diye bu çizgi kıvrım kıvrımdır. Yani bir tür soyağacı, bilgiyi öğrenciden hocasına, hocanın hocasına ve daha gerilere doğru izlemektedir; Japon Soto Zen üstatlarının adları sonunda Dogen'e varır. Dogen on üçüncü yüzyılda Soto Zeni'ni

hüzne ve mutluluğa – eğer bunlar gerçekten kullanışlı sözcüklerse: Yıllar geçtikçe,

Çin'den Japonya'ya getirmişti. Çinli hocaların silsilesi de beşinci yüzyıldaki ilk ataya, Bodhidharma'ya uzanır ve sonunda zincir, Hint üstatlar üzerinden bizzat Buda'ya dayanır (ama herhalde en eski kısımlar ağırlıkla mitseldir).

Bu zincirden kan bağı silsilesi olarak söz edilmektedir. Sanki kan kadar güçlü ve kızıl bağlara sahip yeni bir aileye katılmışsın, yeni bir ilişkiler ağına eklenmişsin veya sana kan nakli yapılmış gibi. Veya yazılmaya, dikilmeye devam eden bir kitabın en son sayfası olmuşsun. Böylece Budizm'in kuşaktan kuşağa süregelmiş bir diyalogdan ne daha fazla ne de daha az olduğu ifade edilmektedir. Palmiye yapraklarıyla değil yüz yüze sürdürülen bir konuşma, bir fikirler ipi, 2.500 yıldır kesilmemiş bir çaba. Kan bağı silsilesine katılan kişi, pırıldayarak bu varoluş kumaşında işine devam eden iğnenin attığı son teyeldir sadece.

Ve eğer dikişler sutralarsa, ben neye iliştirilecektim acaba? O sabah şafak sökmeden kalktım, bana verdikleri keskin dezenfektanla temizlenmeye koyuldum. Bir arkadaşım beni alıp erken saatteki randevuya götürdü. Gördüğüm en çirkin hastane entarisini geçirdim üzerime. Kabarık bir çuvaldı, üst tarafı çıtçıtlarla doluydu, kahverengi ve yeşil renkte iki uyumsuz kısımdan oluşuyordu. Saçımı örten mavi boneyi taktım ve ameliyat sırasında hareketsiz kalınca oluşabilecek kan pıhtılaşmasına karşı tedbir olarak beyaz varis çoraplarını giydim. Sonra anestezist geldi yanıma.

Ameliyata iyice hazırlamışlardı beni, ama uygulanacak diğer işlemler hakkında fazla bir şey söylememişlerdi. Verilen ilaçlarla uyuşma başlatılıyor, durgunluk, unutkanlık ve kayıtsızlık çöküyordu; damardan zerk edilen ilaçların etkisi başladıktan sonra da boğazıma takılan bir tüp ve yüzüme geçirilen maske aracılığıyla nefes alıp vermeye başladım. Doktor veya bir tıp öğrencisi sol dirseğimin içindeki damara eğri bir iğne batırdı ve ilaçlar işlerine

duygular için farklı bir dili tercih edebileceğimizi düşünmeye başladım; hüzünlü ve

koyuldu. Verdikleri ilaçlar geriye doğru bir unutmaya yol açıyordu, yani kısa bir süre daha bilincim açıktı herhalde ama o dakikalar kayıttan silinecekti. Sonraki birkaç saat de öyle.

İyi ki de silindiler. Çünkü daha sonra olup bitenleri görmek dehşet verici, yaşamak da çok can yakıcı olurdu. Anestezinin olmadığı devirlerde büyük ameliyatlar dayanılmaz acılar demekti. Böyle olduğu için, ameliyat rutin bir işlem değil, başvurulan son çareydi ve cerrahın en önemli meziyeti çabukluğuydu. Eter ve diğer ilk anestezi maddeleri ameliyatta çekilen acıya karşı mucizevi çözümler olmuştu. Ama bunun da bir bedeli vardı. Yanlış uygulandıklarında sonuç ölümdü. İlaçlar ve uygulama teknikleri gelişip inceldi artık, yine de bazı yan etkiler, aylarca sürebilecek, belki kalıcı hasar yaratacak olumsuzluklar hâlâ mevcut.

Anestezist, ameliyat boyunca yemek masasındaki bir konuk gibi hastanın başında oturur. Cerrahın işi değiştirmek, anestezistinki ise muhafaza etmektir; kalp atışını, solumayı, tansiyonu izler ve düzenli kalmalarını sağlar, belli ilaçları belli dozlarda karıştırarak kontrol altında tutar hepsini. Ateşe toprak döker gibi bilinci bastırır. Sonra, ameliyat biterken ipleri gevşetir, bilincin ve bedenin kendi düzenli işleyişine geri dönmesine izin verir. Ben bu kesilmeyi uzun süre hissettim kendimde, sanki müzikte tempoyu kaybetmiş, dansta adım kaçırmıştım da, düşe kalka tekrar yakalamaya çalışıyordum kendi metabolizmam olan o ritimleri.

Doğduğumdan beri süregiden bir şey vardı: nefesim. Anestezist kesti onu, bir düğüm attı içine ve beni ekranlara, respiratörlere bağladı. Sonra yeni bir dikişe başladı. Ben durdurulmuş vaziyetteyken, derimin oluşturduğu süreklilik kesildi ve ben değişikliğe uğratıldım; o da bitince iplik ve düğümlerle dikildim. Birinin uykuya daldığı veya bir masal ülkesine gittiği, hiç değişmeden döndüğünde ise aradan yılların, onlarca yılın, yüzyılların geçmiş

olduğunu gördüğü binlerce hikaye vardır. Ameliyattaki anestezi bu maceranın tam tersidir: sadece bir an uyuduğunu sanırsın ve döndüğünde bakarsın her şey aynı, bir tek sen değişmişsin. İçeri girmeden önceki kimliğinden koparılmış, başka bir kadere ve bedene iliştirilmişsin, kurtulmuş veya sakat kalmışsın ya da her ikisi birden olmuş.

Bilincim kaybolduktan beş saat kadar sonra bir uyanma odasında kendime geldim ya da hafızam oraya geri döndü. Herhalde etkilenmemiş olmaya inanmayı istemiştim, aşırı bir canlılık vardı üstümde çünkü; Çek hemşiremi eğlendirmeye çalışıyor, o dilde bildiğim tek cümleyi söyleyip duruyordum. *Nic netra vecne.* 1989'da ülke Sovyet bloğu karşısında özgürlüğünü kazanmaktayken sokaklarda gezdirilen bir Stalin büstüne karalanmıştı bu ifade. *Nic netra vecne*: Hiçbir şey ebedi değildir. Hemşire telaffuzumu düzeltti ve gösterdiğim hayat belirtileriyle ilgilenmedi. Sanki hemen çalışmaya başlayacakmışım gibi röportaj kayıtlarıma ve notlarıma el attığım evre son bulmaya başlıyordu. Gücümün tükenmiş olduğunu fark etmekteydim artık. İyileştirilmiş, sonsuza dek askerlik yapmaktan kurtarılmıştım: Şimdi görevim sessiz ve sakin durmaktı, sonunda bu da neredeyse kolay bir iş haline geldi.

Sevenlerim beni görmeye gelmişti ve ortalık kocaman buketlerle doluydu. Dinlenmem için beni yalnız bıraktıklarında, yataktan kalkamadığımı fark ettim. Sol kolumda o uzun, eğri iğne vardı hâlâ, doğrulmak için o kolu bükemez, geremezdim. Sağ yanım ve kolum ise yaralı ve hassastı. Gövdem boyunca uzanan bir kas incinmişti, acıyordu ve karın kaslarımı her zamanınkinin aksine, otururken kullanamıyordum. Ben böyle kıpırdayamaz haldeyken, çiçek dolu odaya karanlık çökmeye başladı; ne çağrı butonu vardı ne de ışık. Bağırmayı denedim, ne olacağını görmek için. Hiçbir şey olmadı. Karanlık bastırdı.

boğar ve çünkü üzüntüyü defetme girişimleri sık sık onun yerine derinliği uzaklaştırır.

Güzel kadın cerrah daha geç geldi, her gün on iki saat kadar çalışıyordu. Kendi kontrolü altında her şeyin iyi gittiğini söyledi. Nasıl hissettiğimi sordu. Hemşireyi çağırıp kan lekeli giysim, çağrı butonunun olmayışı, araç gereçlerin eksikliği ve önümdeki yemek tepsisine dokunulmamış olması nedeniyle azarladı. Sonra nişanlısıyla ve daha güzel yiyeceklerle birlikte Dr. Pam geldi, ama kendi istemiş olduğum bu leziz şeyleri de yiyemedim, defalarca kustum. Sanki midem mühürlenmiş, sistemim bir daha kendine gelememişti. O gece hiçbir şey yememiş oldum böylece. Gece nöbetini devralan Mario tansiyonumu ölçtü ve şaşırtıcı derecede düşük olduğunu saptadı; herhalde yaklaşık yirmi dört saattir hiçbir şey içmemiş olduğum için böyle olmuştu. Damarlarıma sıvı pompaladı adeta ve saatte bir beni uyandırıp durumuma baktı.

Ertesi sabah medeniyete dönmeye gayret ettim. Chinatown'dan aldığım brokar, anka kuşu ve ejderha motifleriyle süslü orkide ipekten güzel pijamalarımı giydim. Üstüme de Jane'in güvercin rengi eski *krepdöşin* kimonosunu aldım. Kimononun uzun kolları üç hafta süreyle taşımam ve gizlemem gereken yara drenaj torbasını mükemmel şekilde örtüyordu. Torba siyah iplikle bedenime dikilmişti, istilaya uğradığımın ve sözcük anlamıyla biraz içimin boşaltıldığının simgesiydi.

Bir de geçici plastik drenaj tüpü vardı içimde. İnsan elinden çıkma birkaç şey daha. Cildimin kare şeklinde küçük bir parçası doğal halini yitirmiş, DNA'sı değişmişti. Çok az bile olsa, artık ben de Frankenstein'ın canavarıydım şimdi, başka birinin bedeninden bir parça taşıyordum; başka bir silsileye dikilmişti bu parça. Zanaatkarlar işlerini iyi yapmıştı doğrusu. Hastane labirentinin bir köşesinde kısa süre önceye kadar ben olan bir şey ise patologlar tarafından incelenmekteydi, mikroskop altında okunacak bir kitap olmuştu.

Bazı güzellikler ağlatır insanı: "umut ve tarihin uyumlu olduğu" anlar, nicedir

Ameliyattan birkaç gün sonra sırtıma bir plak yerleştirilmiş olduğunu fark ettim, metal dilli yuvarlak, süngerimsi bir maddeydi ve monitörlerin bağlanması içindi. Tuhaf bir histi, vücuduma öyle yabancılaşmıştım ki, sülüğe benzeyen bu şeyi günlerdir bilmeden üstümde taşımıştım. Ardından iki tane daha buldum, birkaç gün sonra da sonuncu diski keşfettim. Kendimde değilken içime başkalarının denetlediği, değiştirdiği ve izlediği nesneler girdiğini hatırlatıyorlardı bana. Ben artık ben değildim, bedenim de bana ait değildi, kaybolup gitmişti, hareketsiz, yabancı ve beklemedeydi.

Hastalığın sakinleştirici bir yanı da var. Bir şeyler yapma ihtiyacını alıp götürüyor, sadece var olmayı yeterli buluyorsun. Sadece bir kez, ağır bir grip geçirdiğimde yaşamıştım bu hali: can sıkıntısı yok, iç huzursuzluğu yok, ne yapmak gerektiğine ya da neler yapılmış olduğuna dair düşünceler de pek yok. Bilincinde değil başka yerdesin, gündelik hayatın dışında, olağan bedensel farkındalığın ve sosyal yükümlülüklerin uzağındasın. Hiçbir şey yapmama veya dinlenme diyoruz buna. Bilinçli yanımız fazla bir şey yapmıyor, beden ise tersine, sessizlik örtüsü altında hırsla çalışarak kendini yeniden kurmak, canlanmak ve enerji depolamak peşinde. Ann'deki pırıltının biraz da bu durumdan kaynaklandığını anladım, ama yine de onu bir tükenme değil bir armağan olarak yaşamayı kendisi hak etmişti.

Büyük bir hastalık ya da yaralanma insanı yeniden düşünmeye, yeniden başlamaya, neyin önemli olduğuna bir kez daha bakmaya çağırır. Zamanımızın sınırlı olduğunu, boşa harcamamak gerektiğini hatırlatır ve geçmişten koparak taze bir başlangıç yapma fırsatı sunar. Hastalık birçok bakımdan seni geriye, amaçlarına ve bunların anlamına ilişkin bir hikaye silsilesine bağlayan şeydeki kopuştur. Her hastalık anlatıdır. Destanlar vardır mesela, sonunda

beklenenin gelmesi, evrendeki bir örüntünün aydınlanması (ki bu aynı zamanda bizim

seni sıkan şeye karşı zafer kazanır, bir süre için aldatıcı özerkliğine geri dönersin; trajedilerde ise nihai zaferi hastalık kazanır ve seni alıp ölüm denen bilinmeyene götürür. Ve genellikle, sonuç ortaya çıkmadan önce ikisini de anlatmak mümkün değildir.

Bir de bulmacamsı hastalıklar var, teşhis kesin değil, sağlık beklenmedik şekilde geliyor veya gidiyor. Taslaksız ya da kavranamaz bir hikaye anlatmanın zorluğudur bu. Hikayeyi doğrulayabilmek için doktorlardan daima bugüne ait tıbbi verilere bakıp geleceği okumaları istenir, baskı yapılır; ama onlar kuralların ne kadar esnek olduğunu çoktan öğrenmiştir: İyileşmek üzereyken birdenbire çöküverenler, ölümün kapısındayken canlılar arasına geri dönenler olmuştur, ölümün zamanlaması ve iyileşme şansı hep tahmin edilemez olacaktır.

Ben iyiye gittim. Nelli'nin kızı da gücünü topladı ve erken doğmuş bebekler odasından çıkıp evinin yolunu tuttu. Ve Ann'in yolu son buldu. Ameliyatımdan bir hafta sonra şehre inen otobüse binip ziyaretine gitmiştim. Meksika, yavaşlık ve salyangozlar hakkındaki bir yazımı okudum ona. Artık sadece ses tonunu ve gösterilen ilgiyi algılayabiliyordu, yine de hoşuna gittiğini sandığım konular seçmiştim. Ona kendi başarılarından ve etkisinden söz ettiğimde gözleri ışıldadı. Bir sonraki ziyaretimde *Aynanın İçinden*'in "Canlı Çiçeklerin Bahçesi" bölümünü okudum. Evinin arka bahçesinde kız kardeşinin özenle yarattığı çiçek dolu cenneti ve kendisinin de nasıl çiçeklere benzediğini anlattım.

Ann'in ne kadar azimli olduğunu, böylesine acı çekmiş ve zayıf düşmüş bir bedende hayatın ne kadar uzun yaşayacağını bilememiştim. Doğruca gözlerimin içine bakıyordu, yumuşak bir bakışla. Aramızda ayrılık veya uzaklık hissi öyle azdı ki, sanki aynaya bakar gibiydi ve belki bir ölçüde gerçekten de öyleydi zaten. Bir süre daha ışıldadı, ama sonra her şey kötüye gitti. Bilinci tamamen

düzen kurma ve algılama gücümüzü ortaya koyar) ve bazen de olağanüstü yoğun bir

kapandığında tekrar görmeye gittim onu; bilinçsizdi ama durgun değildi, kayboluyordu, varolmayışa geri dönüş yolunu hayal ediyordu.

Sonra, gökgürültüleri arasında amansız rüzgarların dalları, taşları, levhaları yerinden söktüğü bir gün, Ann dünyadan ayrıldı. Anma konuşmasını hazırlamam ve sunmam istenmişti. Ben de öyle yaptım, birkaç yüz kişiye hitap ederken kendimi de hâlâ biraz kırılgan hissetmekteydim. Ann'in sözlerini arkadaşlarının ve benim onun hakkındaki sözlerimizi aktardım. Ve birkaç gün sonra İzlanda uçağına bindim.

8. Çözülen

Senin hikayen ne? Anlatmanın o kadar çok yolu var ki! Yakın, bir gemi gibi alabora olduğunda, uzak, beni silkeleyip kaldırdı. Subarktik kuşağın engelsiz ülkelerini aştım, denizler üstünden uçtum. Yukarıdan bakınca, kısıtlı bitki örtüsüyle İzlanda kara taşlardan yapılma, kabartmalı bir yapbozu andırıyordu. Neredeyse başka bir gezegen kadar tuhaftı. Sakin ve tenha havaalanında Fríða ve soylu bir aileden olan Klara beni bekliyordu. Kitap tomarlarımı ve sıcak giysilerimi büyük bir otomobile yükleyip miller boyunca yosun tabakalarıyla kaplı bıçak gibi keskin volkanik kayalar arasından geçerek Reykjavik'e vardık. Kentte jetlag etkisiyle sersemlemiş halde ve hâlâ nekahet dönemindeki biri olarak dolaşırken soluk yüzlü insanlara rastladım ve bir vitrinde doldurulmuş bir kuzu gördüm. Geniş fiyordun mavi sularından kuzeye bakınca, karla kaplı sivri dağ dorukları seçiliyordu.

Eskiden yoksul bir ülke olan İzlanda'da pahalı ve lüks eşyalara çok rastlanmazdı, ama bir ara sokakta pek eski sayılamayacak zarif Çin porselenlerinin düşecekmiş gibi istiflendiği bir dükkan bulunuyordu. Tepsiler, fincanlar ve tabaklar hep bulutlu bir gökyüzünün mavi-gri tonunda boyanmış, martı motifleriyle süslenmişti. Ailelerin en güzel akşam yemekleri için kullandığı ev ortamına özgü bu objeler bile soğuk denizi ve denizleri aşan kuşları hatırlatıyordu. Geçici olarak kaldığım yer şehrin dışında, ülkede tanıdığım tek kişinin ve her şeyin uzağındaydı. Adaya inişimden birkaç gün sonra Klara beni büyük kayalar ve tek tük küçük ağaç-

yeniden kurulması gibi ahlaki güzellikler de dahildir buna. Buradan, derinlikle daha

ların bulunduğu sert bir araziden geçirerek birkaç yüz mil mesafedeki bu yere getirmişti.

Evvelce kitaplara ayrılmış olan Su Kütüphanesi'nin bulunduğu tepe, batıya uzanan büyük bir yarımadanın üzerinde kuzeye doğru çıkıntı yapan limanı görüyordu. Limanın ardında geniş bir koy ya da fiyort vardı. Bu küçük su girintisinde, kimi bir oda kadar küçük, kimi bir çiftlik büyüklüğünde yaklaşık üç bin ada yer almaktaydı. Breiðafjörður takımadasının diğer tarafındaki Batı Fiyordu Dağları İzlanda'nın en uzak ucuydu, mayısın o ilk günlerinde hâlâ karla kaplıydılar. Adalar arasında deniz kuşları uçuşuyor, büyük gruplar halinde yuvalarını kuruyorlardı. Yerli tek memelinin nadir görülen kutup tilkisi olduğu bu ülkede oldukça güvendeydiler. Kutup tilkisinin Grönland'dan kopan buz parçaları üzerinde İzlanda'ya gelmiş olduğu sanılıyor. Küçük adalarda bu tilkiler bile yaşamıyordu.

Bu takımada üzerine yazıyor olmak arkadaşım Ann'in son çalışmasını hatırlatıyor bana. Beyaz bir duvara yerleştirdiği alçıdan adalar kırmızı bir ip ağıyla birbirine bağlanmıştı. Etrafa saçılmış şu İzlanda adalarını ise ancak uçan kuşlar ve tek tük tekne yolculukları birleştiriyor olmalıydı. Ann'in ölmekteyken ortaya koyduğu eser, her şeyi kapsayan bir haritaydı, doğruca bağlantılı olmanın haritası, beyindeki nöronların, vücuttaki damarların ve bir ülkedeki yolların haritası. Hayatı da bir ip gibi düşünebiliriz, zaman içinde çözülen bir film makarası gibi; bir hikaye de bir iptir, ama bizler sayısız ipin çıkıp dünyaya uzandığı birer adayız.

Ben belli bir zamanın düğümünden ya da yumağından bir ipi tutup çektim, anlattıklarımdan hiçbiri gerçeğe aykırı değil; belki tek kusurum, aslında pek çok hikaye olduğu halde sadece birine yoğunlaşmak ya da hikayeleri karmaşık bir olaylar, ayrıntılar ve eksik/muğlak anılar öbeğinden dokuyor olmak. İplerden biri New

ilintili bir güzellik tanımına varmak mümkün olabilir: Güzellik insanı ağlatabilen

Orleans'a uzanıyordu. Bir diğeri İzlanda'ya uzandı. Yaklaşık bir yıl sonra Büyük Kanyon gezisine bağlananı da var. Burma'ya ya da en azından Burma üzerine düşüncelere gideni de. Yaşadığım çöküşten beş gün sonra, tam Fríða'nın arayıp beni İzlanda'ya davet ettiği gün, eve gidip arkadaşım Marisa'ya telefon ettim. O akşam birlikte Burmalı Budist rahiplerin ayaklanmasını destekleyen bir gösterinin organizasyonunu yaptık.

Üç gün önce on bini aşkın rahip Rangoon'da yürüyüş yapmış, binlercesi de sayıları en az iki düzine olan başka şehirlerde yürümüştü. Mutlak bir baskının hüküm sürdüğü ülkede her şeyi riske atmış oluyorlardı böylece. Çıplak kollu, dazlak kafalı, koyu kırmızı cübbeler giymiş rahiplerin uzun kafileler halinde sokakları dolduruşunu gösteren fotoğraflar gözlerimi yaşarttı; onları korumak için dizilmiş halkın fotoğrafları da. Şimdi bu insanları Ann'in alçı adalarını bağlayan kırmızı iplere ya da kemiklerimizin oluşturduğu beyaz tapınaklardan çıkarak sürekli akan yeni kırmızı kan hücrelerine benzetiyorum. Yaşamı korumak için yola çıkmışlardı ve bunu yaparken ölümü göze aldılar; açık pembe giysileriyle daha küçük rahibe grupları da aynı şeyi yapıyordu.

Çoğumuz beladan, tehlikeden, ölümden uzak dururuz; ama şu silahsız kalabalık o üç şeyin üstüne yürümüştü, başkalarının yararına bir şeyler yapmaktı ya da Budistlerin sık sık söylediği gibi, tüm varlıkları kollamaktı niyetleri. Nefes kesici bir hareketti, onlarla birlikte yürümek geliyordu insanın içinden, kişiselliğin ve beraberinde korkunun, çekingenliğin silindiği zorlu anların havasını soluyordun. Sen de cesur olmak istiyordun ve belki oluyordun da, çünkü duygular bulaşıcıdır. Başka yerlerdeki bizler genellikle pek az tehlikeyle karşılaşırız, ama hiç değilse uzaktan o insanlarla birlikte yürüyüp o insanlar için ayağa kalkabiliriz.

şeylerden biridir ve belki daima gözyaşlarıyla bağlantılıdır. Ve belki bir sınıflandırma

Bu kendi halinde, dindar ve samimi halk neredeyse yarım yüzyıldır bir askeri cunta tarafından yönetilmektedir ve ülkede rahiplerle aynı sayıda asker olduğu söylenir. Rahip ve rahibeler ağustosta hükümetin akaryakıt fiyatlarını aniden artırmasıyla iyice zor duruma düşen yoksullaşmış çoğunluk adına ve eylül ayında barışçıl bir gösteri yaparken yaralanmış rahiplerin anısına hareket etmişti. Zalim bir diktatörlük altında yaşamanın büyük sıkıntısı içinde çekilen küçük sıkıntılardı bunlar. Harekete geçtiler, çünkü vakti gelmişti, çünkü umut baş göstermişti ve değişme şansı görülüyordu, çünkü böyle dindar ve kendine özgü inançlara sahip bir ülkede belli bir bağışıklıkları vardı, çünkü Budizm'in temel ilkelerinden biri varlıkların birbirinden ayrı olmadığı fikriydi.

Ama rahipler kendilerini askeriyeden ayırdı. Ayaklanmanın doruğunda çok seyrek başvurulan sıra dışı bir eylem yaptılar: Pali dilinde *patam nikkujjana kamma* denilen ayinde sadaka çanaklarını içine bir şey konamaması için ters çevirdiler. Burmalı rahipler her sabah kent ve kasabalarda dolaşır, her birinin elinde koyu renkli bir çanak bulunur. Çanağın doldurulacağına, yiyecek bulacaklarına güvenerek yaşarlar ve bunu her sabah yeniden sınarlar. Güney Asya'nın binlerce yıllık manastır yaşamı bu sınavın çoğu zaman başarıldığını göstermiştir. Bu günlük ayin, teminat veya para olmadan da, toplumun geri kalanıyla güzel bir karşılıklı bağımlılık halinde yaşanabileceğinin kanıtıdır.

Rahiplere bağışta bulunmak ruhani bir değer kazandırır, yani aslında vermenin karşılıklı olduğu bir etkileşimdir bu. Çanakları ters çevirmek, askerlere ve ailelerine bağışta bulunmayı men ediyor, bir bakıma onları toplum dışı bırakıyor ve diğer dinsel kabul törenlerine katılmalarını engelliyordu. Rahipler ellerinde ters çevrilmiş çanaklarla sokaklarda yürüdü, kamuoyu önünde çok acı bir kınama sergilenmişti böylece. Hediyeleri kabul etmemek

yapabiliriz; bu bağlamda gözyaşlarını içen değil üreten şeylerin sınıflandırılması. Acı.

karşılıklı hediye verme ilişkisini reddetmek demekti, dünyevi kişilerin manastır hayatıyla ve ruhani hayatla bağlarının kopması anlamına geliyordu.

Bu ölümcül başkaldırıya yaptığım katkı son derece küçüktü, bana yararı ise karşılaştırılamayacak ölçüdeydi. Burmalı rahipler ile onları benim kentimde ve dünyanın başka yerlerinde destekleyenlerden oluşan onur ve ilke topluluğu benim için o dönemde bir sığınaktı. Silahsız insanların bir diktatörlüğün karşısına dikilmesi olağanüstü güzellikte bir işti. Yazık ki sonunda diktatörlük o insanların kanlarını manastır duvarlarına sıçratacak, bazılarını öldürecek veya ortadan yok edecek, bazılarını ülkeden ya da manastırlarından kovup sürecek ve birçoklarını susturacaktı. Yine de, o umut dolu günlerde rahipleri sokaklarda korumuş olan sıradan insanlar daha cesurdu artık.

Fríða'nın beni İzlanda'ya davet edişinden hemen iki gün sonra Marisa'yla birlikte birkaç yüz kişinin kentimizdeki Çin Konsolosluğu'na gelmesini sağladık. Çin hükümeti Burma'daki rejime büyük destek veriyor. Toplananların birçoğu Budist'ti, kırmızı giysileri vardı ya da kriz sırasında kendini bu işlere adamış örgütçü ve ünlü bir Vipassana öğretmeninin getirdiği kırmızı kumaşları örtünmüşlerdi. Tayland ve Burmalı rahipler arasında yaşamıştı bu öğretmen ve olup bitenler onun için son derece canlı ve kişisel şeylerdi. Duvar ressamı arkadaşım Mona Caron'dan Buda'nın gözlerini çizmesini istedim, bu şekilde eski bir ilahideki "bütün dünya bakıyor" sözleri özenle vurgulanmış olacaktı. Arkadaşım pastel boya kullanarak Burmalı göçmen çocukların büyülenmiş bakışları altında ve konsolosluğun tam karşısında, yüksekliği bir buçuk, genişliği üç metre olan bir kağıda gözleri çizdi.

Devasaydı gözler, sakindi, hüzünlüydü, muhteşemdi, yeşildi, sabitti ve neredeyse göz kamaştırıcıydı; üçüncü gözün olabileceği

yere bir dünya imgesi yerleştirilmiş, Burma kırmızıyla işaretlenmişti. Dünyanın yayı alt kenardan yükseliyordu, gözler gezegenin üstünde yanan iki yeşil güneş gibiydi. İki yanında çubuklar olan sağlam bir kartona yapıştırdığım resim daha sonraki gösterilerde de pankart olarak kullanıldı. Marisa ve ben, mevcut kanallardan daha hızlı hareket edebiliyorduk; bir süre sonra Budist ve Burmalı kuruluşlar birlikte örgütlenmeye başladı ve bizim girişimlerimize gerek kalmadı. Ama ben, Burma şehirlerinde akan kızıl keşiş ırmaklarını ve ayaklanma devam ederken sağladığım bağlantıları hiç unutamadım.

Acılardan kaçınmak için genellikle kendi hikayemizi anlatırız ya da anlatmamız öğretilmiştir bize. Ama eğer amaç bir anlam, onur ve deneyim arayışıysa, aynı olaylar birer zafer de olabilir, gerekli adımlar da. O zaman kişisel olan da önem kazanır, evindir orası; ama adanda demirlemek yerine içine girip çıkabilirsin. Cüzam uzmanı Paul Brand şöyle yazmıştı: "Acı, yakın akrabası dokunma ile birlikte, bedenin her yanına dağılmıştır, bir bakıma kendi'ninsınırını çizer." Ama empati, dayanışma, bağlılık (dünyaya yayılan sinirler) kendiliği fiziksel sınırlarının ötesine taşır.

Bildik masallar haritası sonuç itibariyle olanakları sınırlayıcıdır. Ne de olsa çoğu masal elde etme üzerinedir; zenginlik, güvenlik, eş, çocuk edinme, yani her zamanki tuzaklar. Günümüzde bile, bunların hepsine sahip olmayan kişiler kibarca veya sertçe uyarılır, ya bu şeyleri edinecekler ya da başarısız sayılacaklardır. Başka bir hayat tarzı sürmüş olma ve farklı bir standart kullanma fikri, böyle anlayışların daima uzağında kalır. Senin hikayen ne? Önemli olan hedeftir. Budizm'in temel taşı, yani Buda'nın kendi hayatı, geriye doğru ilerleyen bir masaldır.

Yirmi beş yüzyıl önce soylu bir ailenin oğlu olarak dünyaya

gelen bir adam, bir gece evden ayrılarak arayışa başladı, keşiş ve sonunda öğretmen oldu. Ama işte tarihteki o kişi hakkında bildiğimiz bundan ibaret. Hayatına dair bilgiler işlenip süslenerek en mükemmel anti-peri masalı örneklerinden biri halini aldı. Ve bu hikaye hâlâ bizimle, bütün dünyada öğretiliyor, üzerine düşünülüyor ve yeniden anlatılıyor. Ortaya çıkan efsanenin bir versiyonu doğumundan altı yüzyıl sonra Kuzey Hindistanlı şair Aśvaghosa tarafından yazıya döküldü. *Buddhacarita* ya da *Buda'nın Yaptıkları* adlı destan, o zamandan beri anlatılan versiyonlardaki olayların çoğunu içermektedir.

Şiirin sekiz yüz yıl kadar önce yapılmış elli beş palmiye yaprağından oluşan bir kopyası geçen yüzyılda hâlâ Katmandu'daki bir kütüphanede mevcuttu; ama bu metin Sanskritçe orijinalin ancak yarısı kadardır. Geri kalanı sadece Çince ve Tibetçe çevirilerde bulunabilir. Tam anlamıyla *sutra*'ydı bu kitap: sözcüğün ilk anlamıyla birbirine dikilmiş palmiye yaprakları, sonraki anlamıyla Buda'nın öğretileri. Dikilmiş ve ayrışmış yapraklar halindeki kitap tumturaklı bir üslupla ilk kez 1894'te, daha sonra da 1936'da İngilizceye çevrildi.

Aśvaghosa'nın *Buddhacarita*'sında efsanevi malzeme bütün çiçeklerini açmıştır: Siddhartha Gautama'nın annesi rüyasında beyaz bir fil görür; anne çocuğunu mucizevi bir şekilde, çiçek yüklü bir dala yaslanarak doğurur; çocuk anne karnından çıkar çıkmaz yedi adım atar ve konuşmaya başlar: "Ben yüce bilgi için doğdum, dünyanın iyiliği için; bu benim son kez doğuşum." Hikayenin bir parça çocuk İsa'yı hatırlatması, ikisinin de Momotaro'dan Thumbelina'ya[4] kadar masallarda birçok örneği bulunan mucize-

[4] Orijinalde *Peach Boy* olarak geçen Momotaro Japon kültürünün popüler bir kahramanıdır, Andersen masallarında adı geçen Thumbelina ise bizde Parmak Kız adıyla bilinir. –ç.n.

Veya belki derinliği cins, bütün diğerlerini ise türler olarak kavrayabiliriz. Pervaneler

vi doğum kategorisine ait olduğuna işaret etmektedir.

Uyuyan Güzel'in ebeveyni gibi Siddhartha'nın babası da, çocuğunun önceden haber verilen kaderine –ya da bunun belli bir çeşitlemesine– engel olmak ister. Brahman oğlunun ya dünyayı yönetecek büyük bir kral ya da büyük bir ruhani öğretmen olacağını söylemiştir. Baba ikinci seçeneği önlemeye çalışır, prensi kızların dans ettiği, ziyafetler çekilen ve başka şehvetli hazlarla dolu cennet gibi bahçelere kapatır; sorulara ve arayışlara yol açacak hiçbir şey olmamaktadır burada.

Prens ahmak kızların veya dilenci çocukların masalların sonunda ulaşabildiği bir ortamın içine doğmuştur; Buddhacarita'da olağanüstü zenginlikler betimlenmiştir: altın filler, altın geyikler, altın arabaları çeken gerçek geyikler, çiçek çelenkleri gibi mücevher kordonları. Büyüyüp yakışıklı bir genç olan Siddharta hoş bir kadınla evlenir ve bir oğlu olur. Varisi olan çocuğa adeta acı bir ironi yapar gibi zincir ya da köstek anlamına gelen Rahula adını koymuştur. Çocuk, onu saraya ve babasının seçmiş olduğu hayata daha da bağımlı kılmıştır.

Efsane bundan sonra hikayenin düğüm noktasına bağlanmaktadır. Babası acılarla karşılaşmasın, sorular sormasın diye Siddharta'yı dış dünyadan, "keder verici sıradan halkın ... organları sakat, duyuları engelli insanların, kocamışların, hastaların ve benzerlerinin sefalet içinde yaşadığı" yerlerden dikkatle uzak tutmuştur. Ama tanrılar duruma müdahale eder. Siddartha'ya gönderdikleri dört görüntü bütün akışı değiştirecek, Budizm'in temeli olan dört yüce bilginin yolunu açacaktır. İlk görüntüde yaşlı bir adam vardır. Koruma altında yaşamış prens şaşkınlık içinde dehşete kapılır; aynı zamanda arkadaşı olan arabacısından açıklama bekler. Arabacı yanıtlar: Yaşlılıktır gördüğü, "güzelliğin katili, beden gücünün çöküşüdür, hüznün doğduğu yer, hazzın

sıvı içer; kuşlar uyur; gözyaşları vardır; düşler vardır; farklılık vardır. Gelişimini

mezarıdır, belleği yıkıma uğratandır." Yeterince uzun yaşayan herkesin kaderinin böyle olduğunu da ekler.

Sonra hasta bir adama rastlarlar. Zor nefes alıp veren adamın karnı şişmiş, kolları ve bacakları incecik kalmıştır; ağrıdan bağırıp ağlamakta, yanındaki birine ya da o kılığa bürünmüş tanrıya dayanarak durabilmektedir. Bunu gören Prens "suda kıpraşan ay ışığı gibi titriyordu." Kralın temiz pak kalmasını sağladığı yola dönerler yeniden, ama tanrılar bu defa da bir ceset gönderir. İnsanın en kokutucu, en çirkin hallerini sunmaktadır bu tanrılar, böyle şeyleri görmenin bizi uyandıracağından emindirler. Dördüncü görüntü Aśvaghosa'nın *Buddhacarita*'sında yer almaz, ama başka birçok kaynakta mevcuttur: kendini çekilen acıların nedenini bulup açıklamaya adamış bir *bhikku*, yani çileci bir gezgin görüntüsü. Siddharta Gautama haz dolu hayatını terk ederek bir *bhikku* gibi yaşamaya başlar.

Aklı başında bir insanın yaşlanma, hastalık ve ölüm gerçekliğini hiç bilmediğine inanmak zor. Yine de çoğumuz farkında olalım veya olmayalım, bir ölçüde bihaber ve kayıtsızız. Dünyadaki durumları biliyoruz, ama onları hayati güçler ve tayin edici faktörler kılan o tasavvur edici, duyarlı adanmışlıkla kavrayamıyoruz bu durumları her zaman. Ve sonra birileri kavrıyor veya biz kavrıyoruz veya sen kavrıyorsun ve her şey değişiyor. İşte ben de, annemin yaşlılığa bağlı hastalığı, hemen ardından kendi başımdan geçen tıbbi maceralar, Ann'in yavaş yavaş ölüme gidişi ve Nellie'nin kızının fırtınalı doğum sürecini yaşadığım o kayısı mevsiminde biraz bunu hissetmiştim.

Oldukça iyi durumda bazı genç insanlar tanımışımdır: Yakınlarındaki birilerinin yaşadığı yıkıcı adaletsizliği görünce şoka uğramışlardı. Bazıları kariyerini yarım bırakıp insan hakları için çalışmaya, eğitmenlik yapmaya ya da mağdurlarla ilgilenmeye

tamamlamış böceğe "imago" denmektedir; bunun çoğulu "imagines"tir; pervaneler;

koyuldu. Birçok insanın hayatında aynı zamanda uyanış demek olan bir kopuş ânı ve yön değiştirme ânı bulunur. Nitekim aristokratik bir ailenin büyük oğlu da Buenos Aires'teki rahat hayatını böyle bir anda terk etmişti.

Ernesto "Che" Guevara özellikle Şili çölünde battaniyesi olmadığı için karısıyla birlikte titremekte olan işsiz kalmış madenciden ve Valparaiso'da karşılaştığı, astım ve yoksulluk yüzünden ölümün eşiğine gelmiş yaşlı kadından etkilenmişti. Tabii bu insanları tanrılar yollamamıştı, ama onun uyanmasını sağladılar ve o da acılara son vermek için -doğru veya yanlış- kendi yolunu seçti. Siddharta gezgin bir çileci hayatı sürmek ve arayışına başlamak üzere saraydan ayrıldığında yirmi dokuz yaşındaydı. Che ise birkaç yaş daha gençken, Granado'nun motosikletinde hayatını değiştirecek görüntülerle karşılaşacağı yolculuğa çıkmıştı.

Ölümlülük, geçicilik, belirsizlik, acı çekme veya değişme olanağı ânı gelip çattığında hayatı iki parçaya bölebilir. Belki binlerce kez duyduğumuz olgular ve fikirler canlı, acil, hissedilir birer gerçek halini alır. Önceden de bildiğimiz şeyler, önem kazanmıştır şimdi. Birden sesini yükseltip taleplerde bulunan konuklara benzerler; bazen rehberimiz olur, bazen de sadece geçmişi yerden yere vurup kovarlar bizi. Biz de eğer cevap verecek olursak, hayatımızı nasıl yönlendirdiğimizden dem vururuz. Bazen kötü başlayan bir gelişme yeni ve doğru bir hayat yolu çizer bize, ancak sonradan teşekkür edeceğimiz rahatsız edici bir ziyaretçidir. Çoğumuz mecbur kalmadan değişmeyiz ve bizi değişikliğe zorlayan da çoğu kez bir krizdir. İster bütün bir ulus, ister tek bir insan söz konusu olsun, krizler genellikle yeni bir kimlik ve amaç edinerek çözülür.

Hayatlarında ani bir kopma gerçekleşen ve ardından tüm kalpleriyle kendilerini bir davaya veya bir topluluğa adayan in-

kelebekler ve diğer uçucu böceklerde bu olgunlaşma sürecini mümkün kılan hücrelere

sanlara imrenmişimdir. Yeni yaşam, çoğu belirsizliği ve kararsızlığı silen acil bir kesinliğin ürünü gibi görünmektedir. Ama Prens için işler böyle basit değildi. Kafasını kazıyıp çileci giysisine bürünmeye kalktığında, sarayda ailesi feryat ediyordu. Yine de, *Buddhacarita*'da anlatıldığına göre bir gece gizlice atını alıp uzaklaştı, ormanda uzun saçlarını kılıcıyla kesti; kılıcı, saçı ve atı veda etmeden, açıklama yapmadan ayrıldığı insanlara geri gönderdi. Masal okuyanların ve Kutsal Kitap'ın Yaratılış bölümünü bilenlerin burada şaşırtıcı bulacağı şey, cennetten kendi isteğiyle ayrılmasıdır. Oysa Adem ve Havva, ceza olarak kovulmuştu cennetten.

Budizm değişmeyi veri kabul eder ve acı çekmeyi bağlanmanın kaçınılmaz sonucu sayar, sonra da bu durumda ne yapılacağını sorar. Ancak, acı çekme Pali dilindeki *dukkha* sözcüğünün tam doğru çevirisi değildir. *Dukkha* gökyüzü, eter veya delik anlamına gelir, özellikle de aks deliği. *Sukkha* bir tekerlek için iyi bir aks deliğiydi; *dukkha* ise kötü bir delikti, tekerleği yalpalatıp aksatan, yükü sarsan bir delik. Bu sözcük harmoni ve dinginliğin tersi olarak, uyumsuzluk ve rahatsızlık diye de çevrilebilir. Bu akortsuzluk, uyuşmazlık, tatminsizlik, kaygı, dehşet, keder hissini herkes bilir. Siddharta ilk *sutra*'sı *Dhammacakkappavattana*'da şöyle demişti: "Doğum *dukkha*'dır, yaşlanma *dukkha*'dır, ölüm *dukkha*'dır; hüzün, matem, ağrı, keder ve umutsuzluk *dukkha*'dır; sevilmeyenle birliktelik *dukkha*'dır; sevilenden ayrılma *dukkha*'dır; arzulananı edinememe *dukkha*'dır. Kısacası, bağlılığa ilişkin beş şey *dukkha*'dır."

Her ne kadar pek çokları kendi acılarını ele almak amacıyla Budizm'e yönelse de, Buda öğretisi başkalarını kollamayı, tüm varlıklarla duygudaşlığı ve acının dışsal nedenlerini yok etmek yerine acı çeken kendiliği dönüştürmeyi vurgular. Bunlar, ayrıklık deneyimi olan kendine bağlanmışlığı aşmanın yollarıdır. Burmalı

"imajinal hücre" adı verilmiştir. Böcek larva evresindeyken uyuklayan bu hücreler, tırtıl

rahipler işte bunu uyguluyordu. Başlıca yaptıkları Budizm'in temel eylemi olan sessizce oturarak dikkatini nefesinde toplamak ve bir de halk adına sokaklara çıkmaktı.

Kendi nefesine dikkat etmek, o anda mevcut olmakla ilgilidir. Bir aralar evsiz kalmış bir kadından, Budist bir keşişin ona söylediklerini dinlemiştim: Böyle yap ki başkalarının duygularını paylaşabileceğin kadar mevcut olabilesin ve kendi dramına bu denli esir olmayasın. Sessizce oturuyorsun, nefesini sayıyorsun, aklının ürettiği hikayeleri izliyorsun, bırakıyorsun geçip gitsinler ve belki biraz hikayeler dokumaya yatkınlığını ve onları yapanın sen olduğunu fark ediyorsun. Bedenin mutlak olan acılarına bile farklı açılardan bakılabilir, ama örneğin açlık veya yaralanma bir kenara atılamaz. Duygusal acılarımızın çoğu daha uysaldır ve bakış açısına daha duyarlıdır.

Tayland ve Burma ormanlarındaki keşişlerle bir süre birlikte bulunmuş Zen rahipleri, Burmalı sürgünler ve Budist öğretmenler hikayeler, acı ve empati üzerine düşündüğüm sıralarda iyi sohbet arkadaşları oluyordu. Bunlardan biri de, çalışmalarını önceden gayet iyi tanıdığım fotoğrafçı Subhankar Banerjee'ydi. İzlanda'ya gitmemden birkaç gün önce yazmıştı bana. Mektubu cevapladım, yazışmayı sürdürdük ve henüz ilk mektubun üzerinden bir yıl geçmemişken New Mexico'daki pencerelerden oluşan evinde buluştuk. Dışarıda kar yağarken içerisi buharı tüterek pişen Hint yemeklerinin leziz kokusuyla dolmuştu; aynı anda iki farklı yerdeydik adeta ve belki Subhankar için hep böyleydi. Coşkulu bir adamdı, şekle sokulamayan siyah saçları vardı, anlattıklarını gülerek ve bir şeyin ne kadar korkunç, harika, şaşırtıcı ya da aşırı olduğundan bahsederken "Aman Tanrım" diyerek vurguluyordu. Hayatında kopuş yaşamış insanlardandı o da, kolay, güvenli ve kazançlı olanla yolunu ayırmıştı. Öte yandan, empatisi insanlıktan

dini çözüp yoğun bir sıvıya dönüştüğünde, yani eski hayatı sona erdiğinde, onun erişkin

daha geniş bir topluluğa yönelikti.

Kalküta'da doğup büyüdü, ressam olan büyük amcası henüz çok gençken sanat sevgisi aşıladı ona. Ama özel imkanlara sahip bulunmayan bir Hintli genç, sanatçı olmayı düşünemezdi bile. Onun için bir mühendislik diploması aldı ve New Mexico'nun güneyindeki bir üniversitede bilgisayar ve sonra da fizik okumayı başardı. Bir ulusal silah laboratuvarında araştırmacı olarak işe başladı, ama tabii asıl tutkusu bambaşkaydı.

Las Cruces adlı üniversiteye geldiğinde, çok insanın bulunduğu bir çöl çıktı karşısında. Bana bunun onda "uzam şoku" yarattığını söylemişti. "Çünkü Kalküta'da yarım metre kare yer bulabilirsen, şanslı sayarsın kendini. Oysa şimdi bütün o genişliğin ortasındaydım ve ne yapacağımı şaşırmıştım." Boşluğu araştırmaya koyuldu; arkadaşları da sırt çantalarıyla yaptıkları yürüyüşlere götürüyordu Sabhankar'ı. Önceleri nefret ediyordu bundan ama sonra bağımlısı oldu, kamp yapmaya, dağcılığa başladı, yöredeki Sierra Club'ın gezi koordinasyonlarını, sonra da başkan yardımcılığını üstlendi. Fotoğraf çekmeye başladı ve Seattle dışında bir araştırma işi bularak Manitoba eyaletindeki Churchill'e ticari amaçlı bir fotoğraf yolculuğu yaptı; kutup ayılarını görmek için gidilecek en kolay yerdi burası.

Churchill'de çektiği bir fotoğraf hiç aklından çıkmayacaktı. Bir kutup ayısının diğerini yemesi görülür resimde. Krem beyazı bir ayı ayağa kalkmıştır, vücudu sola dönük, başı tam ortadadır; küçük kulakları, kara gözleri, kara bir burnu vardır, kürkü temizdir, dili dışarı sarkar ama yüz ifadesi yumuşaktır. Diğer ayının kafası da fotoğrafın merkezinde yer alır, gözleri kapalı, köpek dişleri meydandadır, kafası kan içindedir ve vücudu parçalanmış, kısmen de yok olmuştur; beyaz kürk kadar kırmızı et de görürüz resimde.

Subhankar'ın fotoğrafında rahatsız edici olan, yüz ifadeleri

halini, imagosunu biçimlendirmeye başlar. Hayatın ortasında gerçekleşen bir ölüm ve

dışında iki ayının birbirine çok benziyor olmasıdır. Sadece yamyamlık görüntüsü değil bu, narsist bir yanı da var, kendini yiyip tüketmeyi sergiliyor. Kendini yok ediyorsun, çünkü erişebileceğin başka biri yok. Gerçi erkek ayılar birbirini öldürebilir ve genel olarak ayılar her türden ölü hayvanı da yer; ama kutup ayıları arasında yamyamlık açıkça artmıştır, çünkü artık yaz buzları azaldığından, açlık çekmektedirler.

Barry Lopez'in en kuzey bölgelerdeki insanlar, hayvanlar, buz ve ışık üzerine bir araştırma olan *Arctic Dreams*'i lirik bir kitaptır ve alttan alta yaptığı uyarılar bugün yayın tarihi olan 1986'ya kıyasla daha da belirgindir. O sıralar iklim değişikliği bilimcilerin üzerinde henüz yeni uzlaşmaya başladığı bir düşünceydi; kamuoyunun gündemine ancak birkaç yıl sonra oturacaktı. Lopez kitabında, daha önce Alaska'yı gezmiş olan İskoçya doğumlu Amerikalı çevreci Jonh Muir'den alıntı yapar. Muir kutup ayılarının "ülke sanki hep onlara ait olmuş gibi" hareket ettiğini söylemektedir.

Gerçi kutup ayılarının ülkesi hem kara hem de sudur (teknik olarak deniz memelileri sayılırlar), ama hayatta kalabilmeleri av sahaları olan deniz buzunun yaygınlığına bağlıdır. Belki de artık bir zamanlar av sahaları olan demek lazım. Kutup ayılarını kara veya deniz memelisi yerine buz memelisi diye adlandırabiliriz. Buz parçalara ayrılmış haldedir, daha erken yok olup daha geç ortaya çıkmaktadır. Ve kuzeydeki eski katı bölgeler suya, açık denize dönüşmektedir. Ülke artık bu canlılara ait değil. Muir, kutup ayılarıyla ilgili bölümünün sonunda, verici takılmak üzere uyuşturulmuş dişi bir kutup ayısı gördüğünü ve ona dokunduğunu anlatır: "Sanki müzedeki bir örneği izliyordum." Hayvanın cinsel organını da görmüştür: "Şekli ve boyutu bir kadınınkine benziyordu. Başımı çevirdim. Onun mahremiyetini ihlal etmiş gibi his-

yeniden doğuştur bu. İmago sözcüğü bir kişinin, genellikle anne veya babanın erken

settim kendimi. Gün boyu bu korunmasızlık görüntüsü çıkmadı aklımdan."

Yaklaşık yirmi yıl önce çift-cinsiyetli kutup ayıları görülmeye başladı. Mutasyon geçirmişlerdi ve kısırdılar. Türün varlığını daha da tehlikeye düşüren bu durumun nedeni, akıntıların ve göçmen hayvanların kuzeye taşıdığı kimyasal maddeler yüzünden vücutlarında oluşan kirlenmeydi. Ve sonra boğulmalar başladı, aslında artık doğru dürüst varolmayan yaz buzu bölgelerinde yaşamayı deneyen ayıların akıbetiydi boğulmak. Mary Shelley doğaya yapılan saldırıyı yalıtılmış örnekler olarak tasavvur edebilmişti, bunun dışında vahşi yerleri ve şeylerin düzenini temsil eden değişmez şeyler vardı onun için. Hepimizin birden Dr. Frankenstein olacağımız aklından bile geçmemişti. Oysa biz de değişikliğe uğratılmış kendi yaratığımızı hem kovalıyor hem de ondan kaçıyoruz, yani hepimizi kuşatan çevreden ve onun gözle görülmeyen kirleticilerinden. Vücudumuzun içinden dünyanın öbür ucuna kadar her yerde böyle.

Kutup bölgelerindeki felaketler, canavarlaşmış bir dünyaya, insanın yoldan çıkmış yaratığına işaret etmekte. Subhankar'ı arktik kuşağa götüren biraz da buydu, bir şey yapma ihtiyacıydı. Otuz üç yaşındaydı o zaman. Hemen işini bıraktı, emekliliğini düşünerek biriktirmekte olduğu paraları aldı, biyologlarla görüştü ve uzun bir hazırlığa girişti. Arktika kışının en bilinmez diyarlarına gitti; genç bir çocukken tutulduğu sanat aşkına da geri dönmüş oldu böylece.

Çok önceden, kendisine öğretmenlik ve rehberlik yapacak olan Robert Thompson adlı Inupiat bir avcıyla tanışmıştı. Thompson, Alaska ile Yukon arasındaki sınırın yakınında, Beaufort Denizi'nde bulunan Barter Adası'nın Kaktovik köyündendi. Subhankar'a soğuğu ve hayatta kalmayı öğretti. Kutup

dönemde oluşan idealleştirilmiş imgesi anlamında da kullanılır. Ben bunları

ayılarını gözlemlemek için Kuzey Kutup Bölgesi Ulusal Yaban Hayatı Sığınağı'na gittiler. Ayıların etrafı tank benzeri araçlardaki izleyicilerle dolu değildi burada, yakınlarda başka insanlar veya yerleşimler yoktu. Yaz mevsimlerinde çok fotoğraf çekilen bölge, onu yok etmek isteyenler tarafından diğer mevsimlerde ıssız ve yararsız bir yer olarak tanıtılıyordu hep. Ve Subhankar böyle olmadığını göstermek için kolları sıvadı.

Kampa yeni başlamışken bir anne ayı gördüler, yavruları inlerinin yakınında oynuyordu. Subhankar sarı-beyaz hayvanların fotoğraflarını çekti. Üstünde hareket ettikleri kar öyle beyazdı ki gölgeleri masmavi görünüyordu. Sanki dünyadaki tek yaratık kendileriymiş gibi bir halleri vardı, beyaz göğün altındaki beyaz dünyada bir anne ve iki yavru; sanki zaman henüz icat edilmemiş, dünya yeni kurulmuştu, yanlış giden bir şey olamazdı.

Ayıların tekrar fotoğrafını çekmeyi uman Subhankar ve Thompson orada biraz kaldı ve tipiye yakalandılar. Tam yirmi dokuz gün bu şekilde geçti. Rüzgarın etkisiyle hissedilen soğuk -84'ü bulmuştu. Çadırdan çok az çıkabiliyorlar ve rüzgar çadır bezini büyük bir gürültüyle salladığından, pek fazla konuşamıyorlardı. Hatta çadırın neredeyse tümüyle kara gömüldüğü bile oldu. Yine de sık sık yürüyüşe çıkıyorlardı. "Sloganım şuydu: Robert'tan ayrılmadıkça, burada bana ölüm yok." Subhankar böyle dedi bana. Öyle bir ortamda rüzgar ve kar biraz ötedeki şeyleri bile görmeyi engeller. "Her taraf beyaz. Yön duygusu kalmıyor insanda; neresi yukarısı, neresi aşağısı, tepeler nerede, bilemiyorsun. Sadece beyaz var ve gerçekten çok korkuyorsun."

"İki metre ötemizi göremiyorduk, ama bir yandan da bütün dünyayı görüyorduk." Subhankar sayıp döküyordu yaşadıklarını. "Arktike giderken evimden çok uzak bir yere gittiğimi düşünmüştüm. Aslında arktik bölge bağlantısız değil. Bundan on yıl son-

yazmaktayken annemi görmeye gitmiştim, onunla arada sırada pek anlayamadığım

ra gezegenin en çok bağlantısı olan yeri olacak. Ve bu bağlantı hem sevinç verici hem de trajik. Sevinç verici, çünkü dünyanın her tarafından kuşlar geliyor kutup bölgesine, Kalküta'dan bile. Sarı kuyruksallayan diye bir tür var, kışları benim memleketim olan Kalküta'nın hemen dışında geçirir ve tam on yıl çalıştığım Kuzey Kutup Bölgesi Ulusal Yaban Hayatı Sığınağı'nda yuva kurar. Sevinç veren bir bağlantı bu."

Trajik bağlantı ise iklim değişikliği ve kuşlarla birlikte zehirli maddelerin de kuzeye göç ediyor olmasıdır: ayıları çift cinsiyetli yapan ve insanları da etkileyen zehirler. "Grönlandlı kadınların memelerinden akan süt bilimsel açıdan zararlı bir atık sayılıyor artık," dedi Subhankar. "Ve bunun nedeni, bütün gezegenden akıp gelen zehirler, göçlerinin son noktası da arktik kuşak. Yani benim bütün çalışmam bu karşılıklı bağlantının bir metaforu."

Subhankar yüksekten görünen rengeyiği sürülerinin oluşturduğu şekillerin renkli fotoğraflarını çekmişti. Tek sıra halinde ilerleyen hayvanlar yerdeki beyaz kar battaniyesinde yorgan dikişleri gibi izler bırakıyordu. Başka bir resimde ise altın renkli yaz tundrasının üstünde beyaz benekler olarak görünen kar kazları vardı, yeniden güneye göç etmeden önce şişmanlamakla meşguldüler. Genellikle çok uzaktan çekilmişti fotoğraflar ama Subhankar'ın amacı mesafeli bir bakış değil, hayvanların ve arazinin birlikte oluşturduğu motifleri görmekti. Bazı yakın çekimler de yapmıştı: örneğin yuvalarındaki kuşlar, sahildeki kemikler, iş başındaki avcılar.

Sonra başka yerlere uzandı çalışmaları, Kuzey Kutup Bölgesi Ulusal Yaban Hayatı Sığınağı'nın kaderi tartışılırken eserleri Washington DC'deydi. California senatörü Barbara Boxer koruma alanının petrol şirketlerine ve sondaj işlerine açılmasına karşı çıkarken, Subhankar'ın yeni yayınlanmış fotoğraf kitabı vardı

elinde. Eserler sergilendi, çoğaltıldı, sansürlendi, anlaşmazlık konusu oldu, tartışmanın parçası haline geldi. Subhankar kutup bölgesini ve oradaki hayvanlarla insanları savunan, kendini adamış bir aktivistti artık.

Burma, Hindistan, Bolivya, Küba, New Mexico, California, Sibirya, Alaska, İzlanda: Kırmızı ip, adaları ve aslında sadece büyük adalar olan kıtaları birleştirir. Bunların arasında hayatları ve zihinleri bağlayan fikirler ve diyaloglar bulunur; ortaya çıkmışlarsa, iş görüyorlarsa, eğer onları dikkate alıyorsan, eğer şanslıysan. İzlanda'daki yeni evime yerleştim. Beton zeminli bir odaydı, yatak, masa ve bir iskemle vardı. İki büyük pencere deniz saksağanları ve poyraz kuşlarının uçuştuğu adalara bakıyor, durmadan yeni bulutlar gelip uzaklara yayılan adaların noktalar halinde doldurduğu fiyordu aşıyordu.

Yazın ilerleyen günlerinde birkaç kez adalar arasında gezindim. Bana en az bir sır ve pek çok haz verdiler. Ama gitmeden önce pencerelerden, limandan ve bir şekilde düşmüş olduğum bu uzak diyarda yürüyerek gidebildiğim her yerden baktım onlara. Günün geç saatlerinde bazen güneş denizi, dövülmüş metal gibi gümüş rengine, adaları da siyaha boyuyordu, tabii günler geceyarısına ve daha da sonrasına kadar sürdüğü ve yaz ilerleyip gece geri çekildikçe karanlık pek seyrek görüldüğü için, geç saatlerden bahsetmek kolay değildi aslında. Her gün bir öncekine göre yedi dakika uzamakta, yani her hafta gecenin bir saati eksilmekteydi. Ve etrafımdaki dünya giderek güçlü ve soğuk kuzey ışığıyla doluyordu.

çalışıyordum. Rilke'nin Duino Ağıtları*'nın yanımda olduğu geldi aklıma. Anneme*

9. Nefes

Uzun zaman önce Orta Amerika'daki aktif bir yanardağda yaşlı bir köylü beni çağırıp yerdeki küçük, yatay bir deliği gösterdi. Açık bir ağza benzeyen yarığa elimi sokmamı istedi. Serin akşam havasına karışan buharlı bir sıcaklık yükseliyordu. "Dünya nefes alıp veriyor," dedi köylü. Çoğu kayanın yaşı milyonlarca yıl olarak hesaplanmakta. Ama burada yeryüzü, geceye kızıl pırıltılar saçan erimiş lav fışkırtıyor ve mayalanırcasına hava kabarcıkları çıkararak siyah topaklara dönüşen volkanik malzeme, henüz birkaç dakika önce doğmuş ve hâlâ müthiş sıcak kayalar meydana getiriyordu.

İrlanda'dan biraz küçük, Küba'dan biraz büyük bir ada olan İzlanda'nın etrafında binlerce adacık vardır. Gökteki kuş sürüleri gibi kıyıda ve fiyortlarda kümelenmiş yalnız adacıklar. İzlanda, teorik bir gerdanlık olan kuzey kutup dairesine asılı iri, solgun bir takıyı andırır. Ülkenin en kuzey noktası Grimsey adlı küçük bir adadır, kutup dairesinin hemen kuzeyinde yer alır. En güneyde ise daha da küçük bir ada bulunur, 1963'ün sonlarında ortaya çıkmıştır. Dünyanın geri kalanı bir Amerikan başkanının şiddet dolu ölümüne kilitlenmişken, İzlandalılar yeni bir adanın doğumunu seyretmişti. Dipteki bir volkanın püskürttüğü, kabataslak bir Venüs doğmuştu sanki.

Adaya İskandinav mitolojisinde barut gibi kara bir dev olan, tanrıları katleden, dünyaları ateşe veren Surtsey'in adı verildi. Lav yaklaşık bir dört yıl daha akmayı sürdürdü, adanın büyüklüğü bir mil kareyi buldu. O zamandan beri doğal etkenler tarafından

kitaptan şiirler okumaya başladım: "şimdi peşinde olduğumuz şey, bir zamanlar / daha

kemirilerek yarı yarıya küçüldü, ayrıca 1964-1965 yıllarında volkanik küllerden üç uydu ada oluşup tekrar yok oldu. Zamanla adada hayat başlamış, ilk bitki büyük kütlenin su yüzeyinde belirmesinden iki yıl sonra ortaya çıkmıştı. Yedi yıl sonra da likenler görüldü, ilk yirmi yılda bitki türlerinin sayısı yirmiye ulaştı ama verimsiz kumlu toprakta bunlardan on tanesi kaybolup gidecekti.

"Surtsey'de en yaygın türler deniz kumotu, yatık mercan otu, adi farekulağı, tavşan bıyığı, mavi yumak otu ve limon otudur." Resmi bir raporda böyle yazıyor. Kuşlar da gelmişti adaya. Martılar ada belirdikten birkaç hafta sonra oradaydı, gübre bırakıp toprağı zenginleştirdiler. İlk yuva kuranlar fulmarlar ve deniz kuşlarıydı. Karkuşları ve bozkazlar da geldi, kuş türleri toplam doksana yaklaştı. Kelebek ve pervane türlerinin sayısı yirmi bir oldu. İlk çalı, adanın doğuşundan on beş yıl sonra beliren söğüttü. Söğütlerden beş yıl sonra foklar genç adada yavrulamaya başladı. Betimlemeler Surtsey'i bir orkestra gibi anlatıyor adeta. Bir çalgının ardından bir başkası katılmış müziğe ve sonunda ekosistem senfonisi başlamış.

İzlanda'ya ilkbaharda geldiğim için, her tarafta dünyanın kıştan uyanışıyla birlikte bütün bu enstrümanların yıllık akortlarının yapıldığını gözlüyordum. Gri bitki saplarının yayılmasıyla oluşmuş örtüler çayır çimene dönüşmekte, azgın Alaska acıbaklası büyük kümeler halinde yamaçları mor tonlara boyamaktaydı. Ülkenin büyük kısmını kaplayan kayalarda yeşillenen yosunlar arasında küçücük çiçekler açmıştı. Havanın alt katmanları sadece onlara aitmiş gibi görünen yabanarılarının arasına minicik kelebekler ve başka böcekler karışıyordu. Yeni gelmiş bazı kuş türleri de vardı. Yüksek yerlerdeki arazilerin karla kaplı kısımları kar eridikçe biçim değiştirmekteydi. Yıllar içinde Surtsey'in zenginlikleri arttıkça, adanın yarımadası da yaza özgü unsurlara

yakın ve daha doğru ve daha bağlıydı bize / sonsuz sevecenlikle. Burada her şey uzaklık,

sahip oluyor, yaşamla doluyordu.

İzlanda bütün olarak jeolojik bakımdan yeni bir oluşumdur, Amerika ve Avrupa kıta plakalarının birleştiği volkanik deprem hattının tam üstünde yalnız bir kütledir. Gerek sosyal gerekse ekolojik bakımdan tam anlamıyla iki kıtaya da ait değildir. Plakaların bu birleşme noktası mavi suların ortasında, kayalar arasındaki dar gediklerden oluşan muazzam bir yarıktır. Öyle sert koşullara sahip, öyle yeni, öyle uzaktır ki ekolojik özellikleri oldukça yalındır. Sürüngenler yoktur, nadir rastlanan tilkiler dışında yerli kara memelileri bulunmaz. Yüzyıllar içinde insanlarla birlikte bazı kemirgenler ve rengeyikleri gelmiştir adaya, son olarak da vizonlar ulaşmıştır. İzlanda bir sığınak, boş bir alandır.

Yanardağlar hâlâ İzlanda'yı oluşturmaya ve yok etmeye devam ediyor. Onların yanı sıra bölgede hüküm süren ve biyolojik nitelikte olmayan temel doğa güçleri var: sıcak, soğuk, rüzgar, yağmur, akarsular, buz ve kar. Hangi soyun tükendiğine, zehrin nereye aktığına ve iklimin nasıl değiştiğine aldırış etmeden bütün etkilerini gösteriyorlar. Güneş hep doğacak, rüzgarlar esecek, dalgalar kıyıları dövecek, dünya ekseninde dönerek yazın çok, kışın az ışık olmasına yol açacak, yağmur ve kar eskisinden farklı da olsa yağacak ve sular buz kesip tekrar eriyecek. Yaşam varolmadan önce dünya böyleydi ve bizden sonra da devam edecek.

İzlanda'daki zamanım işte bu göçlerin hükümranlığında, onlara saygı duyarak geçti. Sanatçı Roni Horn'un Su Kütüphanesi bir erimiş buzul koleksiyonuydu. Yerden tavana yükselen yirmi dört saydam cam sütun, bir zamanlar buz halinde bulunan suyla doluydu. Kışın Klara ve başkaları, İzlanda'nın yüzde onunu kaplayan buzullardan büyük parçalar toplamış, her sütunun içine farklı bir buzulun erimiş suyu dökülmüştü. O buzulların altında uyuyordum ben, buzun altında; ayrıca kaldığım yerin arka

/ orada ise nefesti. ..." Konuşmayı sürdürmenin iyi bir yoluydu bu ve kendim de

tarafındaki bölmede, beş galonluk, üstü yazılı haznelerde de yine buzullar depolanmıştı. Buzun nerelerden toplandığını gösteren harita, *jökull*'ların, yani buzulların ağır ağır eriyen donmuş dünyasını sergilemekteydi: Drangajökull, Eyjafjallajökull, yarımadanın ucundaki Snaefellsjökull ve diğerleri.

Yukarıda düzensizce yerleştirilmiş tuhaf şekilli sütunlar farklı bir kümelenme veya takımada seriyordu ortaya. İzlanda'nın her köşesinden gelme sularla dolu sütunlar minyatür bir İzlanda'ydı, henüz yok olmamış şeylerin bir anısıydı. Etrafa dağılmış sütunların içinden bakmak mümkündü ama sütunun ardında her ne varsa, olanaksız derecede geniş ya da dar, ikiye bölünmüş ya da çift olmuş halde görünüyor ya da tamamen kayboluyordu. İnsanlar kah kule kah balondu; düz hatlar bükülüyordu; kalın camların ardındaki adalar yamulmuştu; prizma biçimli kenarlar tüm sınırları belirsiz kılmaktaydı.

Ziyaretime gelen bir arkadaşım fotoğrafımı çekti. Gülümsemiştim kameraya. Resimde yüzümün dış kısımları hemen hemen normaldi, ama arada geniş bir yatay bölge bunun ortasında ise yanaklarımın oluşturduğu büyük balkonun üstünde ve tam ortada santimetrelerce uzayan bir göz vardı (üçüncü bir göz, çünkü iki yanında birer göz daha görülüyordu). Bir adaydım ben. Ağzım bütün kütleyi bir uçtan bir uca geçen pembe bir kanaldı. Kenarlardaki bendim, ortadaki taşıp köpüren bir canavar. Geniş alnımda gerçek adalara benzeyen bir şeyler yansımıştı. Görüntüdeki çarpılma içimden fay hattı geçercesine parçalara ayırmıştı beni.

Danimarkalı yazar Hans Christian Andersen'in şaheser masalı "Karlar Kraliçesi", aslında Şeytan olan bir hınzır cücenin yaptığı, görüntüleri bozan bir aynayla başlar. Ayna bu cücelerin dünyaya bakışındaki çirkinliği göstermektedir. Cüceler meleklerin de ken-

dinledim okuduklarımı; tanıdık dizeler yüksek sesle okuyunca daha da ağıtsal, daha

dilerini aynada görmesini sağlamak üzere yukarı dünyaya uçar, ama yolda sırıtkan ayna düşer ve sayısız keskin parçaya bölünür. Saçılan cam parçaları insanların gözlerine kaçar ve onlara dünyayı cücelerin gördüğü gibi gösterir. "Hatta küçük bir ayna parçası bazılarının kalbine saplanmıştır ki bu çok korkunç bir şeydir. Kalbi bir buz yığınına çevirir." Narsistlerin ve kiniklerin aynasıdır kalbi dondurup dünyayı çarpıtan.

Cam, buz ve aynalar bu masalda hep aynı şey: soğuk, keskin, berrak şeyler. Kırık aynanın incecik bir parçası çatı katında yaşayan Kai adlı yoksul bir çocuğun önce gözüne, sonra da kalbine ulaşır. Arkadaşlarını aşağılamaya, büyükannesiyle alay etmeye başlar Kai ve büyük çocukların arasına katılmak üzere çekip gider. Büyümekte, çocukluğun yalnız adasından çıkarak kendilik bilincine, yeni ihtiraslara ve rekabete doğru yol almaktadır. Kenarları duygusal, çekirdeği vahşi bir hikayedir bu ve karlarla doludur. Çocuğun büyükannesi kar tanelerine "beyaz arılar" demektedir ve bu arıların bir kraliçesi var mı diye sorar.

Karlar Kraliçesi kente geldiğinde Kai kendi küçük kızağını onun atlarla çekilen kızaklı arabasına bağlar ve peşi sıra şehrin dışına sürüklenir. Sıcaktan, tanıdık olandan uzaklaşarak birer "beyaz tavuk" iriliğindeki kar tanelerinin uçuştuğu tipilerin içine dalar. Sonra Kraliçe onu arabaya alıp bir ayı postuyla sarmalar ve kendine çeker. Korkunç bir baştan çıkarmadır bu. "Onu alnından öptü," diyor Andersen. "Buzdan daha soğuktu öpücük; zaten yarı yarıya buz kesmiş olan kalbine işledi. Çocuk ölecek gibi hissetti ama sadece bir an, sonra hoşlandı durumdan."

Roni Horn İzlandalıların hava durumuyla ilgili hikayelerini bir kitapta toplamıştır. Su Kütüphanesi rehberi olarak düşünülen kitabın adı *Weather Reports You*'dur. Margret Ásgeirsdóttir adlı bir postane müdiresinin çok gençken tipiye rağmen bir mektubu

haşin ve vahşi oluyordu. Pervaneler uyuyan kuşların gözyaşlarını içer. Çağdaş

yerine ulaştırmaya çalıştığı anlatılır. Genç kadın yolda karlara yatıp uyuyakalmış. Donarak ölmek üzereyken bir buldozer tarafından uyandırılmış, çünkü şans eseri yattığı yerde çalışma varmış. "Ama kar fırtınası içinde yürürken yorgunluğun gelip seni bulduğunu hissediyorsun sadece ve yumuşak karlara uzanmak öyle güzel ki!"

Horn'un kendi de, başka bakımlardan ılımlı olan bu adada hava şartlarının nasıl tehlikeli bir canavar olduğu üzerine yazmıştır: "Apolitik, ahlak nedir bilmeyen amaçsız şiddetiyle hava durumu, onu dikkate almayacak ve büyüklüğüne saygı göstermeyecek olursan, öldürücüdür. Nehirleri hareket ettirir, hatta yaratır. Yolları silip süpürür ya da bataklığa çevirir. Dağlardan kayaları söküp yolları tıkar. Evlerin içinde dahi, buzullara yakın yerlerde örneğin rüzgarlar öyle kötü olur ki bazen, yere çöküp geçmesini beklersin. Gözlerini açamazsın, aralayamazsın bile, çünkü hızla esen hava kamçılar onları ve küçük, keskin bir kırbaç gibi yakar. Kum fırtınaları görüşünü yaklaşık otuz santim (bir ayak boyu kadar) engeller; hiçbir yere gitmediğin halde kaybolmaktır bu. Buzullar eridiğinde, tıkanmış nehirlerin taşan şiddetiyle sarsılır yeryüzü. Okyanustan alınan su havaya fırlatılır, göllerden büyük su kütleleri fırlatıp atılır. İstatistikler hava durumunun İzlanda'da önde gelen bir ölüm nedeni olduğunu göstermektedir."

"Karlar Kraliçesi"ni ilksel güçlerle hayvansal empatilerin çarpışması, hatta soğuk ile sıcağın çarpışması olarak okuyabilirsiniz. Kalbinde buz olan Kai kızağıyla kuzeye sürüklenip kaybolmuştur, bitişikteki çatı katında oturan arkadaşı Gerda onu özlemektedir. Sızlanarak ilkbaharı bekler, büyükannesini öpüp vedalaşır ve arkadaşını aramak için nehre gider. Sağlamca bağlanmamış küreksiz bir sala çıkar. Akıntı çok uzaklara sürükler genç kızı. Yaşlı bir büyücü kadın salı kıyıya çeker, Gerda'yı çiçekler ortasındaki bir

şairlerden Robert Hass, bütün şairlerin en yalnızı olan, daima kendisi ile yakınlık

kulübeye götürür. Bahçede yılın bütün çiçekleri bir arada açmaktadır. Zaman dışı bir bahçedir bu. Gerda neyi aradığını unutur. Sonra ağlamaya başlar, gözyaşlarıyla ıslanan topraktan bir gül ağacı çıkar ve bu ona evindeki gülleri hatırlatır.

Gözyaşları büyüsüdür Gerda'nın, güller onu uyandırmış, görevine döndürmüştür. Bu arada aylar geçmiş, sonbahar gelmiştir. Konuşan bir kargaya, ardından bir prens ve prensese, sonra da hırsız bir kıza rastlar. Kız, tutsağı olan rengeyiğini çözerek, binmesi için Gerda'ya verir. Rengeyiği de konuşmaktadır ve ne kadar kuzeyde olduklarının bir göstergesidir. Daha da kuzeye taşır kızı, kış ülkesine, aradığı şeye götürür. Gerda geyiğin sırtında başka bir yaşlı kadının evine varır. Laponyalı kadın kurutulmuş morina balığına bir açıklama notu yazıp onu daha da kuzeydeki bir üçüncü kişiye, Finli bir kadına yollar. Bu üçüncü kader ya da peri ya da kocakarı neredeyse çıplak olarak sauna benzeri bir evde yaşamaktadır, rahat etmesi için rengeyiğinin başına buz koyar.

Rengeyiği bile kısa boylu, kirli Finli büyücüden Gerda'ya yardımcı olmasını dilemiştir. Her şeyin mütevazı ve açık kalpli olana yardım ettiği bir masal bu, kötü cüceler ve Karlar Kraliçesi dışında her yaratık, yakınlık ve sıcaklık ilkesine kendince hizmet ediyor. Ne var ki, erkeklerin pek az yer aldığı, kadınlar ve hayvanlarla dolu bu hikayede Finli kadının cevabı şöyle olacaktır: "Ben ona zaten sahip olduğundan daha büyük bir güç veremem. Görmüyor musun ne kadar büyük olduğunu? Görmüyor musun insanlar ve hayvanlar nasıl da hizmetine koşuyor, dünyanın bu kadar uzağına şu çıplak ayaklarıyla nasıl da gelebilmiş?"

Rengeyiği yola devam ederek Gerda'yı Karlar Kraliçesi'nin sarayına ulaştırır. Buz kesmiş olan Kai yassı buz parçalarıyla Buz Zeka Oyunu oynamaktadır orada. Eğer parçaları "sonsuzluk" yazacak şekilde düzenleyebilirse özgür olacaktır, ama bir türlü başa-

arasına mesafe koyan bu şair hakkında şunları yazmıştı: "Belki çoğu insanın bildiği

ramamaktadır. Onu kurtaracak olan akıl veya düzen değil duygudur, Gerda'nın akıtacağı gözyaşları halindeki duygu. Kızın kederi Kai'nin hatırlamasını sağlar, içindeki cam parçasını ağlayarak atar sonunda ve tekrar kendi olur. Ağlamak buzun erimesi, kış karının bahar nehirlerine dönüşmesi, keder olarak gelen ilkbahar gibidir, acı çekmeye uyanış ve o acı için bir şeyler yapmanın başlangıcıdır. Elem ve kayıp için dökülen gözyaşları daima sıcaktır ve bazen güllerin açmasını sağlar.

Körebe, eşeğe kuyruk takma oyunlarında ve *piñata* parçalama partilerinde gözü bağlı çocuk hedefe yaklaşıp uzaklaştıkça etrafındaki grup onu, "sıcak" ve "soğuk" diyerek yönlendirir (İspanyolcada da aynıdır: "*caliente, caliente, frío, frío*"). Bu tür oyunlarda amaç ilişki kurmaktır. Sanki hedef, yani ulaşılmak istenen nesne ısı yayıyormuşçasına, serinlik ile mesafe denkleştirilir. Yeterince güneye, tropik bölgelere doğru gidildiğinde, serinlik bir subtropikal bölge dini olan Budizm'deki gibi bir ideal olmaya başlar. Sükunet ve ılımlılığı temsil eder, yani tutku ateşinin karşıtını. Buda, aydınlanmasının ardından, Ateş Sutrası'nda bu hararetten, yanan dünyadan, her şeyin yandığını söyleyen vaizden bahsetmişti.

Budizm'in serinkanlılığı aldırışsızlık değil, insanın duygu ve heyecanlar karşısında aldığı mesafedir, savrulmanın dikkatle izlendiği sakin bir konumdur. Uzaktan örüntüyü, bağıntıları ve nesnenin bütününü, tüm adaları ve bağlantı yollarını görürsün. Fazla yakınlaşınca her şey dağılır, sadece esası, dağılışı, batışı algılanır, öpme ânından önce bakışın odağından kaçan yüze benzer. Uzaktan bakmak isteyen biri, perspektif dediğimiz şeyi talep eder. *Cool jazz* gibi *cool*'dur. Kavramın bir sözlükteki tanımı şöyle der, "sürekli serinkanlılık ve kendini kontrol, tipik özelliğidir."

Zihnin cenneti olan Budist nirvana kavramı, "üfleyerek söndürme" sözcüğünden gelir, örneğin bir mumu veya alevi söndür-

ama onun bilmediği hazlar, beslenme biçimleri vardır. Rilke'nin bildiği, o beslenme

mek. Tutku ateşini söndürmek, verilen bir nefes, bir salıverme. Buda'nın çocukluk döneminde bir gülelması ağacı altındaki mutluluğuna ait en önemli anısı serinlik, ferahlıktır; ve aydınlanmaya ermek için de başka bir ağacın altında oturmuştur. İblis Mara ordusuyla gelerek onu ayartmaya, yıldırmaya ve yolundan döndürmeye çalışır, fırtınalar salar üstüne, meydan okur; o da yeryüzünün tanıklık etmesini ister, başka seslenecek kimse yoktur çünkü. Serinkanlı ol. Yeryüzü kükrer ve iblisin ordusu kaçar. Volkanik bir dünyadır konuşan, nefes alan, kükreyen bir dünya, zihnin fantazmalarına karşı kendi varoluşunu doğrulayan beden gibidir.

Her şey yolculuk eder. Buda'nın hikayesi de göçmen kuşlardan geri kalmamış, yüzyıllar önce İzlanda'ya bile ulaşmıştır. Kıvrıla kıvrıla yol alırken mutasyon geçirmiş hikayelerdendir o da. Bir saygı ifadesi olan *Bodhisattva* terimi Arapçada Budhasaf veya Yudhasaf olmuştur. Grekçe Iosaph ve Avrupa'nın diğer kısımlarındaki Joasaph adı da ondan gelir. Joasaph Hindistan'a Hıristiyanlığı getirdiği düşünülen, uzun zaman büyük saygı duyulmuş iki azizden birinin adıdır. Süryanice üzerinden Grekçe ve Latinceye geçen hikayenin 1250 yılı civarında ortaya çıkan Norveççe çevirisi Kral Genç Haakon'a atfedilir. Kral çeviriyi bizzat yapmış olabilir ya da daha büyük ihtimalle başkasına yaptırmıştır. Birkaç yüzyıl sonra Almancadan İzlandacaya yapılmış ayrı bir çeviri vardır.

İkisi de, babasının dünyadan ve çekilen acılara dair bilgiden uzak tutarak korumaya çalıştığı prensi, onun yine de bunları bulmasını ve bir tür manastır hayatına başlamasını anlatır. "Demek ki inanç ve ahlak konularında Papa'ya bahşedilen yanılmazlık sayesinde," demişti keskin dilli bir yazar 1895'te, "Buda bir Hıristiyan azizi oldu." Eğer su götürmez şekilde birbirine bağlanan olgular istiyorsak, tartışmalı bir görüştü bu; ama hikayelerin kuşlar gibi özgürce göç etmesinden, birbirine karışıp evrimleşmesinden

ihtiyacının geldiği yerdi. Ve o yerde bulunmanın, kendi varoluşumuz karşısında bir

yanaysak, keyif vericidir.

Hikayeler göç eder; anlamlar göç eder; her şey dönüşür, başkalaşır. Kuşlar yazın kuzeye uçar. Altın yağmurkuşu kuzey Avrupa'dan geliyordu İzlanda'ya, ötücü kuğu İskoçya ve daha birçok yerden, küçük kuyrukkakan ta kuzey Afrika'dan. Hele kutup sumrusu, antarktik bölgeden kalkıp bütün o yolu aşıyordu. Kalp biçimli adadaki geçici evimin çevresinde yürüyüşler yaptım. Değişken, buzla kaplı bir kalpti bu ve bazen atıyor, damarlarında lav, kaynar su ve buhar akıyordu. Yaya olarak ulaşabildiğim en uzak nokta Helgafell, hikayelerin, bulutlar gibi başına toplandığı kesme şekeri andıran bir tepeydi. Laxdaela Destanı'nda anlatılan bütün o katliam ve kayıpların merkezindeki kadın olan Gudrun Osvifursdottir, bin yıl önce burada gömülmüştü.

Bir defasında, sadece İzlandaca konuşan bir çiftçi, yağmur altında, Helgafell'de beni arabasına alıp geri götürdü. Bir de, süpermarket zincirinin şubesi olan basık tavanlı, floresan aydınlatmalı küçücük odadaki kasiyerler parayla ilgili olarak kaba bir şekilde konuşmuştu. Su Kütüphanesi'nde belli sorumlulukları olan kütüphanecinin ise ara sıra pratik yardımları oluyordu. Bunun dışında kimse konuşmuyordu benimle, çünkü İzlanda'da yabancılara iyi davranılmıyordu ya da ben her şeyin uzağındaki küçük bir kasabaya gelmiştim ve hayatım boyunca kaçıp kurtulmak istediğim beyaz uydu kente fazlasıyla benzeyen bir yerdi burası.

Stykkishólmur bir balıkçı köyüymüş eskiden. Ama her şey değişir. İzlanda'da küçük teknelerle sürdürülen balıkçılık ekonomisi de uluslararası trol teknelerine satılmıştı. Her şey göç eder, ama eski teknelerin çoğu karaya çekilip bırakılmıştı, pervanelerinde kurumuş yosunlar sarılıydı ve pencerelerinde yıllar öncesinden kalma silikleşmiş izin belgeleri duruyordu. Sözcükler yolculuk eder, nitekim *arktik* sözcüğü Grekçede ayı demek olan *arktos*'tan

yabancıdan başka bir şey olmanın müthiş zorluğunu biliyordu. Yabancı olmamayı

gelmedir. *Kanser*'in Grekçedeki kökeni olan *karkinos* ise yengeç anlamına gelir. Hafızayı ya da onun beyindeki bir konumunu anlatan hipokampus ise aslında denizatı demektir. Dilimiz hayvan hikayeleriyle dolu.

Arktika'ya adını veren ayılar da yolculuk ediyordu, İzlanda'ya çok uzun mesafeleri yüzerek ya da yazın kopmuş buz parçalarının üstünde denizi aşarak geliyor ve ölüyorlardı orada. Her tarafta yaşam alanları veya buzları tükenmekteydi. Yöre halkının yabancıları pek sevmediğini o yaz kıyıya çıkan iki kutup ayısı da öğrenecekti. İlkinin iki yüz mil yüzerek Grönland'dan geldiği düşünüldü, ama yolun büyük kısmını bir yüzer buzun üstünde geçmiş de olabilirdi.

"Tepelere sis inmişti, ayıyı siste kaybolmadan önce öldürmeye karar verdik," dedi kuzey kıyısının bir polis sözcüsü. Çevre bakanı da ayının vurulduğunu, çünkü bayıltıcı ilaçları kısa sürede bulmanın mümkün olmadığını açıkladı. Ve yörenin veterineri de aracında o ilaçlardan bulunduğunu ama uyuşturucu oku atacak tüfek olmadığını belirtti. Kayıtlara göre, İzlanda'da görülen ilk kutup ayısı 890'da gelmiş. Öyleyse muhtemelen ayıların adada boy göstermesi insanlardan daha önceye dayanıyor. Ama tilkilerin ve insanların tersine, yerleşip çoğalmamış, oranın sakini olmamışlar.

İlk ayıdan birkaç hafta sonra ikincisi geldi. Bu kez Kopenhaglı zoologların onu Grönland'a geri götüreceği sanılıyordu. Öyle olmadı, polis ayıyı vurdu, sanki bir suçluymuş gibi. On iki yaşında bir kız, kuzey kıyısındaki anne babasına ait çiftliğin hemen önünde görmüştü hayvanı, kara lav tabakasının üstündeki bir beyazlık olarak. Pufla ördeklerinin yumurtalarıyla ziyafet çekiyormuş kendine, yani mutlu ölmüştü belki de; ama tabii kutup ayılarının mutlu olduğunu düşünmek biraz hayal gücü istiyor.

Su Kütüphanesi'nin yer aldığı kentte hoş karşılanmış hissetmi-

öğrenme işi, Duino Ağıtları'nın ağır yüküdür." Pervaneler gözyaşlarını içer ve ağıtlar

yordum kendimi, ama durumum bir kutup ayısınınkine de benzemiyordu, kimse için tehdit değildim ne de olsa, sanki hiç yokmuşum gibiydi biraz. Bir elftim belki. O yaz, adanın diğer ucunda parlak atkılı sarhoş bir adama rastladım. Elfler hakkında hikayeler anlattı bana. Eve'in çok çocuğu varmış. Bir gün Tanrı bunları denetlemeye gelmiş. Eve çocuklarını yıkamakla meşgulmüş o sırada, henüz yıkamamış olduğu kirli çocukları utanıp saklamış.

Haşin bir engizisyoncuya benzeyen Tanrı gürlemiş: "Ben her şeyi bilirim. Kaç çocuğun olduğunu bilmediğimi mi sanıyorsun?" Ve gizlenen çocukların hep gizli kalması cezasını vermiş, elf soyu işte böyle başlamış. Normal ölümlüler göremez onları, ama kahinler görebilir. "Şu odada," diye ekledi sarhoş adam, "sandığının iki katı insan olabilir." Belirsizce işaret ettiği, depoyu andıran oda eski bir mezbahaydı. Şimdi birkaç sanat çalışması ve birkaç insan vardı içinde, belki de birkaç elf.

Bu eski balıkçı köyünde gerçek balıklar da elfler gibi görünmez olmuştu; süpermarkette sadece dondurulmuş balık satılıyordu, ama binlerce mil öteden getirilmiş taze mangolar ve avokadolar bulabiliyordunuz. En fazla, birkaç taze balık araya karışıp kentin bir dış mahallesindeki balık işleme tesisine girmiş olabilirdi. Ama kent 1 Haziran Ulusal Balıkçılık Günü'nü kutlamaya devam ediyordu. O gün öğleden sonra, fiyordu geçerken günde iki kez limana uğrayan vapur, halkı ücretsiz olarak gezdirecekti. Ben de katıldım aralarına. Saatlerce gitmiş olmalıydık, ama hiç kimse bana bakmadı, güverte altında yemek servis edilirken bile hiç kimse konuşmadı, oysa yöreden birileriyle aynı masadaydım. Aklıma "buzları eritmek" tabiri geldi, ama sessiz kaldım, buz çok kalındı.

Teknemiz limanın önünde engel oluşturan adaların arasından geçip daha uzaktakilere yöneldi. Hoş bir gündü, açık mavi

Rilke'nin kafasına uzaktan gelen ziyaretçiler gibidir. Rilke bir kelebek avcısıdır,

gökyüzü yumuşak, beyaz bulutlarla doluydu, hava güneşli değil ama berraktı. Uzaklarda piramide benzeyen bir ada görünüyordu: takımadanın en yüksek adası Klakkeyjar. Nicedir gözlüyordum onu. Sarp falezleri, yeşil dorukları olan, hepsi de bir atın etrafındaki sinekler gibi kuşlarla sarılı küçük adaların yanından geçerek devam ettik. Piramidin güneyinden dolanıp batısına geçerken, aslında iki piramit olduğunu gördüm. Denizden çıkan bir çift memeye benziyorlardı. Bir ay boyunca tek sandığım bir şeyin aslında çift olduğunu fark etmek şaşırtıcıydı, daha da tuhafı, bu tepelerin insan anatomisine gerçekten çok benziyor olmasıydı. Biraz daha yaklaştığımızda gördüm ki, aslında ne büyüklük ne de biçim olarak simetriktiler. Sonra vapur adaya iyice yaklaştı ve doruklar görünmez oldu, şimdi koyu renkli kayalardan oluşan, dar çıkıntılarda yuvalanmış kuşların dışkılarıyla lekelenmiş bir uçurumun önünden geçiyorduk. Daha geniş tabakalarda ise yosun ve otlar büyümekteydi.

Yukarıdan bakıldığında Klakkeyjar hiç de memelere ya da piramitlere benzemiyordu; ufak tefek koyları, küçücük yarımadalarıyla bir yapboz parçasından çok daha karmaşıktı. Tahminen MS 982'de, ülkeden sürülmüş bulunan ve İzlandalıların Grönland'a yerleşmesine öncülük edecek olan Kızıl Eric'in gemisi bu koylarda demirlemişti. Yazları insanlar pufla ördeklerinin yuvalarından yorganları için tüy toplamaya geliyordu, yüzyıllardır yaptıkları bir şeydi bu. Breiðafjörður takımadasının daha büyük adalarında da koyunlarını otlatırlardı. Bir kuş sığınma bölgesi olan Flatey adlı adada hâlâ yaşayanlar vardı. Vapur rotasını geriye çevirdi, ada eski piramit şeklini aldı, ben de Su Kütüphanesi'ne döndüm.

Kitaplar ve mektuplar okuyor, onların aracılığıyla başkalarının hayatını yaşıyordum. Ben de arkadaşlarıma yazdığımda konu genellikle kendi hayatım ve etrafımdaki hayattı. Uyuyor, gerini-

yabancılığın yoluna çıkmaya çalışır, onun kendi gözyaşlarından beslenmesini ister.

yor, geçmiş ve gelecek hakkında düşünüyor, yemek yapıyordum. Yemeklerde kullandığım tuhaf malzemeler, bana elflerin inini hatırlatan mağara benzeri o sevimsiz markette bulabildiğim şeylerdi. Uyanmakta olan doğada yürüyüşler yapıyordum, göründüğü kadarıyla öten kuşlar ve kabarık tüylü, sıcakkanlı atlar beni aralarına kabul eden başlıca topluluklardı. Huzurlu ama yadırgatıcı bir ortamdı.

Depremler de aslında uzun zaman dilimlerinde fark edilmeden, adım adım oluşmuş gerilimlerin sonuçlarıdır. Yayın gerildiğini fark etmezsin, sadece boşalmayı algılarsın. Hasta, yaşlı veya ölen bir insana rastlarsın ve yolun bir yerinde bütün hayatını değiştirirsin. Filmlerde ve romanlarda kişiler aniden ve kalıcı olarak değişir. Kullanışlı ve dramatiktir böylesi, ama hayata pek benzemez. Bir şeyle arana mesafe koyarsın, sonra eğilimin depreşir, yeniden kesin karar alırsın, tekrar denersin, bir durup bir ilerleyerek, tökezleyerek hareket edersin. Değişme çoğunlukla yavaştır. Benim hayatımda da dönüştürücü olaylar vardır, birkaç ani aydınlanma ve kriz de olmuştur, bir veya iki kez geri dönülemeyecek bir karar vermişimdir. Ama genellikle adım adım ilerledim.

Che Guevara'yı konu alan *Motosiklet Günlükleri* filminin yönetmeni Walter Salles şöyle demişti: "Bu filmi hep hoş bir yağmurda yürümeye benzetmişimdir. Böyle yağmurda iki saat geçirince ıslanırsın ama onun ağır, dram yüklü etkisini hissetmezsin." Zen öğretmeni Shunryu Suzuki-Roshi de tinsel çabalar hakkında aşağı yukarı aynı şeyi söyler: "Bir süre gayret edince görürsün ki hızlı, olağanüstü bir ilerleme mümkün değildir. Çok sıkı çalışsan bile gelişme hep küçük adımlar halinde olacaktır. Duşa girince ıslanacağını bilmeye benzemez bu. Siste ıslandığını fark etmezsin, ama yürümeyi sürdürürsen yavaş yavaş ıslanırsın."

Bazen İzlanda'nın hastalık sonrası iyileşme dönemi için uygun

1912'de Adriyatik kıyısındaki Duino Şatosu'nun yakınında, uçurum kenarında

bir yer olduğunu düşünüyordum, çünkü Victoria dönemi doktorlarının bir zamanlar tavsiye ettiği deniz kıyısı kürleri kadar sakin bir ortamdı. Bazen de saplanıp kalınacak korkunç bir yer gibi görünüyordu gözüme, çünkü birçok bakımdan soğuktu. Orada kademeli olarak değiştim. Geride kalan bir yılın feci kaygısı dağılıyor, giderek huzur doluyordu içime. Şimdi bütün o sahne bir rüya, ani görüntülerin belirdiği uzun bir dalgalanma evresi gibiydi. Issız bir adadaymışçasına bir rüyanın yalnızlığını yaşayabilme yetisi uyku kadar sağaltıcıydı belki de.

İzlanda'da biraz yolculuk da yaptım. Güney kıyısında geçirdiğim harika bir yaz günü, uzun bir yürüyüşle başladı. Avrupa'nın en büyük buzulunun yanı başındaki, küçücük çiçekleri seyrederek yürüdüğüm patika bir koya uzanıyordu. Buzulun yavrular gibi mavi koya bıraktığı küçük buzdağları da parlak maviydi. Sonra beyaz bulutları ve mavi gökyüzünü yansıtan ıslak bir kumsaldan geçtim. Gök ve yer birbirine karışmıştı sanki ve bulutlar dokunabilecek kadar yakın görünüyor, ufuktakiler sonsuzluğu çok yakına taşıyordu. Gözlerim açıkken bir cennet hayali görme şansı bağışlanmıştı adeta. Yüzlerce kuğunun bulunduğu bir başka koy ve düzinelerce incecik şelalenin sızıp döküldüğü dik yamaçlı bir vadi gördüm. Günün sonu, durgun geceyarısı ışığında Klara'nın bana gösterdiği, bodur söğütlerde kurulmuş bir kızıl gerdan yuvası ve turkuaz taşı gibi benekli beş kuş yumurtasıyla geldi. Ama zamanımın çoğunu Su Kütüphanesi ve civarında geçirmekteydim.

Balıkçılar Günü'nde adalara yaptığım bu keşif yolculuğundan sonra, Su Kütüphanesi'nin aşağısında kalan takımadaya iki kez daha gittim. İlkinde, gençken açık balıkçı teknelerinde çalışmış yerli halktan bir adam, biraz İngilizcesi olan kız yeğeni ve Amerikalı bir fotoğrafçılık öğrencisiyle birlikte beni de *Snót* adlı küçük teknesine aldı ve Klakkeyjar'a çıktık. Kayalıklar ve batak-

yürürken, meleğe hitap eden ilk dizeyi duymuştu. Hemen yazdı ilk ağıtı, diğerleri bunu

lıklarla dolu geniş arazilerde dolaşıp yaban mersini topladık. Önce memelere, sonra yapboz parçasına dönüşmüş olan piramit, böyle yakından bakınca daha da farklı bir şey olmuştu. İkincide ise bir tekne turu için bilet almıştım kendime.

Klakkeyjar adasında doğru aynı rotayı izledik, yani piramit yine bir çift meme, sonra da kuşların yuvalanmasına elverişli uçurumlar halini aldı. Kuş dışkısı yuvalardan, bir şamdanın kolları gibi yol yol dökülmekteydi; şamdanın mumları kuş yumurtalarıydı ve alevlerinin kanatları vardı. Dönüş yolunda mürettebat okyanusun dibini taradı ve güvertedeki çelik masanın üstü istiridyeler, denizkestaneleri, yengeçler, midyeler ve denizyıldızlarından oluşan bir yığınla kaplandı; deniz yüzeyinin altındaki canlı renkler ve gizli yaşam, ameliyathane ya da mezbahada açığa çıkmış iç organlar gibi pırıldıyordu.

Teknedeki yolculardan bazıları deniztaraklarını canlı olarak yutuyor, dikenli denizkestanelerini yumurtalarını yemek için kesip açıyordu. Ben kocaman ve ağır, on üç koluyla güneşe benzeyen kırmızı bir denizyıldızını alıp tekrar denize attım. Gecenin, ancak geceyarısından sonra bir saat kadar süren hafifçe karanlık bir evreden ibaret olduğu yaz ortası günlerinin güneşinden daha derinlere daldı.

izledi ve sonra, Hass'ın deyişiyle "kendi perişanlığıyla baş başa kalma ihtiyacı duydu."

10. Kaçış

Diğer her şeyin böyle uzağındaki soğuk adada bir küçük yarımada, onun ucundaki küçük kentin bir tepesinde eski kütüphane ve onun altında basit bir oda: İşte burada, yabancılar ve kuşların arasında yaşıyordum. Kuşların çoğu evvelce az bildiğim yeni türlerdendi. Altın yağmurkuşlarının, istilacıları yuvalarından uzak tutmak için çayırda gizlenişini görmek hüzün vericiydi; yukarılarda uçan poyraz kuşları adeta başka bir dünyaya ait çığlıklar atıyordu; kıyılarda kutup fırtına kuşları, korsanmartılar, deniz kuşları ve özellikle kutup sumruları vardı. Kusursuz beyazlıklarını, kılıcı andıran kanatlarının keskinliğini, bağırışlarının vahşiliğini ve diklemesine dalışlarını izlemek haz veriyordu bana.

Sumrulara eskiden deniz kırlangıcı denmesi, kuyruklarındaki derin çatal ve havadaki zarif hareketlerinden ötürüydü. Kutup sumrusunun Latince adı *Sterna paradisea*, Danimarkalı sofu bir din görevlisi olan Erik Pontoppidan tarafından verilmişti. Pontoppidan'ın kariyeri çalkantılarla doluydu, hayatının bir kısmını Norveç'te geçirmiş, bu ülkenin doğal tarihini yazmıştı. Orada sevilmemiş olmalı ki, Kopenhag'a geri dönmek zorunda kaldı. Orada da anıtsal bir eser verdi, bir Danimarka atlası yayınladı. O sıralar İsveçli Linnaeus ikinci bir Adem gibi bütün bitki ve hayvanlara Latince isimler koymakla meşguldü, yeryüzünün tüm türleri için yeni adlar icat etmek gerekiyordu. Portoppidan da çeşitli kuzey kuşlarına bilimsel adlarını verdi. Ama neden 1763'te kara kafalı beyaz tüylü kutup sumrusuna *Sterna paradisea*, yani cennet kuşları (veya sumruları) dediği belli değil.

Şair yeni bir düş gücü patlamasının ardından bu on şiiri yazıp tamamlamadan önce,

Bu kuşların gerçekleştirdiği olağanüstü göçü biliyor olamazdı, çünkü o dönemde doğa bilimciler –ve Norveç kitabındaki ifadesiyle Pontoppidan– kışın kırlangıçların kendilerini çamura gömüp kış uykusuna yattığını sanıyordu; onların ve birçok başka türün güneydeki uzak ülkelere, farklı iklim koşullarına göç ettiğini düşünmüyorlardı. Kutup kuşları en uzağa göçen ve en çok ışık altında ve en az karanlıkta yaşayan canlılardır. Her yıl on binlerce mil uçarak en kuzey ile en güney bölgeler arasında gidip gelirler. Yuva kurmadıkları zamanlarda yere çok az konar, neredeyse hep uçarak yaşarlar; bu bakımdan albatroslara ve akrabaları olan isli sumrulara benzerler, onlar da yere değmeden ekvator göklerinde dolanıp durmaktadır. Kutup sumrularının hayatı sonsuz ışık ve sonsuz çabadan oluşan bir cennettir. Meleklerin hayatı da böyle bir şey olsa gerek.

Dünyanın en kuzey kısımları ürkütücü ve yadırgatıcıdır, ılıman kuşakta yaşayan çoğumuzun evrensel diye bellediği birçok şey farklıdır orada. Herkes suyun üstünde yürür, çünkü katı bir maddedir su. Kışın buzdan saraylar veya kardan evler inşa edebilirsiniz. Kar tecrit eder. Su kristalleşip yüzen dağlara dönüşür ve önüne gelen her şeyi yıkıp parçalar. Soğuğun kaya gibi sertleştirdiği daha pek çok şey vardır. Hiçbir şey çürümediğinden, ölüler için zaman durmuştur, hatta belki yaşayanlar için de. Soğuk sağlam bir istikrardır, sıcak ise arkadan vurabilir.

Ağaçlar ufalır, çalılar yere yapışır. Daha da kuzeye çıkıldığında, bitkiler dünyası yılın bir kısmını karlar altında geçiren bodur otlar, minik çiçekler, yosunlar ve likenlerden ibarettir. Rengeyikleri ve bazı yaz kuşları dışında neredeyse tüm canlı türleri etoburdur. Kışın ışık, güneşin doğmadığı ya da sadece bir veya iki saat bulunduğu karanlık gökten düşer gibi değil, beyaz zeminden yukarı fışkırır gibi görünür bazen. Ve tam kutuplarda yıl 365 günden

zor bir on yıl geçirmişti. Ve çok sonra ben, Rilke'nin gözyaşlarını yudumladım, kendimi

oluşmaz, sadece bir uzun gece ve bir uzun gündüz vardır, güneş ilkbaharda doğup sonbaharda batar.

Ekvator ise kutupların tam tersi. Her gündüz ve her gece tam on iki saat sürüyor orada. Güneye ve kuzeye doğru gittikçe, yazın günler, kışın geceler uzar. İzlanda'da her ilkbahar günü bir öncekinden dakikalarca uzundu, mayıs içinde gündüz yaklaşık on yedi saatten yirmi saate kadar çıktı. Haziran ortasında güneş ancak geceyarısı batıp sabah üç olmadan tekrar doğuyordu ve zaten tam bir karanlık, gerçek bir gece yoktu. Gece yarısı civarı ya da biraz daha sonra güneş iyice alçaldığında yaşadığımız göz alıcı günbatımı tamamlanmadan gündoğumuyla karışıyor, güneş bütünüyle gözden kaybolmuyordu.

Reykjavík 64. Stykkishólmur ise 65. enlemde. Yani yaklaşık Alaska'daki Fairbanks kadar kuzeyde ve kuzey kutup dairesinin sadece bir derece güneyinde. Daha da kuzeye, örneğin Norveç'te 78. eylemde bulunan Longyearbyen kentine gittiğimizde, güneşin nisan sonlarında doğduğunu ve ağustos sonuna kadar ufuk çizgisinin üstünde kaldığını, güneşin ancak o zaman battığını görürüz; batar ama birkaç dakika sonra yeniden doğacaktır. Kış da yaz günü kadar uzun süren tek bir gecedir. Ekim sonunda başlayıp şubat ortasında sona erer. Bize çok normal görünen, gündüz ve gecenin yanıp sönen fenerler gibi çabucak yer değiştirdiği yirmi dört saatlik gün döngüsü, burada her biri binlerce saat veya daha uzun süren gündüzler ve geceler halindedir.

Çok zaman önce Rusya'daki St. Petersburg'un beyaz geceleri hakkında bir şeyler okumuştum. St. Petersburg sadece 59 derece kuzeydedir. Bir kere de Kanada'nın aynı boylamdaki el değmemiş kısımlarında birkaç hafta geçirmiştim. Yaz ortasına doğruydu, gece ben çadırımda uyumaktayken başlayıp biten kızılımsı bir karanlıktan ibaretti. Hep daha kuzeydeki beyaz geceleri görmek

ve annemi besledim onlarla; ve belki siz de benim gözyaşlarımla beslendiniz. Psyche

istemişimdir, ama aslında biraz kafa karıştırıcı bir yaşantıdır bu. Belki uzun karanlığı da yaşamışsan, ışık bolluğu daha anlaşılır geliyor ve ikisi birbirini dengeliyordur. Ama karanlık olmadan kuzey ışığıyla karşı karşıya bulunmak –bir kutup sumrusunun hayatıyla karşılaştırılamasa da– biraz garipti. Fríða'yla ilk buluşmamızda bunu sormuştum ona; kendisi için yılın dış dünyada bulunduğu uzun bir yaz ile daha içe dönük olarak kapalı yerlerde geçirdiği bir kış gibi olduğunu söyledi.

Gökyüzünün sıkça gri göründüğü ama hiç kapkara olmadığı o yaz bazen karanlık basmadan bir işi bitirmem gerektiğini düşündüğüm oluyordu. Sonra orada kaldığım sürece zaten daha fazla karanlık olmayacağının farkına varıyordum. Ne zaman kalktığım, ne zaman uyuduğum, ne zaman yolculuk ettiğim önemsizdi. Çok az tehlikeyle karşılaşılan, haziran ve temmuzda mutlak karanlığın görülmediği bu adada sabahın üçünde de gezintiye çıkabilirdim. Oysa benim için gündüz ve gece zamanın ta kendisiydi, onların sağladığı ritim ve yapıyı özlüyordum. Yıldızları da. Karanlık beni sınırlamıyordu, ben uyumak için ışığı kapatıyordum. Sanki hiç uyumayan, hiç rüya görmeyen, günün makul dinamizmini dindirmeyen, soruşturma ve analiz ışığını söndürmeyen bir diyara gelmiştim.

Gecenin duygusallığını da hiç bu kadar fark etmiş değildim evvelce. Karanlık kadife bir örtü gibi inip sarmalar seni, siyah kozasının içine alır, seni diğer kendiliğine ve başkalarına taşır. Ben gençken, "Çünkü gece âşıklara aittir" diye bir şarkısı vardı Patti Smith'in, ama aslında âşıklar geceye aittir, daha doğrusu gece o anda, derilerinin altında, birbirlerinde yaşamaları için özgürleştirir onları. Karanlık aşka özgüdür, tutkunun karanlığıdır, kendi bilmediğin yanlarını yüzeye çıkarır, iç dünyanın karanlığıdır.

Karanlıkta nesneler birbirine karışır, bu da belki tutkunun

aşka dönüşme ve sevişmenin, tüm doğada ve biçimlerde soyun devamını sağlama tarzıdır. Karışma tehlikelidir, en azından sınırlar ve kendiliğin tanımı açısından. Karanlık ise üretkendir ve gerek biyolojik gerekse sanatsal üretkenlik, bilinmeyenle bu âşıkane ilişkiyi, ne yaptığını ve bir sonraki aşamada ne olacağını tam bilemediğin alana adım atmayı gerektirir. Yaratıcılık hep karanlıkta olur, çünkü yaratma işini ancak ne yaptığını tam bilmeden, ışıkta durarak değil karanlığın içine yürüyerek gerçekleştirebilirsin. Fikirler eşiklerde ve ışığa varmak üzere dalınan karanlıkta doğar; başkaları onları ışıkta görse de, doğdukları yer başkadır.

Karanlık İngilizcede olumsuz anlam taşıyan bir sözcüktür ve çoğu zaman duygusal, ahlaki ve dinsel imalar içerir; tıpkı karşıtı gibi: ışığın çocukları, kar gibi melekler, akça pakça (lekesiz) kızlar ve beyaz şövalyeler. "Karanlık, karanlığın içinden çıkamaz, ancak ışık başarır bunu. Nefret nefretten kurtulamaz, ancak sevgi yapar bunu," demişti koyu tenli Martin Luther King Jr., ama bazen karanlıktır sevgi, bazen parlaklığı yok etmek gerekir. Işığı söndür ve yatağa gel.

Çölde kaldıysan, günün seni yakıp kavuran tehditkar parıltısı karşısında nefes aldıracak gölgeyi, loşluğu, karanlığı sevmeye başlarsın. Soğuğun kutupların en büyük hayvanı olması gibi, sıcak da çölde bir yırtıcıdır. Vahşidir çöl ışığı, günün ortasında her şeyi bastırır, haşin bir katılık halinde yamyassı eder; oysa erken ve geç saatlerde ışık altına döner, doğadaki her girinti ve her kıvrım ve her çıkıntı ışık ile gölgenin yarattığı yüksek kabartmalardır. Böyle zamanlarda gece ve gündüz dansçılar, âşıklar gibi eşleşir ve gölgeler mevcudiyetleri kadar, hatta daha da güçlü bir varlığa sahiptir, durmadan büyürler ve büyürler, sonunda güneş ufukta kaybolur, karanlık su gibi yayılır ortalığa.

O yaz İzlanda'da tek bir karanlık yer kalmıştı ya da bana öyle

geçmesi, dünyanın sonuna gitmesi gerekecektir. Neredeyse dümdüzdür rotası.

geliyordu, ben de sık sık oraya gidiyordum. Adaya indiğimde bir kez birlikte yemek yediğim, kurt adını taşıyan ve ölen Úlfur'dan aldığı kitabımı daha sonra annesine vermiş olan Elín, genç ama gözü pek bir sanatçıydı. *Path* olarak adlandırdığı çalışması bir labirentti. İzlanda'daki Ulusal Galeri'nin büyük bir salonunda çok titiz iki marangozun yardımıyla alçı panellerden zikzak şeklinde bir yol yapmıştı. Kullanılan malzemenin tozlu ve berrak kokusu vardı havada. Buraya her defasında ancak bir kişi girebiliyordu, yan odada bulunan iki gözcü giriş ve çıkışları ekrandan izliyor, arada sırada cankurtaranın plaj görevlisi gibi labirente girip içerdeki kişiyi kurtardıkları oluyordu.

Gün ışığını geride bırakıp kapı ardınızda kapanınca, içerisi tamamen karanlık görünmekteydi, sonra gözleriniz cılız, hem de çok cılız olan ışığa alışmaya başlıyordu. Körken ilerleyebilir veya bir şeyler görene kadar bekleyebilirdiniz, ama elinizi duvara dayayarak yürümek de mümkündü. Patika keskin virajlarla doluydu, dolayısıyla dolanıp durduğunuzun farkındaydınız ama zamanla ne kadar yol kat ettiğinizi bilemez oluyordunuz. Yol da, zaman da çok uzun geliyordu insana ve kendinizi çok yalnız hissediyordunuz.

Duvarlarda kasten ve dikkatle açılmış yarıklardan süzülen ışık ve tavan soluk lavanta mavisiydi (floresan lambalardan geliyordu) ve tuhaf şekiller alarak yayılıyordu. Karanlık kısımların dolu, ışıklı kısımların ise boş olduğunu ve oraya doğru gidebileceğinizi sanıyordunuz kolayca; ve gerçeğin tam tersi olduğunu bir yere toslayarak anlıyordunuz: karanlık açık, hafif ışıklı yerler kapalıydı.

Beklentiniz ters çevriliyor, labirentin içlerine doğru ilerliyordunuz. Nerenin dolu, nerenin girilebilecek boşluk olduğunu bilemediğinizi ve tekrar tekrar yoklayarak saptamanız gerektiğini artık öğrenmiştiniz. *Path* nerede olduğunu bilememe, her defasında sadece bir sonraki adımı bulabilme sanatının mükemmel

Psyche'nin hikayesi de göç etmiş, İtalya'dan kuzeye çıkarak bir Fransız hikayesi olan, 18.

bir örneğiydi. Yol çatallandı mı? Yoksa tek bir rota mı var? Çıkış yolu giriş yoluyla aynı mı? Yol aldıkça bütün bunları eller, gözler ve ayaklarla keşfetmek gerekiyordu.

Bir yandan da sürekli olarak belli belirsiz bir bas, kalp atışı gibi vurup duruyordu. Derin ve kapalı bir yerde kapatılmış, kuşatılmış, doğmamış halde bulunduğunuzu hatırlatan bir sesti bu. Devam ediyordunuz yola, biraz daha yürüyordunuz güvensizce, bilemeden, göremeden, kıvrılarak ve saparak. Sonunda duvarlar birbirine yapışmaya başlıyordu; etraf, girdiğiniz ve kapının ardınızda kapandığı ilk andaki kadar karanlık olmuştu yine. Ve artık daha fazla gidemez oluyordunuz. Klostrofobik bir etki yaratacağa benzese de, ben bunu karanlığın bir kucaklayışı, bir varış noktası, el yapımı bir gece olarak algıladım.

Girip çıkmam on veya on beş dakika sürmüştü, ama içeride zaman nicelik olarak ölçülecek bir şey değildi. Bu ayrı bir zamandı, sembolik bir zaman, bilinmeyenin ve bilinemez olanın kalbine doğru yavaş bir yolculuktu. Dikkate değer bir yolculuk, tehlikeye, şüpheye yer olan, karanlık tarafa daldığınız bir yolculuk. Yaz boyunca hep geldim buraya, tam yedi defa. Bir keresinde gözcüleri telaşlandıracak kadar uzun kaldım. Kendimi evimde hissediyordum içeride, İzlanda'da bir şekilde en çok kendim olabildiğim yer burasıydı. Jules Verne'in İzlanda üzerine romanı *Dünyanın Merkezine Yolculuk* adını taşır; labirent de böyle bir yolculuğa, böyle bir merkeze benziyordu.

Labirent bir yolculuğu çok ufak bir uzama sıkıştırmanın eski bir aracıdır, yolu makaraya sarılan ip gibi büker. Başlangıcı, kafa karışıklığını, sebat etmeyi, varışı ve geri dönüşü kapsar. Hayatımızın metafizik yolculuğu ve anlık hareketlerimiz sonunda bir ve aynı olur orada. Labirentte dolaşabilirsin, hedefe ulaşmak için ondan sapmak gerektiğini öğrenebilirsin, kaybolursun, aklın

yüzyılda Gabrielle-Suzanne Barbot de Villeneuve'ün kaleme aldığı Güzel ve Canavar

karışır ve ancak yol baş edilemez hale gelip seni sürüklemeye başladıktan sonra yolun sonuna varabilirsin. Fazla mesafe kat etmeden büyük bir yolculuk yapmış olursun.

Bu açıdan, tek bir dolambaçlı yolun olduğu labirent, pek çok yolu olup merkezi bulunmayan, dolayısıyla bitmeyen ya da hiç değilse belirgin bir sonuca varmayan bir karışıklıktan farklıdır. Karışıklık bir karşılıklı konuşmadır; labirent ise bir büyü veya belki de bir dini ayindir. Labirentte kaybolur, kıvrılma ve sapmaları bilemez olursun, ama bunları izlersen, yolun sonuna gelirsin ve sonra yönünü ters çevirirsin.

Labirent yolculuğunun sonu genellikle sanıldığı gibi merkez değil, geri dönülen başlangıç noktasıdır. Yani asıl son, başlangıçtır. Hac yolculuğundan, maceradan döndüğün evindir orası. Övgü almayan kenarlar ve sınırlar da önemlidir, çünkü son tahlilde bu yolculuk bir dalış değil, bir ortaya çıkıştır. Ariadne Theseus'a Girit'teki labirentten (aslında bugünün diliyle yol karışıklığı dememiz gereken bir şey olmalı) kurtulması için kırmızı ip sarılı bir makara vermiş. Merkeze giderken ipi salar, sonra da kurtulmak için geri sararız.

Büyük bir mesafeyi küçük bir alana sığdıran labirent, bu açıdan yine insan yapısı iki şeyi çağrıştırmaktadır: makara ve bir kitabın sözcükleri, satırları ve sayfaları. Bu kitabın tüm cümlelerini makaraya sarılı tek bir ip olarak düşünün, kitap da makara olsun. Cümlelerin de çözülebileceğini ve oluşacak hat boyunca yürüyebileceğinizi veya yürüdüğünüzü düşünün. Okuma da yolculuk etmektir, gözler bir fikir boyunca ilerler, fikir bir kitabın sıkıştırılmış hacmine sığdırılmıştır, sizin imgelem ve kavrayışınız içinde çözülüp açılmaktadır.

Bütün hikayelerin formudur bu, ama masallar özellikle benzer labirente. Bir şey olur ve tam labirentin kenarından merkezine

masalına dönüşmüştür. Güzel'in sevecenliği ve ölmekte olan Canavar'ın bedenine onu

gelmek üzereyken sapar, geri döneriz; merkezden uzaklaşarak hedefe varamadan en uzak noktalara yolculuk ederiz. Yani bir masalda hareketin sekteye uğrar, lanetlenir, kovulur, terk edilir ve bulunduğun yere geri dönmek için kuzey rüzgarının sırtına binmek ya da camdan bir dağın tepesine tırmanmak zorunda kalırsın. Rota nadiren düzdür ve çoğunlukla başlangıç noktasında sonlanır.

Path bir kitap olsaydı, konusu bilmeyiş, kaybolmuşluk ve karanlık olurdu, içteki derinliğin karanlığı. Ayaklarınla okuduğun bir kitap. Ama sözsüzdü ve görsel sanatların eli sıkılık ayrıcalığına sahipti: sözcüklerin özgünlüğüne saplanmadan pek çok anlam çağrıştırabilme yetisine. Üstelik nesnenin kendisiydi, temsili değil. Karanlıktı, dolambaçlı bir yoldu, kalp atışını andıran bir sesti, soluk ışık bölgeleriydi, algısal karışıklıktı. Ancak hareket aracılığıyla zaman üzerinden açığa çıkan bir uzamdı.

Uzun zaman önce anatomistler içkulaktaki hem duymayı hem de dengeyi sağlayan helezoni kanallara labirent adını vermişti. Bu isimlendirme şunu ima ediyor adeta: Eğer ses zihne ulaşmak üzere labirentten geçiyorsa, bizler de bilinmeyen büyük bir varlık tarafından duyulmak için bedenlerimizle ses gibi giriyoruz labirentlere. Bu patikada yürümek, işitilmek demektir ve işitilmek de da çoğumuzun büyük bir arzusudur; ama kimin tarafından, ne tarafından işitilmek? Zihne doğru ilerleyen bir ses olmak; bu da o yolu, o yolculuğu, o ipin çözülüşünü tasavvur etmenin başka bir şekli mi?

Kim işitiyor seni? Elín yazdıklarımı okuduğunda ve kendi karanlığını dinlemem için davet ettiğinde işitmişti beni. Benim kitabım ve onun labirenti diyalog halini almış karşılıklı söz alış verişleriydi. Elín ve Fríða'nın beni kitabımın içinden çekip kendi subarktik dünyalarına alış biçimini düşünürken, Alice'in aynanın

vaftiz edercesine döktüğü su ya da sel gibi akıttığı gözyaşları büyünün bozulmasını ve

içinden geçişini hayal ettim; Elín'in sanat dünyasına doğrudan girişimle tamamlanmış görünüyordu bu yolculuk.

Biz birbirimizin düşünce ve eserlerinin içinde yaşıyoruz. Dik bir yamaca inşa edilmiş bir binadayım yazarken, yamacın yukarısına bakan taraftaki birinci kat, diğer tarafta ikinci kat oluyor. Biri bu yer üzerine düşünmüş, yapıyı özellikle buraya göre düzenlemiş; biri kıyının altında veya üstündeki bir ormandan kereste kesip getirmiş; biri iskele kurup duvarları sıvamış, yerleri meşeyle döşemiş, boruları, telleri çekmiş; biri oturduğum iskemleyi tasarlamış, başkaları da yapmış onu. Bütün bunlar ben doğmadan çok önce olmuş.

İnsanlar evlerin ve iskemlelerin nasıl olması gerektiğine dair fikirler oluşturmadan çok önce. Şu anda çoktan ölüp gitmiş zanaatkarların konuğuyum ben, daha doğrusu onların fikirleri ve emeklerinin; odada bulunan kitaplardaki ve ağaç kalıntılarındaki hayaletlerden fazlası var etrafımda, konuştuğum dil, içinde yaşadığım, sayıları belirsiz atalarımın uyarlama ve sınırlamalarıyla biçimlenmiş bedenim, çevremi kuşatan kent, dünyayı kurmaya devam eden sayısız jest ve mimik, davranışlar, bağlanmalar.

Herkes gibi ben de birçok Rus bebeğinin en içte olanıyım; siz okurlarım ise, benim sizler için kurup hazırladığım bir katmanın içindesiniz ya da artık benim hikayelerim sizin içinizde. Bizler tam anlamıyla, diğerlerinin düşünce ve ürünlerinden oluşan o en iç katman gibi, hepimiz tarafından inanç ve edimlerle, bilgiler ve malzemelerle durmadan inşa edilen bu dünyada yaşıyoruz. Neyin güzel, neyin önemli ve neyin haz verici olduğuna dair fikirleriniz, en yabanıl ortamlarda bile yolculuğunuzu yine başkaları tarafından yapılmış ayakkabılarınız ve haritanız kadar şekillendirir.

Onlarca yıl önce, her deneyimin ancak dolayımlı olduğu düşüncesine bağlı postmodern bir kaygı vardı. Bu endişeyi duyanlar

adamın yeniden insan biçimi almasını sağlar. Her şeyin eve, tanıdık ve insanca olana,

eski ve asli bir doğrudan deneyimin elden kaçtığına inanıyordu; sanki dolayım binlerce yıl önce başlamamış gibi, sanki izlemeye değer dünyanın bir parçası değilmiş ve yalnız olduğumuzda bile bize eşlik eden bir şeyler yokmuş gibi, sanki düşünme, kültür ve dilin olmadığı bir dünya mümkünmüş, sanki dışarıda kalınabilirmiş ve dışarısı istenir bir yermiş gibi. Oysa gerçek soru, dolayımlı deneyimin çapı ve bunun ne kadar farkında olduğundur.

Pratik bir çabayla, kafanda ve çevrendeki karşılıklı konuşmaya ara verebilirsin, ama çıkıp gitmek diye bir seçenek yoktur; o sensin zaten; ve eğer şanslıysan, sen de osun, hem bizi çevreleyen hem de senin içinde bulunan şu maddi ve manevi dünyanın oluşturulmasına sen de katılıyorsun. Kendini mevcut veya arayıp bulduğun, seçtiğin malzemeyle kurmaktasın. İnançlarını, ittifaklarını, yakınlıklarını ve evini kuruyorsun; ama tabii bazılarımız diğerlerine göre bütün bu konularda çok daha geniş seçeneklere sahip. Bir fikri ya da ahlak anlayışını ekmek yiyor gibi sindirirsin ve ekmek gibi o da senin bir parçan olur. Bunların hepsi, dünyanın inşa edilişine senin katkındır, sürüp giden değiş tokuşa sunduğun şeylerdir. Hapse girenlerin, işsizlerin, kamusal haklardan mahrum edilenlerin ve ötekileştirilip kenara itilenlerin trajedisi, sürüp giden bu büyük diyalogda, dünyayı betimlemenin bir başka yolu olan bu senfonide susturulmuş olmaktır.

Görsel sanatların birçok kişi için anlaşılmaz kalmasının bir nedeni de, her sanat eserinin uzun sanat üretimi diyaloğunda bir ifade, bir söz işlevi görmesidir. Her eser kendinden öncekine onu genişleterek, eleştirerek veya yıkarak bir cevap verir. Bir sergiye gitmek –her ne kadar doğrudan konuşan ve tek başına duran bazı sanat eserleri varsa da– kimin konuştuğunu, daha önce neler söylendiğini ya da konuşulan dili bilmeden bir görüşmenin ortasına düşmeye benzeyebilir.

mutlu olana geri dönmek istediği bir klasiktir Güzel ve Canavar. Bu hikayelerdeki

Elín'in *Path* adlı eserini, daha 1970'lerin ilk yıllarında doğruca ışığı malzeme yaparak çalışmaya başlayan Kaliforniyalı sanatçılar James Turrell, Larry Bell ve Robert Irwin'in erkek işi büyük eserler olan Işık ve Uzam çalışmalarına genç bir kadının yanıtı olarak da görebiliriz. Söz konusu sanatçıların çalışmaları algı, yanılsama ve güzelliğin yüceliğiyle ilgiliydi, bir yandan da sanatın ne olabileceğine dair sorular ortaya atıyordu. Bundan on veya yirmi yıl önce de, ressamlar nesneden çok sürece odaklanmaya başlamıştı ve dolayısıyla vardıkları nokta; ışığın, işaretlerin, sistemlere müdahalelerin, eylem ve algılama çağrılarının sanatı oldu. Arkadaşım Lucy'nin deyişiyle sanat nesnesi maddesizleştirilmişti.

En iyi yanıyla görsel sanat, başka yollardan yapılan felsefe ve sözcükleri olmayan şiirdir. Varoluşun en önemli bileşenlerine ilişkin en büyük soruları sorar: zaman, uzam, algı, değer, yaratma, kimlik, güzellik hakkındaki sorular. Görsel sanat dilsiz nesneleri konuşturur ve dünyanın unsurlarını beklenmedik olandan yararlanarak yeniler, gündelik şeyleri bizi uyandıracak ve farkına varmamızı sağlayacak şekilde sunar. Bu tür sanat oluşturma işi üzerine temel sorular atar ortaya: ne anlama gelir, kimin içindir, böyle bir düzenlemede malzemelere, tarihe ve somutlaşan düş gücüne ne olmaktadır. Görsel sanat alanına yirmili yaşlarıma başlarken adım attım; rüştümü ispat etmek için çok geniş bir diyardı, yaratıcı olmak, diyalog kurmak üzere gezinebileceğim bir diyar. Diyaloğa davet edildim, konuşup dinlemeye ve öğrenmeye.

Kim işitiyor seni? Söyleyecek şeyinin olması bir şeydir, onu işitecek birinin olması başka şey. Kelimenin dar anlamıyla işitilmek, hava titreşimlerinin ilerleyip dinleyicinin kulağındaki labirentten geçerek zihnine ulaşmasıdır, ama o karanlıkta bundan fazlasının açıklığa kavuşması gerekir. Arzularına, ihtiyaçlarına, ilgilerine nelerin tekabül ettiğini seçip ayıklarsın; bunlarla fazla

yolculuklar döngüseldir, ama hikaye kendi yolculuğunu sürdürür. Norveç'te sözünü

uyumlu, hayatın sadece rahat ve tanıdık olanı yansıtan bir aynada toplandığı bir dünya da, bunun tam tersi de tehlikelidir. Dikkatle dinle.

İşitmek, sesin kulağındaki labirentten geçmesine izin vermektir; dinlemek ise sesle buluşmak üzere öbür yöne doğru yapılan bir yolculuktur. Pasif değil aktif bir şeydir dinleme. Her hikayeyi yeniden anlatmaya, sana ait özel bir dile çevirmeye, kendi kozmolojine uydurmaya benzer, böylece onu anlar, karşılık verir, kendi parçan haline getirirsin. Empati kurmak ise, duyuların labirentlerinden gelen verileri karşılamak için uzanmak, onları kucaklamak ve kapsamaktır. Diyebiliriz ki, başka bir insanın hayatına sanki orası gidebileceğin bir yermişçesine dahil olmaktır.

Nezaket, merhamet ve cömertlikten sanki salt duygusal erdemlermiş gibi söz ederiz, oysa bunlar her şeyden önce imgeseldir. Birilerinin canının yandığını gördüğünde (örneğin aşağılanmış veya sadece çok yorgun düşmüş olabilirler) onlarla duygudaşlık oluşturuyorsun. Duyularından gelen verileri alıp yorumlayarak ve genellikle kendi deneyimlerinden hareketle yapıyorsun bunu ve sonunda senin için gerçek, yaşayan bir şey halini alıyor. Ya da daha da sıkı çalışıp o verileri inceleyerek, tanığı olmadığın olayları, yüzeyde kendini belli etmeyen acıları tasavvur edersin.

Sana çok benzeyen ve en yakınında bulunan insanların yaşadıklarını tasavvur etmek daha kolaydır; en iyi arkadaşının veya hemen şimdi gözünün önünde buzda kayıp düşen bir kişinin halini mesela. Tasavvur ve temsil (filmler, basılmış hikayeler, bir başkasının anlattıkları) yoluyla insanların hayatı içinde çok uzaklara gidebilirsin. Bu imgesel dahil oluş en iyi tekil durumlarda mümkündür, çünkü açlıktan ölen bir çocuğu tasavvur edebilirsin ama bir milyon kişinin açlıktan öldüğü bir bölgeyi gözünün önüne getiremezsin. Yine de bazen bir kişinin hikayesi daha geniş alanlara

dinleten beyaz bir ayı, yoksul bir adamdan en genç kızını ister. Adam ailesinin geri

girilen bir nokta oluşturur.

Bu özdeşleşme birçok durumda neredeyse içgüdüseldir. Hatta bazı hayvanların bile yaptığı görülür. Nörologlar artık ayna nöronlardan bahsetmeye başladı. Can attığın bir şeyi görüyorsun veya acı verici bir şeyi hissediyorsun ve beyninin belli bölgeleri tepki gösteriyor. Sadece bir şeye tanık olmakla kalmadın, aynı zamanda onu kendi deneyimlerine dönüştürdün; başka biriyle bir duyguyu paylaştın ve onun adına hissettin. Ama biri ağlıyor diye ağlamak veya biri arzu duyuyor diye aynı şeyi arzulamak, pek de başkasına önem vermek ve onunla ilgilenmek sayılmaz. Kimileri başkalarının acısıyla ilgilenirken bizzat öyle üzüntüye kapılır ki, onları da avutmak gerekir.

Empati, bir miktar kendi dışına çıkmak ya da genişlemektir. Başka birinin varoluşunu gerçekten fark edip anlamak, empatinin doğuşunu sağlayan imgesel sıçramayı oluşturur. Empati sözcüğünü ilk ortaya atan da, görsel sanata ilgi duyan bir psikologdur. Edward Titchener tarafından 1909'da türetilen sözcük yüz yaşını geçeli çok olmadı ve aslında o zaman da genel olarak aynı anlam kümesine ait sözcükler mevcuttu: örneğin *sempati*, *nezaket*, *merhamet*, *şefkat*, *duygudaşlık*. Empati kelimesi, "onun içinde hissetme " (duyguyu kendi içinde değil de onun, bir başkasının içine uzanarak hissetme, kendini onun yerine koyma) anlamına gelen Almanca *Einfühlung*'un çevirisidir; sanki duygunun kendi dışarı uzanıyormuş gibi.

Kök sözcük *path*'tir, Grekçe tutku veya acı çekme anlamındaki sözcükten gelir; pathos, patoloji ve sempati de bu kökten türetilmiştir. *Empathy*'nin Eski İngilizcedeki iz veya yol anlamındaki *path*'in bir eşseslisinden yapılmış olması rastlantıdır. Ya da adı *Path* olan karanlık bir labirent. Yaptığın bir yolculuktur empati, eğer dikkatini verirsen, önemsersen, yapmak istersen. Çekilen

kalanına bakabilmek için kızını verir. Kız ayının sırtına biner ve buradan itibaren

acıyı çok yakından ve doğrudan gözlemlediğinde bile, o kişinin korkunç eklem ağrıları olduğunu veya kısa süre önce evini kaybettiğini bilmek için sözcüklere ihtiyacın olabilir. Uzaktaki acılar ise sanat, imgeler, kayıtlar ve anlatılar yoluyla ulaşır sana; bilgi sana doğru gelir ve eğer onunla karşılaşacaksan, yarı yolda karşılaşırsın.

Arktik dönenceye yakın, diğer her şeyden uzaktaki soğuk adada, küçük bir yarımadanın ucunda yer alan kentin tepesinde kurulu eski kütüphanenin altındaki boş odada, yabancılarla ve kuşlarla birlikte yaşıyordum. Erimiş buzulların arasında, başkalarının yaratma ve tasavvur eylemlerinin ortasında, genç bir kadının karanlığının hayal dünyasında ve sonsuz ışıktaki bir canlı türüyle iç içeydim; sürüp giden diyalogların rehavetine kapılmıştım ve onların haritasını çıkarabileceğim bir gözlem noktasındaydım. Geriye dönüp baktığımda, insanın kendisini çok eski olaylar içinde hatırladığı gibi görünüyorum kendime: buzullar, şelaleler, lav kayaları, yağmur, bulutlar, kuşlar, adalar ve kitaplardan oluşan sert bir coğrafyada bulunan küçücük bir insan figürü. Bütün bunların ötesinde gümüş renkli deniz vardı daima, tüm sesleri çevreleyen sessizlik, tüm bilgileri saran bilinmeyen gibi dantel işlemeli bir sınır halinde bütün karayı kuşatıyordu.

hikaye "Cupid ile Psyche"nin Subarktik bir çeşitlemesi olmaya başlar. Masalın adı

11. Buz

Kapağında kabartma Viking gemisi bulunan ince, gri kitap değil. Grönland'ı ve Kanada'nın arktik bölgesini gösteren harita ekleriyle lacivert kitap değil. Geniş sırtında İnuit resimleri bulunan turkuaz kitap değil. Kaba bez kapağında beyaz harfler ve beyaz kutup ayısı basılı koyu yeşil kitap da değil. Ama *Arctic Adventure* adını taşıyan şu kalın, İngilizcedeki ilk kitap, açık mavi cilt üstüne mavi sürücüsüyle mavi bir köpek kızağı işlenmiş. Kendi nefesinin içinde yaşamanın ne demek olduğu hakkındaki hikayeyi anlatıyor. Nefesten yapılma bir ev, sanki bedenin kendisine bir kabuk örüyormuş, sanki sen donup katılaşan bir köpük üflemişsin ve onun içindeymişsin gibi.

Danimarkalı Yahudi kaşif Peter Freuchen Arktika'da yaşadığı ilk kış sırasında yirmi yaşındaydı, hayat doluydu ve adım attığı bu farklı dünya karşısında müthiş bir heyecan duyuyordu. Karanlık 1906-1907 kışını Grönland'ın kuzeydoğusunda yer alan Pustervig'deki buz tabakasının ucunda tek başına geçirmeye gönüllü oldu. Bu amaçla taş ve keresteden inşa edilen üçe dört buçuk metrelik evde önceleri birkaç kişi daha vardı. Freuchen'in görevi her gün dışarı çıkıp dağdaki hava durumuna ilişkin ölçümler yapmaktı. Böyle bir iş ilk bakışta kolay görünebilir. Ama ortalık çoğu zaman karanlık ve alabildiğine soğuk olduğundan, hiç de öyle değildi. Freuchen'in yedi köpeğini yiyen kurtlar, ona da ağızları sulanarak bakmaktaydı.

Hava o kadar soğuktu ki, kulübenin içinde küçük bir kömür

"Güneşin Doğusunda, Ayın Batısında"dır ve kızın görevlerini tamamlamak için

sobası yandığı halde, nefesi duvarlarda ve tavanda yoğunlaşıp buz kesiyordu. Freuchen nefes almaya devam etti. Ev giderek küçülüyordu. Daha ilk zamanlarda, iki kişinin kolları birbirine sürtünmeden yan yana geçemediğini yazmıştı Freuchen. Tek başına kaldığında ve kömür ("evin üstüme kapanmasını engelleyen tek faktör") tükenince, içeride yer açabilmek için sobayı attı. (Hâlâ bir gaz lambası vardı ve su kaynatabiliyordu.) Kış bitmeden, yani görevi tamamlanıp rahata ermeden önce, kendi nefesinden yapılma bir buz kovuğunda barınıyor, uzanıp uyuyacak kadar yeri bile zor buluyordu. Boyu 1.80'nin üzerinde olan Peter Freuchen kendi nefesinin kovuğunda yaşamaktaydı.

Kral James'in "Vaiz" çevirisinde boşunalıkların boşunalığından söz edilir. "Boşunalık" İbranice *hevel* sözcüğünün karşılığıdır. *Hevel* nefes veya buhar demekti ya da nefes kadar geçici, buhar kadar akışkan bir şeyi ifade ediyordu. Peter Freuchen'in nefesindeki buharın bir yapıya dönüştüğü arktik hariç, inşaatçıların içine beton döktükleri tahta kalıbı söktüklerine benzer şekilde Freuchen'in evini de sökmek ve geriye katılaşmış nefes olan buzu bırakmak mümkündü.

Karanlık bir kışın sessizliğinde Freuchner, adeta kendi içinde kaybolup gitmişti. Onu duyacak, cevap verecek, yaşadıklarını bir hikayeye dönüştürecek veya vakit geçsin diye hikayeler anlatacak hiç kimse yoktu, nefesi vardı sadece. Eritip su elde etmek üzere kar toplamak veya dağda hava şartlarına dair kayıt tutmak amacıyla dışarı çıktığında, kurtları uzakta tutabilmek için kötü bir sesle şarkı söylüyordu. İçerde ise öyle yalnızdı ki, çaydanlıkla, tencere ve tavalarla arkadaş olmuştu. Bir bakıma buzla vaftiz edilmişti böylece. İş bittiğinde oralıydı artık. Olgunluk çağını İnuitler arasında geçirdi ve ömrünün geri kalan yıllarında da hep orada yaşadığı maceraları anlattı. Dünyanın kuzey sınırlarına dair kitaplarının

rüzgarın yardımıyla aştığı muazzam mesafelerden gelir. Kız rüzgarla birlikte yol alır,

yayını İngilizce ve Danca olarak 1920'lerden itibaren başladı ve öldüğü yıl olan 1958'den sonra da devam etti.

Freuchen'le ilk kez İzlanda'dayken tanıştım, daha yeni okuduğum bir kitapta kısaca ona da değinilmişti. Ama söz konusu pasajda beni asıl etkileyen, Freuchen'in çok sevdiği Grönland'la değil, Kanada'nın en kuzeyinde bulunan ve yerel yönetimle idare edilen bir toprak olan Nunavut'la ilgiliydi. Yaklaşık bir yüzyıl önce Freuchen burada küçük bir gezgin İnuit topluluğuna rastlamıştı: "Yoldayken hava birden değişti. İşin tuhafı, onları neredeyse ölüme sürükleyen şey soğuk değil, sıcaktı. Buza oydukları barınakları ve kızak yapımında kullanılan donmuş deri parçaları, bozuk etler ve kemikler gece çözülmüş, köpekler de bunları yemişti. Artık ne yiyecekleri vardı ne de yolculuk edecek araçları. Köpeklerini de yedikten sonra açlık çekmeye başladılar. Atagutaluk kocasının ve çocuklarının bedenlerini de yedi. Peter onunla tanıştığında ise köyün şefiyle evlenmiş bulunuyordu. 'Yeni bir kocam var ve ondan üç yeni çocuğum oldu' diyordu. 'Ölen ve benim hayatta kalmamı sağlayan çocuklarımın adlarını verdim onlara, yeniden doğabilsinler diye.'"

Yamyamlık değildi beni daha ilk anda etkileyen, donmuş artıklardan yapılan kızaktı: Soğuk, eti katı yapılara dönüştüren bir tür büyüydü adeta, balkabağının Cinderella'nın arabasına, sihirli altının ertesi sabah tekrar yapraklara dönmesini hatırlatıyor ve Freuchen'in hikayeleriyle daha yakından tanışırken okuyacağım donmuş nefese benziyordu; sıcak ise bir lanetti. Ama işin kaynağına gidince, kızağın ya da kızakların artıklardan ibaret olmadığını ve ne kemiklerin ne de çürümüş malzemenin kullanıldığını öğrendim. Donmuş et ve hayvan postunun kızak yapımında kullanılması ancak ağaçların ve odunun çok uzaklarda kaldığı yerlerde ve metal elde etmenin çok zor olduğu durumlarda söz konusuydu.

zekasıyla trolleri alt eder ve kriz döneminin daha başında ayının beyaz gömleğine

Freuchen şunları anlatıyor: "Önce rengeyiği derilerini buz kenarında suya batırıp iyice ıslattılar. Sonra bunları sarıp üstlerine buz blokları koyarak tam kızak ayağı şeklinde donmalarını sağladılar. Bağlantı kolları için düz buza yatırılarak dondurulmuş ince et şeritleri ve baltayla biraz düzleştirilmiş büyük donmuş somonlar kullanılıyordu. Böylece kullanılabilir kızaklar yaparak güneşin tekrar görünmesinden hemen bir gün sonra yola çıkıyorlardı; yolculuğa başlamak için çok uygun bir zamandı bu."

Freuchen'in 1935 tarihli kitabı *Arctic Adventure*'da anlatım biraz yüzeyseldir; ama herhalde gördükleri onu epeyce meşgul ettiğinden, aynı olayı iki kez daha anlamış, her defasında hikayenin anlamı değişmiştir. Yaklaşık yirmi yıl sonra yayınlanan, yeşil-beyaz kapaklı *The Arctic Year* adlı kitapta Atagutaluk'tan kınayarak söz etmez artık. Kadının ve yol arkadaşlarının yaşadığı kriz herkesin başına gelebilecek bir şey gibi sunulur. Freuchen bu olayı, kendi ekibini de çok zor durumda bırakan başka bir erime olayıyla karşılaştırmaktadır.

Atagutaluk'un çektiklerine dair ikinci anlatısında, grup Baffin Adası'nın içlerinde hareket halindeyken sıcak bir rüzgarın geldiğini belirtir. Topluluk bir igloda uyuduğu sırada etraflarındaki her şey erimişti, kızaklar dağılmış ve köpekler "çözülmenin sağladığı ziyafet fırsatından yararlanmıştı." Kızaklar, koşum takımları ve fok derisinden yapılma şeyler yok olmuş, erzak kalmamıştı. Kalın ve yumuşak kar tabakasında yolculuk etmek imkansızdı.

Aylar sonra, Freuchen'in, karısıyla birlikte yolculuk eden Patloq adındaki bir arkadaşı, bir igloya rastladı. Barınak boş görünüyordu ama köpekler içerde bir şey olduğunu sezerek merak ve heyecana kapılmıştı. Dışarıda ayak izlerinin bulunmayışı, kimsenin olmadığına işaret etmekteydi. Patloq içeri girdiğinde "kesinlikle tanınmaz halde iki yaratıkla karşılaştı. Önce doğaüs-

damlattığı kızgın donyağından kalan üç lekeyi yıkayıp temizler. Klasik Roma'daki Aşk

tü varlıklara rastladığını sanarak kaçmak istedi, ama sonra eşi bu gizemli şeye daha yakından bakması için cesaretlendirdi onu." İçeride ölümün eşiğine gelmiş iki iskelet bulunuyordu. Freuchen daha önceki kitabında Atagutaluk'la birlikte bu umutsuz koşullarda kalan başka bir kadından söz etmemişti.

Topluluk köpekleri, deri giysileri ve sonra da ölüleri yemiş, yine de açlıktan kurtulamamıştı. Sadece bu iki kadın kalmıştı geriye. Bulunan kadınlardan biri, çektiği açlığın ardından dayanamayarak zayıf düşmüş bedeninin kaldıramayacağı kadar çok yedi ve öldü. Atagutaluk ise kendine hakim oldu, dikkatlice azar azar yiyerek hayatta kaldı. Ve hikayenin bu versiyonuna göre, Freuchen'e şöyle dedi: "Ah, çok fazla düşünmeyin bu konuda. Yeni bir kocam var ve ondan dört yeni çocuğum oldu, yani kimseye hiçbir borcum yok!"

Ve Freuchen bir kez daha anlattı bu hikayeyi. Yolda saplanıp kalmayı herkesin başına gelebilecek bir şey olarak göstermiyordu artık, kendi yaşadığı tehlikeli erimeyi de kadınınkiyle karşılaştırmıyordu. Yeni teknolojilerin ve iletişim imkanlarının henüz olmadığı eski kötü günlerdeydi sorun ve bir de –hava şartlarında değil– kolayca dağılıveren kızakta. Olayı kuzeyde kendi karşılaştığı felaketlerle, ölümden kıl payı kurtulduğu durumlarla kıyaslamıyordu. İgloolik bölgesinden yola çıkan topluluk bu anlatıma göre tilki kürkü ticareti yapmaktaydı ve postları satmak üzere yüzlerce mil kuzeydeki Pond Inlet'e ve Hudson's Bay Şirketi'ne doğru yola koyulmuştu. Freuchen kafilenin avlanmaya elverişsiz bir bölgede saplanıp kaldığını belirtir ve ikinci değerlendirmede çok önemli bir rol oynayan kardan bu kez hiç bahsetmez.

İki kadın kurtarılmıştı. "Kendini kontrol etmeyi bilen Atagutaluk yıllarca yaşayarak iyice yaşlanana kadar hayatını sürdürdü. Bütün trajediyi bana anlatan da oydu. Kocasını ve üç çocuğunu

Tanrısı'nın Norveç'te kutup ayısı olarak karşımıza çıkması, hikayelerin ne kadar

yediğini anlatırken şoka uğradığımı fark etti. Bir Eskimo için 'konuğunun yüzündeki gülümsemeyi yok etmek' çok nezaketsiz bir davranış sayılır. Onun için Atagutaluk telaşla beni rahatlatmaya çalıştı. Kendine yeni bir koca bulduğunu söyledi. Ondan bir çocuğu olmuştu ve adamın diğer iki çocuğunun da üvey annesiydi. Yani 'Büyük Varlık'a bir borcu kalmamıştı."

Üç çocuk. Dört çocuk. Bir çocuk ve iki üvey çocuk. Birinci versiyonda kızaklar için odun toplamaya gidiliyor. İkincide avlanmaya. Üçüncüde tilki kürkü satmaya. Sıcak rüzgar yüzünden. Modern veya en azından ahşap donanımın olmaması yüzünden. Kalın kar tabakası yüzünden. İyi avlanamamaktan. Bütün bu çeşitlemelerde çocuklarını yiyen anne hep var. Zaman sanki geriye işlemiş, sanki kadından çıkan ve beslenen, yine onda yok olmuş. Arktika'da karşılaşılan acil durumlarda gerek kaşifler gerekse yerli halk tarafından yamyamlığa başvurulması nadir bir şeydir ama hiç duyulmamış da değildir. Böyle bir şey hem korkunç bir sınır ihlali hem de bir insan bedeninin diğerini besleyip ayakta tuttuğu yadırgatıcı bir birleşme, birliktir..

İnsan bedenleri diğer bedenleri çeşitli şekillerde destekler; cenin annesinden beslenir ve bazen, eğer anne yetersiz beslenmiş biriyse, onun kemiklerinde kalsiyum ve başka maddelerin eksikliğine neden olur; bebeğin aylarca veya yıllarca başlıca gıdası süttür, açlık çeken insanın vücudunda katabolizma başlar, kendi yağından ve sonra da kaslarından beslenir, sonunda bu yıkıcı tüketim sistemin harap olmasına varır. Hatta bir yazar, modern dünyanın kan ve organ nakli uygulamalarını uygarlaşmış yamyamlık olarak değerlendirmiştir.

Ama şimdi artık dünya çapında böbrek ticareti yapılmakta. Yoksul ülkelerden (Türkiye, Hindistan, Romanya, Filipinler) donörler böbreklerini zenginlere satıyor, Çin'de ise idam cezaları

bazen satılacak organları çıkarıp almaya elverişli şekilde infaz ediliyor. Donörün rızası olmadan, onun iradesi dışında yapılan organ nakilleri yamyamlığın en aşağılık halidir, ticari yamyamlıktır. Organs Watch örgütünün kurucularından olan antropolog Nancy Scheper-Hughes ABD'de kongre komisyonuna sunduğu tebliğde, Hindistan'da kızının çeyizini düzebilmek için böbreğini satanlar olduğunu belirtmiştir.

1980'lerde ve 1990'larda Latin Amerika'da bir inanış, bir tür halk efsanesi yayılmıştı. Buna göre, ABD'li bazı insanlar kendi çocuklarına donör yapmak için çocuk kaçırmaktaydı. Bunu yaptığından şüphe edilen kişilere saldırıldığı da oluyordu. Örneğin, bir kadın dövülerek komaya sokulmuştu. Söylenti tam anlamıyla gerçek olmasa da, metaforik olarak, bir bakıma doğruydu: Orta ve Güney Amerikalı çocukların esenliği, hatta yaşaması, kuzey dünyasında sağlanacak kazançlar uğruna feda edilmekteydi. Uluslararası finans odaklarının karmaşık entrikaları, basit ve şok edici bir şeye dönüşüyordu bu bakış tarzıyla.

Dolaylı bir yoldan ben de yamyam oluyorum. AlloDerm rejeneratif doku matriksi eklendi bana, yani eskiden başka birine ait, muhtemelen bağışlanmış, sonra sterilize edilip DNA'sından arındırılarak pahalı, markalı bir ürün haline getirilmiş küçük bir deri parçası. Biz dünyayı, sanki ortada çılgınca ve akıllıca olan, iyi ve yıkıcı olan arasında yumuşak derecelenmeler değil de gerçek sınırlar varmış gibi, bölümlere ayırıyoruz. Bana kalırsa, yamyamlık da bir derece meselesi. Ne ölçüde, hangi yollardan yamyamlık yapıyorsun ve kimi tükettiğin hususuna ne kadar dikkat ediyorsun? Başkalarını binlerce farklı yoldan tüketiriz, bunların bazısı keyiflidir, bazısı ise suç oluşturur ve kâbus gibidir.

Birbirimizi hikayelerde tükettiğimizde, yamyamlıkla dolu hikayeler çok bol bulunuyor: Kronos ve Tantalos, Uyuyan Güzel'in

olduğunu gösteriyor. Sevilen kişi akıl karıştırıcı, şaşırtıcıdır; açıklanamaz ve

üvey annesi, besin maddelerinden yapılma bir evden birazını yemeye kalkıp sonra evin sahibi tarafından yiyecek yapılmak istenen Hansel ve Gretel gibi. Bir Alman masalı olan "Ardıç Ağacı"nda üvey anne oğlan çocuğunu pişirip babasına yedirir, ama sonra bir kuş ötüşünün etkisiyle mucizevi şekilde kendi kemiklerinden yeniden doğan çocuk intikam alır. Yamyamlık ve yeniden bedenleşme sık sık el ele gitmektedir.

Frankenstein'daki sınır ihlali, hem Tanrı'yı oynayan hem de mezar soyguncuğu yapan bir doktor tarafından gerçekleştirilen bir işlemdir, ölü bedenlerin geri dönüşümü ve yeniden diriltilmesi veya canlandırılmasıdır. Atagutaluk insan cesetleriyle beslenerek kendini diriltti, kendini diğer insanlardan ayırdığı bir sınır ihlaliydi bu; topluma geri dönmeden önce bir yıl yalnız yaşamak zorunda kalmıştı. Her gün, yiyecekler vasıtasıyla bir şekilde hepimiz yeniden canlanmaktayız; bitki veya hayvan, canlıdan geçinerek sürdürüyoruz hayatımızı. Ve gündelik yaşamın ağza alınamayan bir gerçeği de, hepimizin etten yapılma olduğumuz. Dağ aslanlarının bölgesinde yaptığım düzenli yürüyüşlerde hatırlıyorum ben bu gerçeği. Etçil İnuitler bazen şöyle der: "Varoluşumuzun içinde bulunduğu büyük tehlike, beslenme rejimimizin sadece ruhlardan oluşmasıdır." Böyle bir anlayış yamyamlık yani insan eti yeme travmasını hafifletmez, ama diğer acı hisseden varlıkları her gün tüketiyor olmanın yarattığı travmayı daha da derinleştirir.

Otuz kırk yıldır "İskelet Kadın" adıyla dilden dile dolaşan bir İnuit hikayesi var. Bir adam kızını denize atmış. Deniz canlıları hemen parçalayıp yemiş kızı, iskeletten başka bir şey kalmamış geriye. Ya da bir kadın yakışıklı bir yabancıyla evlenmiş, adam bir ayıymış meğerse ve buzun altında yaşıyormuş. Kadın onu evine kadar izleyip boğulmuş. Sualtı yaratıkları bütün etlerini kemirmiş, geriye yaşayan bir iskelet bırakmışlar. Bazı versiyonlarda is-

açıklanmamıştır. Yitirilmiş olandır, bütün ve tam olmak yeniden kazanılmalıdır. Beyaz

keleti bir balıkçı yakalar, denizden çekip çıkarır; bazılarında ise kadın evinde uyanır.

Genç erkekler ondan kaçıyormuş. Sonra yaşlı bir adam gelmiş, şarkı söyleyip davul çalarak iskeletin tekrar etle kaplanmasını sağlamış. Duygusal kendiliğin solup gitmesi, besinsiz kalıp yok olması, sonra da sevecenlik ve ilgi sayesinde yeniden canlanmasını ifade eden bir hikayedir bu. Felaketin tümüyle altından kalkılan, bedensel dirilişin mümkün olduğu, zamanın hem geriye hem de ileriye doğru işlediği, çekilen acıların geri döndürülebildiği "Ardıç Ağacı" gibi, sağaltıcı bir hikayedir. Ölümden bile geri dönüş olduğu için, ikinci bir mutluluk şansı elde edilebilmektedir.

İskelet Kadın'ın hikayesi Arktika Denizi tanrıçası Sedna'nın doğuşunu anlatan efsanelerle benzerlikler arz etmektedir. Batı Arktika'nın en önemli tanrıçası ya da en önemlilerinden biri olan Sedna üzerine anlatılanların çeşitliliği Atagutaluk'u hatırlatıyor; ama tabii bu kez karşımızda yüz yıl önce yaşanan bir felaket değil, çok eski bir yaratılış miti var, dolayısıyla farklılıklar o kadar da rahatsız edici sayılmaz. Efsane evlenmeye yanaşmayan bir kadınla ilgili. Bazı versiyonlarda, öfkeye kapılan babası onu bir köpekle evlendiriyor. Ya da kadın güzel görünüşlü bir adamla gidiyor ama adamın aslında bir kuzgun olduğu ortaya çıkıyor. Birçok kez de kadının kocası bir kutup fırtına kuşu olarak belirtilmekte. Kutup fırtına kuşu martıya benzeyen ama asıl yelkovankuşlarıyla, fırtına kırlangıçlarıyla ve albatroslarla akrabalığı olan bir deniz kuşudur.

Atagutaluk'un kocası tarafından çocuklarından birine anlatılan şekliyle, hikayedeki kadın bir fırtına kuşuyla evlenir; o civardaki diğer kişiler ise fırtına kırlangıcından söz etmektedir. Köpek, kuzgun, fırtına kırlangıcı ya da fırtına kuşu aslında soğuk kalpli bir kocadır. Atagutaluk'un torununun kızı Alexina Kublu, dedesinden dinlediği hikayeleri aktarmıştır, "kipinngullakpak&unilu,

ayı karizmatiktir, gündüzleri bir hayvan, geceleri bir erkektir. Akla şu soru takılıyor:

ugguaqtualuugalualiq&unilu." Yani "çok yalnız ve çok üzüntülüydü." Hikayenin tüm çeşitlemelerinde babası kadını kayığına alır, terk edilen koca da onları sert rüzgarlar ve fırtınalı sularla kovalar. Küçük tekne alabora olmak üzeredir.

Zaten pek iyi biri olmayan baba, kızını suya atar. Kadın tekrar kayığa tırmanmaya çalışınca, parmaklarını keser. "Kesilen parçalar suya düştükçe, deniz memelilerine dönüşmüş," diye aktarıyor Kublu. "Foklar, kare yüzgeçliler (sakallı foklar) ve beyaz balinalar çıkmış ortaya. Ama Takannaaluk (aşağıdaki tiksinç kişi) diye anılan kadın, artık parmakları olmadığından tarak kullanamıyor, saçları birbirine dolanıyormuş. Dolanan saçlarına deniz memelileri takılır olmuş."

Evvelce kadının parmakları olan hayvanlar gelip onun saçlarına takılınca, avcıların onları yakalayabilecekleri yerlere yüzmemiş bir daha. İnsanlar aç kalmış. Böyle durumlarda bir ritüel uygulanıyormuş. Herkes bir igloda toplanıyor, şaman sabit bir yere bağlanıp ışıklar söndürülüyor, o da karanlıkta şarkı söylüyormuş. Sonunda yavaşça sulara dalıp kadının saçlarını tarayarak avcılığın tekrar başlamasını sağlıyormuş. Freuchen Grönland'da böyle bir ritüele katılmıştı. Anlattığına göre, büyük bir igloda üzüntülü, kendinden geçmiş, çılgınca kıvranan insanlar vardı, davul çalıyor, şarkı söylüyorlardı. Sıkı sıkıya bağlı bir şaman gözden kaybolmuş ve ortalık yeniden kararınca geri dönmüştü. Işıklar yakıldı ve Freuchen ter içinde kalmış, bitkin şamanı gördü. Adam olağan İnuit çekingenliğiyle konuşuyordu: "Hepsi yalan dolan. Atalarımızın bilgeliği bende yok. Hiçbirine inanmayın!"

İskelet hikayesinde zaman geriye doğru akar ve nesneler eski hallerine döner. Kadın hayatını sürdürür ve daha iyi bir kocası olur. Kırıp dökülen şeyler onarılabilir, ama insanca olan insanca, kişisel olan kişisel kalır. Deniz tanrıçası hikayesindeki kadın

Eskiden bu hikayeyi anlatanlar, iyice kuzeyde uzun yaz boyunca hep hayvan, kışın ise

kahramanın ihtiyaçları karşılanmamıştı, ama hem morslar ve foklar yaratılmış hem de başka insanların ihtiyaçları irdelenmiş oldu. Bireyin arzularını öne çıkaran masallar gibi değil bu hikaye. Yıkım ve ölümden geri dönüş yok, diğer hikayede iskelet tekrar etle kaplansa da, bunda kadın parmaklarına kavuşamıyor, ama parmaklardan yaşam ve besin maddeleri oluşuyor.

Atagutaluk'un hikayesi Sedna'nınkine benziyor daha çok. Yaşadığı korkunç şeyler birer gerçek olarak kalacak; ama o da yeni hayatlar yaratmış sonradan. Ya da aslında belki İskelet Kadın hikayesine de benzetilebilir, çünkü ölümün eşiğine gelen Atagutaluk adeta iskelete dönmüşken kurtarılmış ve hayatını sürdürmüş. Hayatta kaldığı için de sevilmiş, değer ve saygı görmüş, çünkü doğurgan ve verimli olmuş. Hikayesinde mitsel bir yankı var, olaylar sanki çok eskilere, kahramanlıklarla dolu düşsel bir çağa ait gibi; diğer yandan, Atagutaluk'un torunlarıyla bağlantı kurulabiliyor ve geçmişteki ilişkilere dair video kayıtları mevcut.

Bir hikaye anlatmak, daima ham malzemeye özel bir şekil vermek demektir, ucu bucağı olmayan potansiyele olgular arasından belirgin bir görünüş oluşturanları seçmektir. Belki de Freuchen konuşmakta fazla acele etmişti. Ya da Atagutaluk'un kendi çektiklerinden söz ederek misafirinin keyfini kaçırma endişesinden kaynaklanan tereddüdünü yanlış anladı. Hatta tarihi bile yanlış aktarmışa benziyor: *Book of the Eskimos*'ta olayların 1905'te geçtiğini söylemiş, oysa diğer bütün kaynaklarda verilen tarih 1921. Hayatta kalabilen kadın henüz çok gençti, daha birçok evreden geçerek yaşayacağı bütün bir ömür vardı önünde.

1905'te buzların erimesiyle korkunç bir felaketten Igloolik yakınlarında sağ kurtulan kadının hikayesi her zaman anlatıldı. Freuchen açlıktan ölmek üzere olan kadının ya da kadınları bulan arkadaşı Patloq veya Palluq'un karısının adını da vermemişti. Oysa

Patloq'u karısı Tagurnaaq, hikayeyi güçlü bir trajedi duygusuyla, büyük bir dramcı veya efsane anlatıcısının diliyle Grönland Inuit bölgesinin kaşifi Knud Rasmussen'e aktarmıştır. Tagurnaaq'ın anlattığı versiyon, kahince düşler görme yetisine sahip olan kendi kocasıyla başlar. Adam rüyasında arkadaşlarından birinin çok yakın bir akrabası tarafından yendiğini görmüştür. Yolculuk halindedirler ve kızakları bütün gün defalarca kara saplanıp kalır. Tagurnaaq bunu uğursuzluk işareti saymıştır. Sonunda, kara gömülmüş bir köye varırlar.

"Sonra bir ses duyduk. Ne olduğunu anlayamıyorduk; bazen acı içinde ölmekte olan bir hayvan sesine benziyordu, bazen de yine uzaktaki bir insanın sesi gibiydi. Yaklaştığımızda bazı sözcükler seçebildik ama anlamlarını çıkaramıyorduk, çünkü ses sanki çok uzaklardan geliyordu. Gerçek sözcüklere benzemeyen sözcükler ve cılız, çatlak bir sesti duyduğumuz. Kulak verdik, dinlemeyi sürdürdük ve sözcükleri ayırt etmeye çalıştık. Ve nihayet anladık söyleneni. Kelimeler arasında bozulup kırılıyordu ses. Söylemeye çalıştığı şuydu: "Artık dostları arasında yaşayamayacak biriyim ben; çünkü en yakın akrabamı yedim."

"Barınağa varıp bakınca gördüğümüz, kendi içine çökmüş bir insandı, bize dönük yüzü yürek parçalayıcı görünüyordu. O kadar acı çekmişti ki, ağlamaktan kan oturmuştu gözlerine. Palluq ve ben birbirimize baktık, hâlâ yaşamakta olduğunu ve nefes aldığını fark edememiştik bile. Kemiklerden ve kuru bir deriden ibaretti, vücudunda bir damla kan kalmamıştı sanki. Hatta giysileri de çoğunu yediği için iyice azalmıştı, yenleri ve üstündeki kürklerin alt kısımları yoktu artık."

"İskelet konuştu: 'Şölenlerde şarkı söyleyen hemşerinizi yedim, büyük evde şölen için toplandığımızda birlikte şarkı söylediğiniz kişiyi.' Kocam bir zamanlar genç bir kadın olan bu yaşayan iske-

motifi içeren hikayeler yayılmaya elverişli olsa gerek, çok sayıda örnek bulmak

letin görünüşünden öyle etkilenmişti ki, uzun süre ne diyeceğini bilemedi. Sonunda şöyle dedi: 'Yaşama istenci vardı sende, onun için de yaşadın.'" Atagutaluk'un derin üzüntüsü –Freuchen'in anlatımının tersine– bu anlatımda belirgindir.

Bu anlatılanlar, imha kamplarındaki aşırı açlık koşullarına ilişkin duyduklarımızı hatırlatıyor: açlığın zihni saptırıp zayıflatması, besin düşüncesinin bir saplantı oluşturması, bedeni şeytani bir güce dönüştürmesi, açlık çeken insanın her zamanki olağan kişiliğinden farklı bir şey haline gelmesi. Boşluğun pençesine düşen Atagutaluk, Patloq ve Tagurnaaq'a, aile bireylerinin donmuş cesetleriyle yan yana, açlıktan ölmek üzere olduğunu anlattı. Sonra bir sabah, güneş çıkıp havada hafif bir ılıma olduğunda, yaşama arzusu ele geçirmişti onu. "Ölmekten çok daha kötüydü bu... Ölülerin böyle şeyden dolayı acı duymayacağını biliyordu, çünkü ruhları çoktan ölüler diyarına göçmüş olurdu." Bu versiyonda Atagutaluk'un yanında başka bir kişi yok ve yalnızlığı da çektiği ıstırabın bir parçası.

Onu kurtaran Patloq ve Tagurnaaq çiftinin kızları da bu korkunç keşifte yer aldığını belirtmiştir. Onlarca yıl sonra olayları annesinden çok daha sert bir tonla anlatmış, Atagutaluk'u sağ kalan diğer kişiyi öldürmekle suçlamıştır. Benzer olumsuz alametlerden, yaptıkları yolculuğun zorluklarından ve beyaz bir kekliğin kendilerine seslendiğinden bahseder. Atagutaluk'un durumunu şöyle betimlemektedir: "Feci bir görüntü! Yumurtasının içindeki bir kuş gibiydi. Gagası ve küçük, acınası kanatları vardı sanki, çünkü elbisesinin kollarından bir şey kalmamıştı geriye." Elbise kollarını yemişti Atagutaluk. "Yumurtadaki embriyodan farksız görünüyordu."

Olanları bir de Atagutaluk'un ailesi anlatmış. Hikaye her defasında değişiyor, değişiyor ve tekrar değişiyor. Ailenin anlatımına

mümkün. Genellikle erkek hayvan, dişi ise insan olarak çıkıyor karşımıza. Mesela arktik

göre, kafile kışın değil yazın yola çıkmış. Yanlarında çocuklar yok. Rengeyiği avlıyorlar. Kocası Atagutaluk'a kendisini yemesini bizzat söylemiş. Etini isteyerek hediye etmiş karısına; bir tür organ bağışı sayılabilir, İsa'nın çarmıhta kendini feda etmesiyle ya da aç konuğunu doyurmak için Buda'nın tavşana dönüşüp ateşe atlamasıyla da karşılaştırılabilir.

Atagutaluk'u tanıyan Rose Ukkumaluk adlı kadın, on beş yıl kadar önce hikayeyi bir video kamerası önünde anlatmıştı. Altyazılı videoda hem keder hem de empatiyle, kendi dilinde konuşuyor. Yaşlı kadının sesi kasvetli ve pürüzlü. Bu versiyonda Atagutaluk'un tek başına hayatta kaldığı anlatılmakta. Kızaklardan, buz çözülmesinden bahis yok. Şöyle diyor Ukkumaluk: "Etrafındakilere elde bulunan her şeyi yemelerini söylerdi hep. Onunla birlikte yemeyi alışkanlık edinmiştim. Benim çocuklarımı da besliyordu."

Freuchen'in bölgeye gelmesinden yaklaşık on yıl sonra doğan Atagutaluk'un büyük kız yeğeni Apphia Agalakti Awa da onu iyi ananlardan. "Et dağıtan başlıca kişiydi. Yiyecek bulamayan aç insanlar olduğunda, yiyeceklerini onlarla paylaşırdı, kendindeki şeylerden biraz onlarda da bulunmasına dikkat ediyordu. Biraz çay, biraz şeker hazırlardı, kendi bölgesindeki herkesle paylaşırdı elindekileri, hepsine az da olsa bir şeyler verirdi. Kimsenin yoksul olmasını istemiyordu. Kimsenin aç kalmasına razı değildi ve herkesin ihtiyacı olan yiyeceği edindiğinden emin olmaya çalışıyordu. İşte böyle lider oldu."

Atagutaluk'un yaptıklarından dolayı kimse ölmedi, ama birçok insan o sayede yaşadı. Hem hayatının ikinci dönemindeki çocuklarına hem de bütün topluluğa karşı çok eli açık davranıyordu. 1931'de vaftiz olarak Katolikliği kabul etti ve Aziz Augustinus'un annesinin adı olan Monica adını aldı. Beyaz Hıristiyan dünyasında kendi halkını temsil ediyordu. Belki de bu nedenle "Igloolik

Kraliçesi Monica Atagutaluk" olarak tanındı. Nitekim bakırdan bir tür tacı vardı ve saç örgülerinin altından bir şerit geçiyordu. Elimizdeki en iyi fotoğrafında oldukça gösterişli bir havada ağzının kenarında bir sigara tuttuğunu da görüyoruz. Rasmussen'in *Beşinci Thule Keşif Gezisi Raporu*'nun bir cildindeki fotoğrafın açıklamasında ise tacın bir teleskop borusunu saran bir şeritten yapılma olduğu belirtilmiş.

Igloolik'teki ilkokul ve lise Atagutaluk'un adını taşıyor. Yani bugün de varlığı hissedilmekte. Onu şahsen tanımış olanlar, ilk döneminde korkunç bir kazanın yer aldığı uzun ve zengin bir yaşama tanıklık etmiş sayıyor kendilerini. Freuchen ise büyük tablonun sadece bir köşesini görmüştü. Tablo durmadan büyür; her zaman eskiye göre anlatacak daha çok şey vardır; bir ip diğerlerine dolanır; o ip hareketsiz kalsa bile, diğerleri hikayeyi sürüklemeye, ufkun ötesine taşımaya devam edecektir. Ama hangi versiyonun doğru olduğunu bilmiyorum: Bazen Freuchen'in abartmalar ve güzelleştirmelerin henüz ortaya çıkmadığı erken döneme ait bir versiyonu dinlediğini, bazen Atagutaluk'un akrabalarının daha dikkatli dinleyiciler olduğunu düşünüyorum.

İlk önce belki de hiç varolmamış bir kızak çok ilgimi çekti. İzlanda'daki odada okuduğum çağdaş bir metinde betimlendiği şekliyle varolmadığı da kesindi. Okumayı sürdürdüm, Freuchen'in kitaplarını satın aldım, onun keyifli Arktika'sına daldım, birçok şey öğrendim, büyüsüne kapıldım, sonra büyü bozuldu, Freuchen'in üç değişik versiyonuyla karşılaştım, araştırmaya devam ettim, hikayenin daha farklı versiyonlarına rastladım ve sonunda hikayenin de tıpkı o kızak gibi dağılıp parçalandığını gördüm. Bütün bunların ardında hayat hikayesini ancak genel hatlarıyla bildiğimiz dikkat çekici bir kadın vardı. Kara saplanmış, acılar çekmiş, hayatta kalabilmiş, yeni şeyler meydana getirmişti, şükran ve hay-

kırlangıcıyla veya sonradan ayı olduğu anlaşılacak zengin bir yabancıyla evlenir.

ranlıkla anılmaktaydı. Bir yaşamdı bu.

Freuchen Atagutaluk'un yaşadığı yerin yakınlarında, erimemiş bir kızaktayken ölüme çok yaklaştı. 1923 ilkbaharının başlarında Igloolik bölgesinde yolculuk yapıyordu. Saklanmış erzakı almak için tek başına harekete geçmişti ve kar fırtınasına yakalandı. Bir çukur kazıp üstünü yüklü kızağıyla örttü ve geceyi geçirmek üzere oyuğa girdi; bir ayının kafa derisini yastık yapmış, bir fok derisiyle de girişi kapatmıştı. Sonra, karanlığın ortasında fok derisinin –üstünde biriken buzlar ve kar yığınları nedeniyle– yerinden oynamadığını fark etti. Dar ve çok soğuk bir delikte gömülü kalmıştı.

Nasıl olursa olsun, bir alete ihtiyacı vardı mutlaka. Kendi dışkısına bir alet şekli verdi. Donup katılaşmasını bekledi ve bu aletle buzu kazımaya girişti. Sonunda, ağır kızağı kıpırdatabilmek için bir boşaltıp bir doldurarak akciğerlerini de kullandı. Her nefesiyle santim santim oynuyordu kızak. Nihayet dışarı çıktığında, ancak emekleyebiliyordu. Üç saat emekleyerek arkadaşlarının yanına vardı. Ayaklarından biri donmuştu, kesilmesi gerekti. Freuchen çektiği acıları, kangreni ve gördüğü kâbusları da anlatmıştır.

Dehşet verici bir hikaye bu anlattığı. Kutuplardaki hayatının başlangıcında, kendi nefesiyle oluşan kovuktan daha da dar ve sınırlayıcı olan bir başka kovuktan, yine kendi nefesiyle çıkışının hikayesi. Arktika'da ve başka yerlerde yolculuklara devam etti Freuchen, Danimarka'da Nazilere karşı direniş hareketine katıldı, sinema sektöründe çalıştı, maceralarla dolu anılarını kaleme aldı, romanlar yazdı; ama bunların hiçbiri Arktika'daki gençliğiyle karşılaştırılabilecek önemde değildi. Grönlandlı bir İnuit olan ve 1921'de gripten ölen ilk karısından iki çocuğu olmuştu. Otuz-kırk yıl önce de torunu Peter Freuchen Ittinuar, Kanada parlamentosunda yer alan ilk İnuit oldu.

Ayıyla evlenen kadın hikayesinin bir Tlingit versiyonunu antropolog Catherine

Hikayeler vardır, Freuchen'in doğu Grönland'daki küçük evinde katılaşan nefesinin buzu gibi kuşatırlar insanı; hikayeler vardır, kızağın altındaki oyukta kalan Freuchen'in yaptığı gibi, insanın yüzünü kızartan aletlerle ve nefesle kaçıp kurtulmasını anlatır; hikayeler vardır, belki de hiç varolmamış o eriyen kızak gibi dağılıp insanın üstüne yıkılır; hikayeler vardır, başkalarının hayatına ait hikayelerin birçoğu gibi, fırtınalarda ve karanlıkta yol bulmaya yardım eder. Atagutaluk hikayesinin versiyonları, onları anlatanlar hakkında hikayenin farz edilen öznesi kadar çok şey söylemektedir.

Gerçi beni, kuzeye çeken, soğuk ve beyazlık tasavvuruydu; ama bir labirentin içinde ve sıcakla ilgili hikayelerde karanlığı buldum orada. Bunlardan biri de eriyen kızak hikayesiydi: kendisi de bir labirent halini alan ve merkezinde anlatma ve dinleme meseleleri bulunan bir hikaye.

McClellan 16 Temmuz 1948'de Yukon arazisindeki Whitehorse yakınlarında bir yerde

12. Aynalar

Beş yüz yıldan uzun bir süredir kitap okuyan bir adam var. Kocaman kitabı, sayfaların birbirinden ayrı olarak açık duracağı şekilde tuttuğu için, iki elini de kullanmak zorunda. Sayfaları incelerken başını öne eğdiğinden, bütün vücudu çocuğunu saran anne kucağı gibi okuduğu şeye doğru bükülü duruyor. Kitap genişçe değil ama içinde bir şey aranacak kadar açık, sanki okuyan adam yarım binyıldır bir pasaj aramakta. Sayfaların bembeyaz olması, tek bir sözcük bile içermemesi önemli değil, çünkü adamın giysileri de beyaz, elleri de. Sayfalara bakan soluk yüzündeki gözler de bembeyaz. Ya da daha çok, yüzyıllarca etkilere açık kalmış sumermerini hatırlatan sıcak bir krem rengi, beyaz bir elbisenin uzun bir yolculuk sonrasındaki görünüşü gibi.

Bu okur, Burgonya Dükü Jean Sans-Peur'ün, yani Korkusuz Jean'ın lahdinde kalmış kırk ağıtçı figüründen biridir (diğer figürler Fransız Devrimi sırasında kaybolmuş veya parçalanmıştır). Ardından gözyaşı dökülen adam 1419'da ölmüştü, açgözlü biriydi; figürlerin yapıldığı taş ocaktan çıkarılıp getirilmeden önce hiç kimse ciddi anlamda yas tutmuş değildi onun için (ama tabii Burgonya düklerinin kurduğu Carthusian manastırı rahipleri, bu aile mensuplarının ruhlarına duacı olmuştur). Şüphesiz, figürleri yontan heykeltıraşlar sanatlarını en mükemmel ve yüksek düzeyde bir ifade gücüyle icra etme fırsatı bulmaktan dolayı mutluydu. Kendilerini ölümsüzleştirmişlerdi böylece, taşı akıcı bir dille konuşturma yeteneklerini sergilemişlerdi. Kullandıkları malzeme kumaş, et veya saç izlenimi veriyor, üzüntü, tefekkür veya güçlü-

Maria Johns adlı yaşlı ve kör bir kadından dinlemişti. Buna göre, koca bazen insan,

lük ifade edebiliyordu.

Her biri yaklaşık önkolum kadar olan küçük ağıtçı figürleri yaşadığım kentte sergilendi. Birkaç kez gittim onları görmeye. Bir yandan annemi veya yazacağım bölümü düşünürken, bir yandan da karşımdaki beyazlığı şaşırarak izliyordum. İlk kez "Frankenstein"ın bir sahnesinde, doktor ve yaratığının buzların üzerinde birbirini kovaladığı sahnede gördüğüm beyazlıktı bu. Asya'nın büyük bir kısmında yas tutma rengi olan böyle bir beyaz, kısmen ölümcül kısmen de yalın ve keskin bir tür uzlaşmadır, etten arınmış kemiklerin, çöllerin, kutupların ve soğuğun beyazıdır, sözcükleri olmayan sayfanın beyazıdır. Ötenin, öncenin ve sonranın manzarasıdır.

Acıyı veya yitimi yazarak, resmederek veya heykelini yaparak anlatmak bir yanıyla keyif verir. Şeylerin hayatını görüp kavrayabilmek, en az bilinen ama en önemli ve tam bir doyumdur. Geniş yüzleriyle akrabalığa veya tek bir model kullanıldığına işaret eden, basit ve akıcı örtülere sarınmış bu lahit figürleri taşın, yerçekiminin, duygunun doğası üzerine bir şey iletiyor bize. Ve her ne kadar kederli oldukları kabul edilse de, aslında ölümün büyük ciddiyetini hissediyor gibiler. Bazıları okumakla meşgul, ağıtçı figürlerinin tören alayında yürümek dışındaki tek işi bu.

Sumermeri gözlerin baktığı boş kitaplar, okuyucu ve ağıtçıların bir hikayeye erişimi olduğunu söylüyor bize; muhtemelen Ortaçağ'da hayatın merkezinde yer alan dini hikayeye. Bu taraf daima öbür tarafla bağıntılı olarak vardır ve elimizdeki örnekte o taraf da kitaplarla bağlantılıdır. O zamanlar buzağı derisinden parşömenlere elle yazılırdı kitaplar, dolayısıyla büyük bir kitap, dönüşüm geçirmiş bir hayvan sürüsü demekti. Günümüzde odun hamuruna çok büyük miktarlarda basılıyorlar. Yani gören gözler için kütüphaneler, eskiden yumuşak odunlu ağaçların oluşturdu-

bazen ayı biçimindedir; kadın da sonunda ayı olur ve erkek kardeşleri kocasını öldürüp

ğu, hurdaya çıkmış ormanlarla dolu. Parşömen daha uzun dayanıyor.

Yüzyıllar, sumermerinden yapılma okuyucuyu pek etkilememiş. Cansız şeylerin ne kadar direngen olduğuna şaşıyorum bazen. Annemin evlenirken giydiği şık takım elbise laciverttir, beyaz şeritleri ve belirgin hatları vardır. Vatkalarının ve hoş manşetlerinin köşeli oluşuyla denizci üniformasını andırır. Her üniforma gibi, o da giyeni heybetli gösteriyordu ve o sıralar askere alınmış bulunan babamın belediye binasındaki düğünde giydiği hafifçe kırışık haki asker giysisi ve kepe kıyasla çok daha gösterişliydi. Askeri üniformalarıyla başladıkları evlilik yirmi yıl sürdü, çatışmaların çoğundan babam galip çıktı, ama savaşı annem kazandı. Ya da ikisi birden sevgi için verdikleri mücadeleyi yitirip savaşa sürüklendi. Ya da tersine kazandılar, çünkü deneyleri sürdürecek dört kişi daha getirmişlerdi dünyaya. Ancak evlendiği adam çeyrek asır önce öldü; kadın da neredeyse yarım yüzyıldır o giysiye sığamıyordu.

İnsanlar varolur ve yok olurlar, biçimleri değişir, çürürler; oysa o gece mavisi harika yün şayak, elli yıl sonra esas itibariyle hâlâ aynı kalmıştır. Annem onu giydiğinde, elinde çiçek demeti yerine kürk manşon vardı, çünkü düğün kışa denk gelmişti ve hayvan postu acımasızca çiçeklerin yerini alabiliyordu. O gün onu giyen uzun boylu, zarif, koyu saçlı kadın artık çok eskilerde kalmış, şimdi kamburu çıkmış, saçları ağıtçı heykellerinin mermerinden daha beyaz, sütten daha beyaz, kar kadar beyaz.

O günün anısı bile kalmadı geriye; orada bulunanlardan hiçbiri hayatta değil; ama fotoğraf o zamanki gibi gösteriyor onları: hepsi de genç ve dinç, gelecek yarım yüzyılın neler getireceğine aldırış ettikleri yok. Fotoğraf biraz kıvrılmış, ama işte o kadar, soluklaşmamış bile. Annemin resimdeki yüzü, şık duvağın ardında

onu hayvansal doğasına itmiş olduklarından, kendi ailesini öldürmek zorunda kalır.

mat bir hercai menekşe rengini almış. O zaman onu uyarabilecek olsam, kendi varoluşumu engellemiş olurdum.

Nikah yüzüğü altındı, pasta ve keklere serpiştirilen şekerde boncuklar gibi küçük, yuvarlak turkuaz taşlar vardı üstünde. Uzun zaman önce kayboldu. Belki manşet de parçalanmış ya da çöpe atılmıştır, ama yüzüğün altını bir yerlerde hâlâ duruyor olmalı. Hiç yaşamamış olan şeyler, ölmezler de. Hatta canlılardan yapılma nesneler (ağaçlardan yapılan kağıt, buzağı derisinden yapılan parşömen) bile yüzyıllarca dayanabiliyor. Biz eskiyoruz. Yün elbise onu bilen, onunla ilgilenen herkesten daha uzun ömürlü olabiliyor. Üstelik yün ve ipekten ibaret. Taş, metal ve tahta çok daha dayanıklı.

Bir sayfanın üstüne bir şey yazılmadan önceki beyazlığı ile bir şey yazılıp silindikten sonraki beyazlığı hem aynı beyazlık hem de aynı beyazlık değil. Bir söz söylenmeden önceki sessizlik ile söylendikten sonraki sessizlik de hem aynı hem de değil. Kar, üreme mevsiminden önce de yağar, sonra da; annemle uyumlu bir ilişki içinde bunduğum dönem, benim belleğimde bir şeyler muhafaza etmeye başlamamdan önceydi ve bir de onun hafızası silinmeye başladıktan sonra. Silinen kendisiydi, yok olmaya giden yolda beyazlığa geri dönen bir sayfaydı.

Çok önce bir hikaye anlatmıştı, şüphesiz doğru bir hikaye: Dört çocuğu olsun istemişti ve olmuştu. Ve başka bir hikaye anlatmıştı, o da aynı ölçüde doğruydu: Bağımsız, eğitimli, özgürleşmiş ve maceracı biri olmayı istemiş, bunlar hayal ettiği şekilde gerçekleşmeyince içi kararmış, pişmanlık duymuştu. Gerçekten de, çekingenliklerinden kaynaklanan sınırlar içinde böyle oldu, çünkü hem ürkek hem de hiddetli biriydi ve belki de ürkek olduğu için hiddetliydi. Hayatının toplamını çıkardı tekrar tekrar, ama toplamlar asla aynı olmuyordu. Kimin olabilir ki

Hikaye insanlarla ayıların akrabalığını ve bozayı eti yeme tabusunu açıklıyor. Ama

zaten? Kendi gölgeni ölçmek gibi bir şey bu.

Yıllar boyunca beni hiç duyamıyormuş gibiydi; ben de başka yerlerde konuştum; yazdım; başka biri oldum, duyulabilir biri. Yazarak sayfalar doldurdum, kitaplarım için ağaçlar kesildi. Annemin gördüğü bir rüyayı anlattığını hiç duymamışımdır, nasıl rüyalar gördüğünü bilmem. Kendini benim onu tanıdığım gibi mi biliyordu acaba? Kim olduğuna dair diğer hikayeler nasıl şeylerdi? Hikayesini başka türlü anlatabilir miydi ve bu onun başka bir hayatı olmasını sağlar mıydı? Farklı bir kendiliği daha olduğuna inanabileceğimi sanıyorum, çünkü her tarafta derinlikler vardır; ama benim bununla bir temasım olmadı ve gerçekten var mıydı, merak ediyorum.

Bir satranç oyunuydu bizimki, ilk hamleyi o yapmıştı ve sonra her şey devam etmişti. Ya da en azından, bazı hamleler mümkün olmuştu. Ve bazıları da imkansızdı ya da en azından o zamanlar düşünülemezdi. Dışarıdan bakanların birine ne yapılması gerektiğini söylemesi her zaman kolaydır. Korkusuz ol, erdemli davran demek de kolaydır ama bunları yapmak biraz daha zordur. Tıpkı satrançtaki gibi: Kurallar var ve bunları aşmak bir hareketlenme veya güven veya bir şeyler yapmaya yönelik yeni bir tasavvur veya bunların hepsini birden gerektiriyor. Atlar devrilir, piyonlar kırılır, onlarca yıl geçer, satranç tahtası sonunda beyazlaşır, taşlar adlarını yitirir, oyun sona erer.

Kavramsal sanatla uğraşan Yoko Ono'nun yaptığı bir satranç takımında satranç tahtası ve bütün taşlar, şu beş yüz yıl öncesinin ağıtçıları gibi beyazdır. İki taş dizisi birbirini aynen yansıtmaktadır: kendisiyle savaş eden ordu. Ya da değil. Ono'nunki Soğuk Savaşı konu alan bir sanat eseriydi ama aynı zamanda iki taraf olduğu anlayışını silmenin ve kaynaşmanın yoluna işaret ediyordu. Şüphesiz, biz ikimiz de böyle tek taraf haline gelebilirdik. Ya

daha fazlası da var. Döngüsel bir hikaye değil bu, hiçbir şey başladığı noktaya

da zaten öyleydik. Ortaçağ savaşlarının benzeri bir oyun olan satrancı bazen Ono'nun taşlarıyla oynamaya çalışanlar oluyor, hangi taşın kime ait olduğunu takip etmekte zorlanıyorlardı; bedenin kendi kendine saldırdığı otoimmun bozuklukları hatırlatan bir şeydi bu. Tek renkli satranç sadece işbirliğinin veya düşünüp taşınmanın olduğu ya da doğaçlama kuralların her zaman değişebildiği anarşik türde farklı bir oyun için çağrıda bulunuyordu adeta.

Nihayet savaş bitti. Annem öfkesini kabartan hikayeleri unuttu ve onlar olmayınca her şey değişti. Otuzlu yaşlarım, aramızın en kötü olduğu dönemdi; onunla bir daha hiç görüşmemeyi, satranç tahtasının başından kalkmayı düşünmekteydim. Sanırım o zaman çekip gitseydim, ilişkimiz en olumsuz ânında donup kalırdı. Alzheimer'ın damgasını vurduğu sonraki dönemde ise, beni görünce annemin gözleri çakmak çakmak parlıyordu. O zaman erkek kardeşlerimden birine "Sanki aynı ailedenmiş gibiyiz," demiştim ironik bir tonla. Benim yakınında olmamdan hoşlanması bir yana, kendinden de daha hoşnut görünüyordu. Kimilerinin spritüel uygulamalarla erişmeye çalıştığı bir duruma varmıştı: geçmişe ve geleceğe bağlanmadan tüm kalbiyle şimdide bulunma. Yıkıcı ve ölümcül hastalığın bir parçasıydı bu, amaçlı bir gayretin sonucu değildi, ama olmuştu işte.

Annemin çocukluğunda bir dönem mutlu geçmişti ve belki benden önce bir kere daha böyle bir şey olmuştu. Kayısıları izleyen o sonbahar, mutlu dönem tekrar uğradığında bunun nasıl olduğunu söylemek zordu. Sakinleşmesi, endişelerinin yatışması için ilaçlar veriyordum ona, ama sanırım asıl neden ilaçlar değildi. Beynindeki dejeneratif hastalık, hafızasını ve kişiliğini yeniden

dönmüyor; hayvan olan hayvan kalıyor, insan olan ise uzaklara gidiyor ve işte bu

düzenlemekteydi.

Neden her ne olursa olsun, hikayelerini yitirmişti annem. Çok hızlı yok olmuş gibiydi hikayeler; en azından benimle ilgili olanları. Bütün o haset duyguları, karşılaştırmalar, beklentiler, dargınlıklar, çok eskilerde kalmış olaylar ve kaygılı öngörüler hayatının bu ikinci baharında neredeyse tümüyle yok olmuş görünüyordu. Adeta iyi ve kötü ne varsa silinmiş, annem yeni bir dengeye, yeni bir neşeye kavuşmuştu. Bazen tuhaf şeyler de olabiliyordu. Ama çoğunlukla keyfi yerindeydi; özellikle, benim onun annesi olduğumu söyleyerek şaka yapmaktan hoşlanıyordu; ama bu aynı zamanda, dünyanın düzeni ve aramızdaki akrabalık ilişkisi hakkındaki kafa karışıklığının da bir göstergesiydi. Alzheimer'la birlikte, zaman geriye doğru akmaya başlamıştı, belki de gerçekten annesiydim onun, zaten benim de anne rolünü üstlendiğim oluyordu.

Kendi geçmişinin yükünden kurtulunca, kıyaslanabilecek bir şey kalmamıştı. Her yediği kek dilimi keklerin en lezzetlisi, gördüğü her çiçek çiçeklerin en güzeliydi. Bunamanın getirdiği rahatlık içinde sürdürdüğü hayatta keyif duyduğu pek çok şey oluyor, sık sık delişmence bir coşkuya kapılıyordu. Arada sırada Alzheimer hastalığının ne kadar feci bir şey olduğundan söz etse de, genellikle devamı gelmezdi, durumuna ve koşullarına pek aldırdığı yoktu, belki farkında bile değildi.

Önceleri umutsuzluk ve dehşete kapılmış olmalıydı, ama ben bunun belirtilerine pek rastlamadım. Asıl meseleye girmesek bile, hâlâ iş görebilir olduğunu tekrar tekrar ortaya koymak kendine güven duymasını sağlıyordu herhalde. Neler yaptığını, nerelere gittiğini, kim olduğunu ve kimlerle bağlantısı bulunduğunu olağan sohbetin sınırlarını zorlamadan hatırlatma işinde ustalaşmıştım; aynı şeyleri kim bilir kaç kez tekrarlasak da, soğukkanlılığımı hiç kaybetmiyordum ve sonunda dengenin çok fazla bozulmadığı tek

dönüşü olmayan yolculuklar nedeniyle bir akrabalık oluşuyor. Derisi yüzülmüş ayı

yanlı konuşmaların da uzmanı oldum.

Güvenli bir yerde sürekli destek ve ilgi görerek yaşıyordu. Her gün sanat ve müzikle iç içeydi, egzersiz programlarına katılıyor, düzenli besleniyordu. Hastalığı ilerleyince, yardımlar da arttı. Bakıcıların çoğu göçmendi ve annem oradaki ilk günlerinde, duygusal sıcaklığın kişinin geldiği ülkeyle bağlantılı olduğu yolunda bir kuramı sıkça savunur olmuştu. Her ne kadar bu çok ince düşünülmüş bir görüş olmasa da, kızıl ve siyah ciltli görevlilerin sonsuz ölçüde sabırlı ve sevecen olduğu doğruydu. Bir bakıma burası hem şefkat dolu bir akıl hastanesi hem de kendilerine emanet edilmiş, dağılmakta olan insanlar yararına mucizeler yaratan melekler ve azizlerle dolu bir yerdi.

Yaklaşık ilk bir yıl boyunca irice bir kitap büyüklüğündeki siyah ve krom renkli radyosunu hiç yanından ayırmadı. Çalınır korkusuyla yatağının arkasında saklıyordu onu. Dinlerken de iyice yaklaştırıyor, hatta bazen bir evcil hayvan ya da muskaymış gibi sarıldığı oluyordu. Radyonun, uçup gitmekte olan bilgilerden bir kısmını kendisine geri akıtacağını umuyordu belki de. Sonra akıntı yönünde süren yolculukta radyo tamamen bir kenara atıldı ve hayatının bir parçası olmaktan çıktı. Bunu düşündüğümde içim sızlıyordu, onun böyle hızlı değişmiş olması ve benim de kısa süre önce farklı biri olduğunu bazen unutarak duruma uyum sağlamam üzüyordu beni.

Arada sırada annemdeki değişmeler aniden gerçekleşse, halinin ne kadar korkunç olacağı geliyordu aklıma; süreç öyle yavaş ilerlemişti ki, yeni bir kilometre taşına gelene kadar çoğu zaman farkına bile varmıyorduk. İlk evrelerde, kendini hiç olmadığı kadar anne hissetti, bana karşı sevecen ve coşkuluydu. Ama birçok bakımdan yardım muhtaç bir çocuktu aynı zamanda. Ve her şey kelimenin tam anlamıyla hemen hemen silinmekteydi. Fonksiyon

bozuklukları giderek arttı; gözlerinde bir şey yoktu ama beyninin gördüklerini yorumlama yetisi geriye gidiyordu– Alzheimer'ın bu etkisi için bilmeme anlamına gelen "agnosia" terimi kullanılıyor. İnsanları yüzlerinden değil ancak seslerinden tanıyabildiğini daha başlarda söylemişti bana. Yüzler yok olmuştu. Okuma becerisini ise çok daha önce yitirmişti.

Döşemedeki renk farkını delik sandığı, halının desenlerini takılabileceği engellerle karıştırdığı için çekinerek yürüyordu; yanındayken elinden veya kolundan tutarak yürümesine yardım ediyorduk biz de. Neleri görebildiğini bilmemiz mümkün değildi. Gözünün önünde hareket eden veya masada önündeki bir şeyi göremediği çok oluyordu. Ama mesela kız yeğenlerinden biri ziyaretine geldiğinde hep birlikte yürüyorken, yerdeki bir sardunya yaprağını görüp sevinçle bağırmıştı. Aylar ve yıllardan beri doğru dürüst hiçbir şeyin farkına varmadığı halde böyle küçük bir pembeliği görebilmesine şaşırmıştım. Yaprağı onun için aldım yerden.

Bir ara annemi bir alışveriş merkezindeki İtalyan restoranına götürüyordum. Yemek masasındaki alışılmadık davranışlarımızı anlayışla karşılıyorlardı orada. Annem en iyi salataları yaptığına inandığı bu restorana gelmekten hoşlanıyordu. Bir keresinde, yine böyle bir gezinti yapıyorken, ruj istedi benden; o sıralar sıkça istediği bir şeydi ruj. Düzenli olarak satın aldığım rujlar düzenli olarak kaybolmaktaydı. Alışveriş merkezindeki bir kozmetik dükkana girdik. Değişik pembe tonlarını göstermeye çalıştım, ama gözlerine iyice yaklaştırdığım halde göremediği belli oluyordu. Kapağını çıkardığım bir ruju uzattım ona, deneyemeyeceğini, sadece bakması gerektiğini söyledim.

Elinde tutarsa görebileceğini umuyordum. Denemeye yeltendi ruju, olabildiğince nazik bir hareketle çekip aldım elinden. Sonra daha hoş bir pembe ton bulup sürerek her zamanki yolumuza ko-

bir insanı. Pervaneler uyuyan kuşların gözyaşlarıyla beslenir; biz de yitiriş ve oluşum

yulduk. Tabii hangi tonu aldığımızın bir önemi yoktu; amaç bir ruj almaktı, çünkü ruj bir şey ifade ediyordu. Yine de, onu ruj rengini özenle seçen bir kadın olarak görmek ve buna göre davranmak bir saygı meselesi gibi gelmişti bana. Başka tuhaf maceralar yaşamadan ravioli ve salata yedik. Sanırım kısa süre sonra ruj kayboldu. Zaten çok geçmeden annem de unuttu onu.

O kayısı yazını izleyen yıllarda annem farklı kişilere dönüştü. Birkaç yıl boyunca mutlu bir çocuktu. Sonra hassas denge bozuldu, her şey için fazlasıyla kaygı duymaya başladı. Bazı açılardan terse doğru ilerleyen çocukluk evrelerini hatırlatıyordu durumu; çocuklarda görüldüğü gibi, bir süre hoşuna giden bir düzenin, sonraki evrede işe yaramadığı olabiliyordu. Yeni aşamanın ne zaman ve nasıl geleceği ise belli değildi. Kabullenmek gereken bir başka şey de, gidişatı önlemenin veya değiştirmenin olanaksızlığıydı: Hastalık annemin ne olursa olsun geçeceği bir yoldu. Bütün yapabildiğimiz, yolculuğun olabildiğince hoş ve konforlu geçmesi için çabalamak, hâlâ ne gibi haz ve güzellikler yaşayabileceğini bulup çıkarmaktı.

Annemin durmadan düştüğü bir dönem de oldu. En azından, yaşadığı yerdeki personel çok sık düştüğü görüşündeydi. Onu halıda oturur veya yatar vaziyette buluyorlardı ve böyle durumlarda kurallar ambulans çağırmayı gerektiriyordu. Bizden birini de arıyorlardı. Alelacele gidip tıp teknisyeninin genellikle yaptığı gibi annemi sedyeyle cankurtarana taşımasını, üstündekileri çıkarıp hastane önlüğü giydirmesini önlemeye çalışıyorduk. Hatta bir defasında kateterle idrar numunesi alınmıştı. Böyle şeyler genellikle annemin travma yaşamasına neden oluyordu; tabii sağlık ekipleri gelmeden önce çoktan yaşamamışsa.

Birkaç kez muhtemelen düşmeye bağlı küçük bereler veya sıyrıklar olmuştu, ama o dönemi ciddi bir yara almadan atlattı.

hikayeleriyle besleniyoruz. "Ayıyla Evlenen Kadın" adlı makalesinde Johns'un hikayesini

Zamanın çoğunu oturarak veya yatarak geçirdiğini düşünmeye başlamıştım. Yol ve denge bulma yetisini kaybetmekteydi ve tabii kendine güvenini de. Nazik bir insan olan doktoru, düşmesini engellemeyen bakıcıların ihmalkarlık ettiği fikrindeydi; ama özgürlüğünü kısıtlamadan yapılabilecek bir şey de değildi bu.

Annemin kaldığı bakımevi güzel bir yerdi, gül ve limon ağaçları, bir de nar ağacı vardı, idare binasının önünü çuhaçiçekleri ve başka yeşillikler süslüyordu, mahalle gezintileri dönemi kapandıktan sonra patikaları dolanarak annemin yavaş temposuyla yaklaşık on beş dakikalık yürüyüşler yapıyorduk. Zaten uzun zaman önce onu restoranların ve otomobil gezilerinin akıl karıştırıcı dünyasına götürmeyi bırakmıştım. Güllerin kokusunu alamıyordu –hastalık bu duyusunu erken bir aşamada köreltmişti– ama yine de o taraftaki kanepe tipi salıncağa oturuyorduk; temiz hava ve yürüyüşler gayet iyiydi.

Bir defasında tam ortadaki küçük yolu geçip her zamanki gibi karşı kaldırıma gidiyorduk. Annemi kaldırım rampasına yöneltmeye çalıştım; ama o doğruca kaldırıma gitmek istedi ve ben de çim kaplı bu daha yüksek zemine çıkması için yardım ettim. Çimenin üstünde bir an durdu, sonra sakince, neredeyse zarif bir hareketle kendini bıraktı. Çıkmayı başarmış ama sonra dengesini bulamamıştı, isteyerek devrilmesi de anlaşılan düşme tehlikesinden kaçınmak için başvurduğu yoldu. Yerde kendini çimenlerin üstünde yatıyor bulmak biraz üzmüştü onu. Ama kollarından tutup kaldırmak istediğimde ağlamaya başladı, kendi kendine kalkma gücüne sahip değildi.

Bu olay muhtemelen ilaçların etkisiyle kilo aldığı dönemde olmuştu. Gereksiz hale gelen ilaçları kesmemden önceydi; henüz iştahı azalıp çelimsizleşmeye ve zayıflamaya başlamamıştı. Birkaç denemeden sonra daha fazla çabalamayı bırakıp anneme arkadaş-

yeniden anlatan Kaliforniyalı şair Gary Snyder, mezuniyet tezini de kuzeybatı

lık etmek için çimene oturdum, cep telefonumu çıkardım, demans destek servisini arayıp yardım gönderilmesini istedim. Annem çimende yatıyor, ben de telaş etmeden oturuyordum. Birkaç dakika sonra o gün nöbetçi olan heybetli kadın görevli geldi, oralarda gezinti yapan yaşlıca iki adam da gönüllü olarak yardım etti. Üçü birlikte annemi ayakları üstüne kaldırmayı başarmıştı. Annem onların hepsine veya bazılarımıza veya belirsiz birine hitap ederek "Hepinizi seviyorum," dedi.

O döneme rastlayan bir Şükran Günü tatilinde erkek kardeşlerim, annemi içlerinden birinin evine gelmeye razı etti, kısa merdiveni çıkmasına yardımcı oldular. O gün öğleden sonra pek çok kişi yardım etmek ve annemle konuşmak istedi, onu hem üzen hem de bunaltan bir şey oldu bu. Gitme vakti geldiğinde, sabırlı bir insan olan küçük kardeşim onu dış kapıya kadar götürdü. Ama işte sundurmaya açılan o kapıdaki küçücük eşiğin önünde takılıp kaldı annem. Hiçbir şey eşiği geçmeye ikna edemiyordu onu. Kardeşim annemi kapıdan geçirmeye çalışırken, ben de diğerlerini uzak tutmakla meşguldüm.

Sonunda kardeşim biraz daha geri gitmemizi söyledi ve annemi düz bir iskemleye oturtmayı başardı. Uzun boylu iki oğlu sandalyeyi bakımevine gidecek araca kadar taşıdı. Oradaki gerekliliklerin altından kalkabiliyordu annem, en azından sınırlarını zorlayan şeylerle pek karşılaşmıyordu. Gerçi tabutta değil sandalyede taşınmıştı ama bu kısa geçit töreni bana bir şekilde mezardaki sona erişi düşündürtmüş, bir trajedi duygusu uyandırmıştı. Bir kapı daha kapandı böylece, sonuncu olmasa da önemli bir kapı. Bir daha hiç çıkmayacaktı o merdivenleri.

Annem mutlu bir çocuktu. Daha sonra kaybolan ve düzenli olarak düşüp kalan bir çocuk oldu. Ardından, sözcükleri bulmakta zorlanan, giderek sessizleşen ve zor anlaşılan bir kişi halini

kıyılarına ait başka bir hikaye üzerine hazırlamıştır: Bir kabile şefinin oğlu güzel bir

aldı. Bir sonraki aşamada ancak çekine çekine yürüyebiliyordu ve yakında hiç yürüyemez olacağı belliydi. Soğuk algınlığım nedeniyle bir hafta yanına gitmedim ve işte o aşama tam benim olmadığım zamana denk geldi. Anlayabildiğimiz kadarıyla bacaklarında sorun yoktu, ama becerileri, güveni ve iradesi fazla yıpranmıştı. Annemin bilinmeyenlere ve bilinemeyenlere kesintisizce yaptığı bu yolculuğa tanıklık ederken, becerilere sahip olma ve olgular dışında bir kendiliği nelerin oluşturduğu ve kendiliğin işlevsellik ötesindeki değeri üzerine düşünmek çok şey öğretti bana.

Zaman geçiyordu. Anneme her şeyde yardım etmek gerekli olmuştu artık; yataktan kalkması, giyinmesi, yemek yemesi, yatağa gitmesi, yıkanması ancak yardımla mümkün olabiliyordu. Bakımevindeki ikinci yılının başlarına denk gelen sekseninci doğum gününde bir pasta yapmıştım ona ve üç kat merdiven çıkılan evimde parti vermiştim. Ama seksen üçüncü doğum günü için sadece küçük bir *tres leches* [trileçe] keki ve öğle yemeği olarak küçük bir porsiyon salata getirip yedirdim. Her şeye rağmen, kendi parmaklarıyla da minik lokmalar alıp yemişti. Üç mum yaktım; çalışanlardan biri yanımıza gelip benimle birlikte şarkılar söyledi anneme. Ama bütün bunlar annemin aklını karıştırmışa benziyordu, mumlara üflemeyeceği ise besbelliydi. Ben üfleyip söndürdüm mumları, onun yerine ne dilek tutacağımı pek bilemiyordum. Yine de mutsuz görünmüyordu, ama tabii parlak neşesi birkaç yıl önce titrek bir alev gibi sönüp gitmişti. Geçtiği yol ileriye ve yokuş aşağı uzayıp gidiyordu. İkimiz de huzur içindeydik.

Kısa süre önce arkadaşım Malcolm, Kuzey Amerika'da yaşayan çatal boynuzlu antiloplardan bahsetti. Bazen antilopla karıştırılan bu hayvanlar saatte altmış kilometreye yakın bir hızla koşabiliyormuş. Onları avlamak isteyen günümüz yırtıcı hayvanlarının tümünden çok daha hızlılarmış. Bazı biyologlara göre, bu kıta-

kazla evlenir, onu yitirir ve aramaya koyulur. Kazla evlenebilmesi, onun derisini

da yaşamış ve pleistosen çağının sonunda ortadan kalkmış olan tehlikeli türleri, hatta çitaları bile geride bırakıyorlarmış. Malcolm her birimizin halen neyi geride bırakabildiğini merak ediyor ve on bin yıl önce soyu tükenen avcılarımızın ne zaman yok olduğunu söyleyebilir miyiz diye soruyordu.

Aşağı doğru yuvarlandığı uzun yolda annem birçoklarını geride bırakmaktaydı. Ondan söz ettiğim eski mektuplarımı okuduğumda, kendimi artık öyle olmadığımı umduğum biri olarak görüyorum. Alzheimer'ın ilk aşamalarını talepkar bir kişiliğin yeni kaprisleri saymıştım. Yine de, elimden geleni yaptıktan sonra sivri bir dille yazdığım mektuplardakine kıyasla, aslında daha sevecen davranmış olduğumu düşünüyorum. E-posta ve mektuplarımı okudukça, şimdiki bana benzemeyen o kişiyi hatırlıyorum. Yüzüm kızarıyor, ama böylece dönüşüm geçirmiş olduğumu bir kez daha fark ediyorum.

Bazen benden önce evimde oturmuş kişilere ait mektuplar gelir; bazen de kendi bedenimi çeşitli insanların kiracılar gibi gelip geçtiği bir ev olarak düşünürüm. Her biri anılar, alışkanlıklar, izler, beceriler ve kendilerini hatırlatacak başka şeyler bırakmıştır ardında. Kalbimin çok sonraları bile gerilerde kalıp oyalandığı olmuştur, çünkü bazen önceki yıllarda varolmuş ve artık ortadan kalkmış annelerle mücadele ediyordum, o zamanki şimdiden yani o zaman mevcut olan şimdiden tamamen farklı bir geçmişle uğraşıyor veya üzerinde çalışıyordum. Ama bu, belli başlı özelliklerine indirgenmiş o insana bakmamı engellemedi; hâlâ bir şeyler öğrenmekteydim. O insan karşısında alabildiğine özenli kalabiliyor, kendimi kollama gereği duymuyordum.

Artık o insanların hiçbiri yok; özel bir tarzda var etmişlerdi birbirlerini. Bir defasında görümcem, elektrik topraklaması gibi işlevim olduğunu söylemişti: Annem kıvılcımlar saçıyordu, on-

yüzmesi sayesinde mümkün olmuştur – bu hikayelerdeki ayı, kuğu veya yılan, elbise

dan çıkan akım odaya girdiğimde bana doluyordu. İşte o zaman, ben ortalarda değilken başka birinin, hiç karşılaşmadığım birinin varolduğunu anladım. Belki ben de onun hiç tanımadığı biriydim. Katı ve inatçıydım, hayatta kalabilmek için ağır zırhlara bürünmüştüm onunla geçen yıllarımda. Hayatta kaldım ve sonra her şey değişti.

O yıllara geri dönüp bakınca görüyorum ki, annem onun gibi olmadığım için öfkeliydi ve ben de ona benzemekten müthiş korkuyor, öyle olmamak için elimden geleni yapıyordum. Ama birbirimize ne kadar benzediğimizi de görüyorum; en temel beğeniler, ilgi alanları ve değer yargıları bakımından beni ala bildiğine etkilemiş, biçimlendirmişti. Hayatı boyunca ahlaki me seleler ve ilkelerle meşgul oldu, bir insanın hayatını, başarıları ve katkılarına göre değerlendirmek gerektiği kanısındaydı. Ben de bu anlayışı miras aldım ondan. Paylaştığımız daha hafif şeyler de vardı; mesela çiçeklerden ve çıplak ağaç dallarından hoşlanmak, kitap sevgisi, bir tür tedirginlik ve kararsızlık. Ve tabii görünüşüm de epeyce benzer anneme.

Antik Yunan'da kullanılan sungnômé diye bir sözcük vardı, anlamak, sempati duymak, bağışlamak, affetmek anlamına geliyordu. Düşünme ile hissetme arasında ayrım yapmayı reddeden bir sözcük bu. Anlamanın bağışlamanın başlangıcı ya da kendisi olduğunu öne sürüyor adeta. Sözcüğün kapsadığı mana, anlamaya çalışmanın empati gerektirdiğini ve bağışlamak olan empatiye ulaşmak için de anlayış gerekli olduğunu ima ediyor; bunların birlikte ilerlediğini ve yol boyunca birbirlerine yardımcı olduklarını söylüyor bize. Ya da bunların kesinlikle baştan itibaren ayrı şeyler olmadığını. İngilizcede anlayış [understanding] sözcüğünü biz de bu şekilde kullanıyoruz, bağışlanma dilerken anlayış bekliyoruz (tabii bazen yoldan sapıp uyduruk bir mazerete dönüşebilir bu).

giymiş gibidir; giysilerini çıkarıp çıplak kalmakla insan olmazlar, ama artık eskisi

Gençken, ilişkim olan erkekleri öyle dikkatli incelerdim ki, olumsuz davranışlarının ardında yatan acıyı veya sınırlamayı görürdüm veya gördüğümü sanırdım. Kendimden bir şeyler feda ederek onları bağışlamak ya da sempatiyle yaklaşmak çok kolay gelirdi bana. Sanki yüzeyi değil derinleri, etkileri değil nedenleri görüyordum. Ya da onları görüp kendimi göremiyordum. Sanırım buna aşırı özdeşleşme deniyor ve kadınlar arasında çokça görülen bir şey. Ama tanrılar, azizler ve bodhisattvalar da tüm varlıkların gerçekleştirdiği edimlerin kaynaklarını ve bunlardan doğan sonuçları görmek zorunda; böylece kendilik ve ayrılık kalmıyor, sadece varlık, oluş ve sönümün bulunduğu büyük bir döngüsel sistem söz konusu. Yeterince derinliğine anlama, bir tür bağışlama ya da sevgi demek ve aklamadan farklı bir şey; eğer bunu herkese uygularsan ve sadece yatağındayken aklından geçen bir şey değilse.

Şimdi en iyi dönemindeki annemi, görünmez bir takım kuvvetlerin yönlendirdiği, yaptıklarının sonuçlarını kestiremeyen, kendi arzularını ve çelişkilerini yeterince fark edemeyen, denenmemiş şeylerin kısıtladığı, acı çeken ve bazen de neşelenip eğlenebilen bir kadın olarak görüyorum: çeşitli parçaları birbirinden habersiz olan çok karışık bir oluşum, kendisinin de içinde kaybolmuş bulunduğu bir labirent. Bana yönelik tepkisinin bir dizi beylik hikaye, buyruk, değer yargısı ve standart halinde içini kapyan bedbahtlıktan kaynaklandığı her zaman belliydi. İkimiz de değersiz cinstendik.

İntikam ve bağışlama önümüzdeki başlıca yollardı ve sanırım hesaplamanın getirdiği şeylerdi (zaten hesaba katma derken bir sorumluluğu kastettiğimiz de olur, parasal borçların affından söz ettiğimiz de olur). Hatalı davranış borç gibidir ve intikam onu tahsil eder. Diyelim ki korkunç bir şey yaptın; ben de korkunç bir

kadar farklı değillerdir ve aradaki mesafe arzuyla kapatılabilir. Tüyleri olmayan kaz

şey yaparak bunu sana ödetirim; hesap kapanmıştır (ama sadece teoride, intikam döngüleri sonsuzca sürme eğilimindedir). Ya da seni bağışlarım ve borcun benim yüce gönüllülüğüm sayesinde silinir.

Belki de bağışlama sözcüğü yanlış bir yöne işaret ediyor, çünkü senin başka birine değil kendine verdiğin bir şey bu: Eski bir acının çirkin yükünü kaldırıyorsun, berbat bir şeyden kendini sıyırıyorsun ve uzaklaşıyorsun ondan. Bunun dışında bağışlama kamusal bir edim veya iki taraf arasında bir uzlaşmadır, ama kalplerde olup biten daha belirsiz bir süreç olarak kalır; bir şey sanki onun etki alanı dışına çıkmışsın ya da onu gerilerde bırakmışsın gibi, aniden ya da yavaş yavaş önemsizleşir. Ama bazen de sonradan, tam sen onun yokluğu nedeniyle kendini kutlamaktayken geri dönüverir.

Annem yüksekokula gitmemiş olduğu için pişmanlık duyardı. Yine de, yirmili yaşlarının ilk yıllarında New York Üniversitesi'nde sekreterken bazı derslere katılmıştı. Muhasebe derslerini tercih etti, çünkü bu özlemini çektiği bütün o dönüşümlerden ve yüksekokul sözcüğünün onda uyandırdığı her türlü yükselme düşünden daha pratik görünüyordu. Evet, gerçekten de pratikti; boşanmasını izleyen on yıl boyunca bir oyuncu ve model ajansında muhasebeci olarak çalıştı, güzel görünüşlü insanlar gelip giderken o da hesapları tuttu. Başka alanlarda da bir muhasebeciydi annem, bütün hesapların dengelenmesini ister, eski defterlerdeki açıklar üzerinde kuluçkaya yatardı.

Her şeyin karşılığını bulmasından, adaletten yanaydı; sayılar toplanmalı, kredi nakde çevrilmeliydi. Katolik günah, erdem, tövbe, ceza ve ödül ekonomisi kilisedeki faaliyet dönemi sonrasında da uzun süre yönlendirdi onu. Sonunda bütün bu hesap kitap, yoksulluk duygusu, borçlu olduğu inancı ve satranç savaşı giderek

uçup gidemez. Belki böyle hikayeler insanların daima çıplak hayvanlar olduğunu ima

yok oldu. İntikam ve bağışlama hesapları denkleştirmeyle ilgilidir, ama muhasebe bizi bağlayan karmaşık yolların çirkin bir dökümünü oluşturur. Bazen sonunda her şeyin denkleşeceğini düşünmüşümdür, ama bu ufkun ötesine uzanan, algılama ve ölçme kapasitemizi aşan bir sondur ve sınırımızı ihlal edenler bunu çoğu zaman bedbahtlıktan dolayı yapmaktadır, yani ceza suçtan önce gelmiş, hatta onu hızlandırmıştır. Belki bu kabul etmektir.

Ortaçağ Çin Budizmi'nin bir kolu aile büyüklerine saygıyı Konfüçyüsçülük'teki gibi babaya değil, anneye odaklandırmıştı. David Graebe Borç adlı kitabında bu anlayışı şöyle açıklıyor: "Bir annenin sevecenliği sınırsızdır, fedakarlığı mutlaktır; bu her şeyden önce, annelerin kendi et ve kanlarını süte dönüştürdüğü emzirme ediminde görülüyordu. ... Ama böyle yapmakla, sınırsız sevgiyi kesin olarak ölçülebilir hale getiriyorlar."

"Ebeveynlerimizin sevecenliğinin cennet ufku kadar engin olduğu söylenir." Söz konusu anne düşkünü Budistler sütü rasgele sayısallaştırmış (yaklaşık 1500 galon) ama değerinin ölçülemez olduğunu kabul etmişlerdi. Borç sonsuz büyüklükteydi, geri ödenemezdi ve ödenmesi gerekmiyordu: yapılabilecek tek şey, manastırlar için Tükenmez Hazineler'e bağışta bulunmaktı. O zaman, Jean Sans-Peur gibi annelerin dua edecek –bu durumda onlar için sutralar söyleyecek– rahipleri olurdu. Benim söylemem gereken de bir sutra sayılabilirdi veya bir başka günah.

etmekte; özdeşlikten çok potansiyel olarak. Uzun arayışlardan sonra, kazın terk edilmiş

13. Kayısılar

Ta o yazdan kalma kayısılardan, yaklaşık bir litre kadar hâlâ duruyor. Onları kavanozlara doldurduğum zamanki evimden birkaç mil uzakta oturuyorum şimdi. Kayısıların geldiği annemin evi ise yıllar önce satıldı. İkimiz de farklı insanlarız şimdi, çok şeyler oldu, çok şey değişti; ama kavanozların içeriğinde o zamana göre pek fark yok. Masada, karşımda duran meyvelere bakınca, sağlam bir koyu turuncu renk görüyorum, yarım meyveler birbirinin üstüne yığılmış, kapak kenarına kadar yükseliyor, şurup hâlâ berrak, sadece kavanozun dibindeki vanilya dalı yer yer kara kırıntılara bölünmüş.

Meyvelerin durduğu geniş ağızlı kavanozların kapakları biraz tozlu olsa da hâlâ hava sızdırmaz durumdalar. Her kavanoz dolu, ama yarım kayısıların birbirini sıkıştırmasına veya ezmesine neden olacak kadar değil. Taneler küçücük şekerli su okyanusunda serbestçe yüzüyor. Nasıl bir vesilenin kavanozları açmak için yeterli olacağını ya da çoktan elden çıkmış bir evdeki ağaçtan uzak bir ağustos günü beklenmedik bir armağan olarak gelmiş meyveleri kime yedirmek gerektiğini bilemiyorum artık.

Önümde duran şu iki kavanoz, yazılı hikayelere benziyor; yok olup gidecek bir şeyi muhafaza ediyorlar. Bazı hikayeler kendi haline bırakılır, ama yazıya dökme süreci, tıpkı kayısıların şurup içinde saklanması gibi, hikayenin ayrıntılarını sabitleştirir ve hikaye artık yazarına değil okurlara ait olmuştur. Dışarıda bırakılanlar ise hep dışarıda kalacaktır.

Bir süre yatak odamı işgal eden kayısı dağı, sadece bir besin

kocası bir martıya dönüşür. Yakınımda yaşayan Ohlone yerlileri hâlâ ayı dansı yapıyor.

değil, daha başka pek çok şeydi. Bir bulmaca ve bir çağrıydı; önce düş gücünü ve sorgulama eğilimini besliyordu. Evime geldikten sonra henüz olmamış bir şeyin alegorisi halini aldı. Bir yıl sonra ise bu değişken yığın benim o zamanki hayatımın bir tablosu gibiydi; benim hayatımı da ayıklamak, lezzetli yanlarını tutup zarar görmüş kısımları atmak gerekliydi. Gerçek kayısılar işlenip reçel, konserve ve likör dönüştürülüyor, sonra da hediye olarak yakınlarıma ve o zor günlerde bana yardım etmiş kişilere gidiyordu. Birazını da kendim yedim ve minik kadehlerde bol bol likör içtim.

Ama şimdi kayısıları bana gelişleriyle birlikte başlayan dönemi anlatmak için bir teşvik sayıyorum. Yaşadığım kaosu bir çeşit hikaye halinde toparlamanın katalizörü ve hikayeler oluşturup değiştirme işi ile bunların arasındaki sessizlik evrelerini araştırmaya bir çağrı oldular. "Onu bir bütün kılmak, sözcüklere dökmekten ibaret," diye yazmıştı Virginia Woolf.

Şöyle devam ediyordu: "Bu bütünlük, onun canımı yakma gücünü yitirmiş olması demek; bölünmüş parçaları birleştirmek, belki de böylece acıyı uzaklaştırdığım için, büyük haz veriyor bana. Bu belki de tanıdığım en güçlü zevk. Yazarken neyin neye ait olduğunu keşfettiğini hissetmenin sevinci. Buradan hareketle felsefe diyebileceğim bir şeye varıyorum; her durumda bana ait kalıcı bir fikir bu; ham pamuk tabakasının ardında bir örüntünün saklandığı; bizim –yani tüm insanların– bununla bağlantılı bulunduğu; bütün dünyanın bir sanat eseri olduğu; bizim bir sanat eserinin parçaları olduğumuz."

Dünya örüntülerinin aniden ortaya çıkması, uyumluluk ve özellikle de bağlantı duygusu yaratır. Eski anlatım tarzında, hikayeler eğiriliyordu; şeyleri birbirine bağlayan iplerdi onlar ve dünyanın kumaşı da onlardan dokunurdu. En güçlü hikayelerde kendimizi görürüz, birbirimize bağlıyızdır ve örüntüyü oluşturu-

Onları gördüğümde ciltlerine siyah ve beyaz çizgiler çekmiş, ayı postlarına sarılmışlardı

ruz; kendimizin de anlattığımız ve anlatılan hikayeler olduğunu görürüz. Seninki gibi hikayeler veya daha da kötüleri her tarafta bulunur; çektiğin acılar seni özel kılmaz, ama onlara vereceğin tepki kılabilir.

Bir akşam radyoda bir blues programı dinliyordum; blues müzikçisi Charlie Musselwhite ölümüne içmeyi nasıl bıraktığını anlatıyordu. 1987'de Teksas'taki Midland'da yürümeye yeni başlamış bir çocuk kuyuya düşmüştü. Kızın kurtarılış hikayesi elli sekiz saat boyunca en önemli haberdi. Yüzlerce görevli katılmıştı kurtarma çalışmasına. Henüz iki yaşında bile olmayan ve sekiz inç çapındaki bir kuyuda, yirmi iki fit derinde sıkışıp kalan Jessica McClure, çalışanlar çılgınca bir çabayla evin arka bahçesindeki sert kaya tabakasını delmekle uğraşırken, Winnie the Pooh'yla ilgili çocuk tekerlemeleri ve bir şarkı söylüyordu.

Radyo yayıncıları hep ondan bahsediyordu; televizyon habercileri de takıntılı biçimde oraya üşüşmüş, kızın durumuna odaklanmıştı; gazeteler de olayı ulusal manşet konusu yaptı. Bu olay kablolu haber ağlarının ve 24 saat kesintisiz haber iletiminin uğursuz başlangıcı kabul edilir. Musselwhite otomobiliyle işe gitmekteyken haberleri duydu ve şunu düşündü: "Benim dertlerim onunkine kıyasla ne kadar küçük ya! Neden onun yarısı kadar cesur olamıyorum? Düşündüm ki 'Yeter artık. Çocuk kurtulana kadar içmeyeceğim.' Bu, onun için benim ettiğim bir duaydı. Onu kuyudan çıkardıklarında, ben de çıkmıştım artık." Bir daha hiç içmedi Musselwhite.

Bir fizik terapi uzmanı bana ağrının tedavi edilebilir olduğunu söylemişti; bazen ağrı çeken insanın onu farklı şekilde yaşamaya alışması yoluyla olur bu. Ama hatanın "kendi hikayesinden vazgeçmesi şarttır". Kimileri hikayesini kendisi için bedbahtlık demek olduğu, onu mutsuzluğa mahkum ettiği halde çok sever ya

da anlatmamayı bir türlü başaramaz. Belki tutarlılığı rahatlıktan daha çok sevmektir bu, ama korkuyla da ilgili olabilir – yeniden doğabilmek için bir parça ölmek gerekir; önce ölüm gelmelidir, bir hikayenin ölümü, yani kendiliğin tanıdık bir versiyonunun ölümü. Sanki Musselwhite da kendini unutmuş, hikayeler ormanında yolunu yitirmişti ve geri döndüğünde kendi hikayesine eskisi kadar sıkı sıkıya bağlı değildi artık. İlk düşüncesinin içmeyi bırakmak olması, bunun zaten aklında ne kadar çok yer etmiş bulunduğunu gösteriyor. Sanki pencereden içeriye bir anahtar düştüğünde, gözlerini dikmiş kapıya bakmaktaydı hep ve tabii mahpus da, kapı, pencere ve anahtar da hep kendisiydi. Bir masal kahramanı gibi, daha da kırılgan bir yaratıkla kurduğu empati sayesinde kurtuldu. Ve eğer kuyudaki küçük kızın hikayesi kendi cehenneminden çıkmasını sağlayan bir merdiven olduysa, merhamet de onu merdivene ulaştıran ve belki tırmanmasını da mümkün kılan kuvvetti. Kızı kurtarma isteği kurtardı onu.

Kuyunun dibinde şarkı söyleyen kızın anlamı, kimin hayatına baktığımıza bağlıdır. Tulumlar giymiş kasklı erkekler arasında sarıp sarmalanmış, yaralı ve kir pas içindeki kızın yeryüzüne çıkarılışını görüntüleyen fotoğrafçı Pulitzer Ödülü'nü kazandı. Kızı yukarı taşıyan ufak tefek itfaiyeci aşırı bir ilginin odağı oldu ve bir zafer sayılan bu şeyden dolayı travma yaşamaya bile fırsat bulamadı. Annesi başarıya dair bütün hikayeleri ve daha sonraki onurlandırma etkinliklerini odanın orasına burasına dağıtmak için albüm haline getirmişti.

Adam kurtarıcıların kuyuya paralel olarak açtığı delikten baş aşağı inmiş, dar bir yerde boynunu sıkıştıran kayaların arasına sıkışmış, çocuğu takıldığı yerden kurtarmak için kayganlaştırıcı yağlar ve destekler kullanmıştı. Bir yazıda, yeraltında ve tepetaklak çalışarak çocuğu dünyaya çıkaran bir doğum uzmanına

dişleri, kulakları, kürkü ve pençeleri silüet halinde karşımdaydı. Neyin insan neyin ayı

benzetiliyordu; ama bir yandan da, aynı zamanda potansiyel bir mezar olan daracık doğum kanalına geri dönmek zorunda kalmış biriydi. Tören boruları sustuktan sonra evliliği bozuldu, ağrı kesicilere bağımlı hale geldiğinden işini kaybetti ve birkaç yıl sonra, otuz yedi yaşındayken anne babasının çiftliğine çekildi. Annesine bir çıngıraklı yılanı vuracağını söyleyerek birkaç fişekle birlikte av tüfeğini aldı ve kendini öldürdü.

Hikayenin filozof Peter Singer için anlamı farklıydı. Singer kuyuya düşen çocuk olayını itkilerimizin akıldışılığına bir örnek saymıştı. Olayın etkisinde kalan insanlar çocuğa para göndermiş, böylece bir milyon dolar toplanmıştı belki de. Para bağışlarının çocuğu kuyudan çıkaracağı yoktu, ama bu sayede kızın yeniyetme ebeveyni daha iyi bir eve taşınabildi. Paranın geri kalanı, çocuk 2011'de yirmi beş yaşına geldiğinde kendisine verilmek üzere saklandı. Singer, Jessica McClure'un kuyuda geçirdiği iki buçuk günlük süre zarfında bütün dünyada yaklaşık 67.500 çocuğun yoksulluğa bağlı nedenlerle öldüğüne işaret etmekte ve aslında kızın kurtulmasıyla ilgisi olmayan parayla bu çocuklara yardım edilebileceğini vurgulamaktadır.

Filozof "gerçekliği kavramamızın ve ne yapacağımıza karar vermenin iki farklı yolundan" söz eder. "Duygusal sistem ve düşünsel sistem" dediği bu yollardan ilki imgeler ve ilkeler üzerinden hareket eder, duygusal veya coşkusal tepkiler üretir; diğeri ise olgular ve sayılarla çalışır, akıl yürüten rasyonel zihne seslenir. Singer'in hangisini daha değerli bulduğu bellidir. Ama bir çocuğun hikayesine veya 67.500 çocuğun hikayelerine kulak vermeyi seçen, bunların önemli olduğuna ve tepki vermek gerektiğine kani rasyonel zihne, duygusal sistem bir etkide bulunmuş olmalı.

Bugünlerde acı ve yıkım hikayeleri sonsuz ve ezici, hepsine cevap vermek imkansız. Eğer hepsine birden tamamen kulakla-

olduğu pek belli değildi bu tabloda ve o akşam bulunduğumuz yerde aynı anda her ikisi

rını tıkamıyorsan, hem duygusal hem de düşünsel süreçlerle hangilerine nasıl tepki vereceğini seçmek zorundasın. İki at da aynı arabaya koşulu; ya da belki tek at var, hem düşünüyor hem de hissediyor ve belki aslında süreci tek bir sözcükle ifade etmek gerek, mesela bağışlama ve farkındalığı kastettiğimiz *anlayış* sözcüğüyle.

Jessica McClure kamusal ilgi odağı olmaktan kaçındı, üniversiteye gitti, evlendi, çocukları oldu, kendine ayrılan fonu alacak yaşa geldi. Yoksul çocuklar önlenebilir nedenlerle ölüyordu hâlâ; başka bazı yoksul çocuklar ise yabancıların para olarak ifade edilen sevgi ve ilgisi sayesinde yaşıyordu. Charlie Musselwhhite, McClure'un hikayesine gösterdiği empatik ilgi sayesinde kendi kuyusundan çıkabilmişti. Kimin kurtulacağını önceden hesaplayamazsın, etki dalgalarının nasıl yayılacağını bilemezsin. Musselwhhite'ın son albümü *The Well* [Kuyu] adını taşıyor ve albüme adını veren şarkının inişli, çıkışlı ritimleri dansa çağırıyor insanı.

Çocuk kuyuya düştü, çünkü annesi çalan telefona bakmak için içeri girmişti ve çünkü biri kuyunun kapağını kaldırmıştı yerinden. *Dei ex machina* her taraftan ve her zaman etrafımızdadır. Julia Princep Jackson Duckworth ilk eşiyle mutlu bir hayat sürüyordu. Sonra kocası 1870 yılının bir gününde ona bir incir koparmaya çalışırken bir yeri berelendi ve oluşan enfeksiyon sonucu kısa sürede öldü. Dul eşi, ikinci kocasından Virginia Stephens'ı doğurdu, ayrıca üç çocuğu daha oldu. Çalan bir telefon, bir incir. Neredeyse olmayacakmış, ama olmuş ve yaşamlar iyiye ya da kötüye doğru değişmiş.

Julia'nın bir incir veya apsenin veya her ikisinin sonucu olarak gerçekleşen yeni evliliğinden doğan ikinci kızı Virginia büyüdü, hoş bir yabancıyla evlendi, böylece soyadı olarak vahşi bir hayvanın adını aldı ve mucizevi bir üretkenlikle akıl hastalığına tu-

birden olanlar da vardı belki, sanki ayrılmadan önceki yerimize geri dönmüştük.

tulana kadar adeta sular gibi kitap yazmayı sürdürdü. Bunu son bir çöküş izledi, kelimenin tam anlamıyla bir dibe batma: kısmen acının hiç dinmeyeceği korkusundan oluşan depresyonun verdiği acıyla büyük bir yılgınlık ve kedere sürüklenmiş halde, cebinde ağır bir taşla veya taşlarla kendini nehre atmıştı. Ama Virginia Woolf'un kendini öldürmesi biraz da vicdan azabı nedeniyleydi, kocası Leonard Woolf'a kendi acılarından kaynaklanan yeni bir nöbet dönemi daha yaşatmak istemiyordu. Ardında bıraktığı son mektupta böyle yazmıştı.

Deus ex machina, bununla ilgili bir başka hikayede metamfetamin kullanan biriyle bir seri katilin yolları kesişiyor ve birbirlerine yeni bir yön veriyorlar. *Binbir Gece Masalları*'nın tek geceye sıkıştırılmış modern bir şekline benzeyen bir hikaye bu: Atlanta'nın bir banliyösünde yaşayan Ashley Smith bütün gece kaçak Brian Nichols'la konuşur. Brian eski kız arkadaşına tecavüz ettiği gerekçesiyle yargılandığı mahkeme salonundan kaçarken muhafızını ağır şekilde yaralamış, silahını çalmış, yargıcı, bir mahkeme yazmanı ve şerif yardımcısını ve daha sonra da bir federal ajanı vurup öldürmüştür. Sonunda, Ashley'yi kendi evinde rehin alır.

Brian, geceyarısı Ashley Smith'le, kadının oturduğu yerde karşılaştığında, federal ajanın arabasını sürmektedir. Smith sigara almak niyetiyle çıkmıştır dışarı. Kolejin eski defans oyuncusu Brian, silah zoruyla kadının henüz dönmüş olduğu evine girer ve onu bağlar. Ama ağzını tıkamaz, hatta daha sonra ipleri de çözecektir. Smith ona tekrar tekrar evin her yerinde resimleri olan kızından bahsetmektedir. Kızının kendisi için ne kadar değerli olduğunu, onu ertesi sabah görmek için nasıl sabırsızlandığını, ölümünün çocuğu öksüz bırakacağını söyler. Kendisini tutsak almış kişiye elindeki son metamfetamin dozunu verir, ama uyuşturucuyu onunla birlikte kullanmaya yanaşmaz; bundan sonra da bir

daha hiç kullanmayacaktır.

Adama kendi bağımlılığından da söz eder, hayatının nasıl darmadağın olduğunu ve bağımlılığın nedenlerinden birini anlatır: Bazen kullanıcı, bazen satıcı olan kocası girdiği bir kavgada bıçaklanmış, kanlar içinde kollarında ölmüştür. Ashley bu olaydan sonra birçok uyuşturucu kullanmış, giderek daha zararlılarını denemiş ve sonunda metamfetamini bulmuştur; metamfetamin de onu. Müthiş bir öfori yaratan metamfetamin beyindeki haz reseptörlerini adım adım öldüren bir maddedir. Böylece olağan hazzı giderek olanaksızlaştırır ve kişi kendini yeniden iyi hissedebilmek için her defasında daha büyük bir miktar kullanma zorunda kalır. Sanki kanatların sandığın şeylerle kendi mezarını kazarsın. Nitekim Smith'in de saçları seyrelmişti, dişleri çürümekteydi, ailesi ondan bıkmıştı ve kızı teyzesinin vesayetindeydi; bununla birlikte, Nichols onu rehin aldığı sırada hayatını tekrar toparlamaya başlıyordu. Anlattıkları hep kaybediş hikayeleriydi, ama kendini kurtarma şansı elde edebilmek için kumar oynarken, başlıca sermayesi bu hikayelerdi.

Harika bir şey olur, dönüp hayatına bakarsın ve onu dağ zirveleri gibi uzanıp giden bir talihli olaylar dizisi olarak görürsün. Feci bir şey olur ve hayatın tekrarlanan üzüntülerden ibaret görünür. Şimdi, geçmişi yeniden düzenler. Hikayeyi hiçbir zaman tam olarak anlatmayız, çünkü hayat bir hikaye değildir; olaylardan meydana gelen bütün bir Samanyolu'dur, biz içinden hep kimi takımyıldızları seçerek kim ve nerede olduğumuzu bir kez daha anlayıp belirleriz.

Bir bela kümesi bile yarar sağlayabilir. Diğer yandan, Smith kendi yıldızlarını yeniden birleştirmekteydi. Nichols ona hapse hiç girip girmediğini, ateş edip etmediğini sorunca, her ikisini de nasıl yaşamış olduğunu anlattı; elinden geldiğince empati uyan-

dıracak hikayeler, anekdotlar ve bilgilerle onu kendine yakınlaştırmaya çalıştı. Kocasının ölüm belgesini göstererek cinayetin gerçekliğini hissettirdi. Yeniden doğmuş bir Hıristiyan'dı şimdi Smith, hayatta kalırsa bütün hayatını değiştireceğine dair Tanrı'ya yemin etti. Sabah olduğunda kaçak adam için krep ve yumurta yaptı, padişahı cinayetten uzaklaştırmak için konuşan Şehrazat'ın, vasat bir benzeri olarak hikayesini anlatmayı sürdürdü.

Nichols, Smith'in evden çıkmasına izin verdi, hiç açık edilmiş olmasa da kendisini ele vereceğinin farkındaydı bunu yaparken. O sabah silahlarını bırakıp kendi isteğiyle teslim oldu. Smith dairesine döndüğünde, evdeki çok büyük ve ağır aynayı kanepenin üstünde asılı buldu, adam onun gidişi ile kendi teslim oluşu arasındaki kısa sürede bir yardımda bulunmuş, aynayı duvara asmıştı. Biraz yana kaymıştı ayna, polis tarafından delil olarak alındı. Afrika kökenli bir Amerikalı olan Nichols'ın da kendi hikayesi vardı, adaletsiz bir sisteme başkaldıran bir köleydi o. Hikayesi etkileyici olsa da, gaddarca bir tecavüz ve dört cinayete kadar varan apaçık empati yoksunluğunu açıklamıyordu. Mahkemede avukatları akıl hastası olduğunu öne sürdü, ama çabaları sonuçsuz kaldı.

Smith'in büyük başarısı bir hikaye anlatmakta yatıyordu, böylece Nichols'ı hiç değilse geçici olarak kendi hikayesini bir kenara bırakmaya yöneltmiş; bu kısa zaman kendi hayatını, belki başkalarının hayatlarını, hatta teslim olduğu için belki Nichols'ın da hayatını kurtarmaya yetmişti. İdamdan kurtulan Nichols, şartlı tahliye hakkı olmaksızın verilen müebbet hapis cezasını çekiyor. Smith ise heyecanlı bir konuşmacı oldu, rehin tutulduğu yedi saati tekrar tekrar anlatıyor, yeni hayatının odağında bu da var. Ne kadar zorlayıcı bir hikaye olsa da evvelce hayatını belirlemiş olan, kocasının öldürülmesi hikayesine tercih ediyor onu. Büyük yarıklar arasında ortak bir zemin bulmayı, hayatta kalmayı ve

içer. Kuşlar uyumaya devam eder, bir şey verdiklerinin farkında olmazlar. Beslenip

belki başkalarının ölümünü engellemeyi sağlayan bir hikaye. Ani dönüşümlere dair sayısız meseliyle Hıristiyanlık, ona bu kumaşı yapması için bir dokuma tezgahı sunmuş olabilir.

Musselwhite hayatını ona yeterince ilgi göstererek kurtardı, Smith ise hikayesini başka birinin ilgisini çekecek ya da en azından tereddüt etmesini sağlayacak şekilde anlatarak. Ve bir de, başına gelen belanın etkisiyle, aniden kendi dertlerinin kıskacından sıyrılarak. Dinle: Sen kendin değilsin, diğerlerinin oluşturduğu kalabalıklardansın, her zaman su sızdıran bir teknesin sen de, hayatının büyük kısımlarını başka biri olarak geçirdin, çok önce ölmüş insanlar olarak, hiç yaşamamış insanlar olarak, hiç karşılaşmadığın yabancılar olarak. Bize verilen olağan *Ben*, gerçekçi romanın uzmanlaştığı türde karakterin belli başlı tüm özelliklerini içerir, ama hiçbir uyanış anımızın geçirgenliğini kapsamaz, ucu açık ipleri, garip rüyaları, unutuşları ve yanlış hatırlamaları, hayatın başkalarının hikayelerine göre yaşanmış parçalarını, anlamsızlık ve tutarsızlıkları, *dei ex machina* panteonunu ve ruhların yoldaşlığını barındırmaz. Hikaye anlatmanın farklı yolları vardır.

Kitabın bu bölümüne sıra gelmek üzereyken, bir gece ansızın uyanıverdim ve aklımdan o sıralarda yazmam gereken bir şey geçti. Sabahın kıyılarında yıkanıp temizlenmiş bu boş deniz kabuğu, bazen karşımıza çıkan ve orta karar bir cevaba bağlamaya çalıştığımız olağanüstü ve devasa bir sorunun etkisine sahipti. Masalların ve fabların kahramanları kim olduğumuz, ne istediğimiz ve nasıl yaşamamız gerektiğine dair sorulara vücut verir ve bu hikayelerin sonunda gerçek cevaplara varılmaz. Bir masaldaki arayış ve krizler sürmekteyken, kahraman hiç kimse değildir; gücü kararlılık, beceriklilik ve ittifaklardan ibarettir, bir de neyin önemli olduğuna ilişkin alışılmış tarzda değerlendirmeler yapabilir. Sonunda masal kendi ilkelerini ihlal ederek alışılmış şeyleri çığ

güçlenmiş pervaneler de uçmayı sürdürür. Bizler hüzünlerle, hikayelerle besleniriz,

gibi yağdırır: saraylar, zenginlikler ve intikam.

Andersen'in "Karlar Kraliçesi"ni çekici kılan diğer unsur Gerda'nın Kai'yi bir kraliçeden kurtarması ve çatı katındaki arkadaşlığa geri getirmesidir. Yeter bu kadarı. Amerika Kızılderililerinin birçok hikayesi tam anlamıyla son bulmaz, çünkü hayvanlar alemine (ruhlar dünyasına) gidenlerin çoğu geri dönmez; atalara, hayırseverlere, yani hâlâ etkide bulunan kuvvetlere dönüşürler. Siddhartha zengin, dinç, sevilen, ayrıcalıklı ve korunan biridir, ama sanki hikaye geriye doğru gidiyormuş gibi, bütün bunları terk eder. Bir cevabın içine doğmuşken, bu güvenli limandan ayrılarak bitmek bilmez sorular ve görevler denizine açılır.

Makale yazarları da metni hoş bir şekilde sonlandırmanın baştan çıkarıcılığıyla, tekneyi karaya ulaştırıp rıhtıma bağlayan kaptanın açık denizi geride bıraktığı ânın çekiciliğiyle karşı karşıyadır. İp kesilmiş, her şeyi bağlayan düğüme dönüşmüştür, mühürlenmiş bir zarf, bir sondur bu. Yapması kolaydır, ben de tekrar tekrar yapmışımdır, eskide kalmış karmaşıklığa ihanet etme duygusuyla ; bazen de, yayıncı paketi sarıp kurdeleyi bağlamamı talep ettiğinde yapmamışımdır.

Sadece açılışları, bitmemişin ölümsüzlüğünü, kesilmemiş ipi, tamamlanmamışı, açık kapıyı ve açık denizi istesek, ne olurdu acaba? Erkek kardeşlerimizin birer kuğu olmasını, notlarının gömlek yapılmak üzere dokunmamasını arzulasak, samanı altına, arayışı kutsal çanağın kendisine tercih etsek? Kutsal çanak arayıştır, okyanus da gizemli iksir; ve eğer şanslıysan, tapınaktaki kadehe dökülmeden önce anlarsın böyle olduğunu.

İskeletine indirgendiğinde, bu kitap bir acil durumun ve o sıralarda bana eşlik etmiş hikayelerin bir tarihidir. Ama acil durum [*emergency*] dediğimiz nedir ki? Sözcüğün kökenine baktığımızda, ortaya çıkma [*emergence*] ve oradan da ortaya çıkmak

onların kendi sınırlarımızı aşıp düş gücümüzle yolculuk etmemizi sağlayarak ve bizi

[*emerge*] kavramlarına varırız: acil durum, ani bir ortaya çıkıştır. *Oxford English Dictionary*'de *emergency* için verilen ilk tanım, *emergence* için verilenle aynıdır: "batmış bir cismin su yüzeyinin üstüne yükselmesi. Artık nadiren kullanılıyor." Bunun ardından "saklanmışlık durumundan çıkış" tanımı geliyor, sanki yüzmeye gitmiş birinin kamışların arasından belirmesi, bir sırrın ağızdan çıkması gibi. Ancak bundan sonra, alışık olduğumuz tanımla karşılaşıyoruz: "beklenmedik gelişmelerin olduğu ve derhal hızlı müdahale gerektiren bir durum."

Acil durum hayatın ivme kazanmış, değişikliğin yol açtığı bir evresidir, krize benzer biraz. Çoğu kez pek çok acıyla beraber gelir, geride kalacak şeyler için (eski bir kimlik, eski bir aşk, eski bir düzen) matem tutulur ve olacak şeylerden, değişikliğin zorlayıcılığından korku duyulur. Şair John Keats yeryüzünden "şu ruhlar yapan vadi" diye söz etmişti; gerçekten de ruhlar acil durumlarda ve zorluklar karşısında oluşur. Bir acil durum hızlanmış bir ortaya çıkış [*emergence*], bir kaynaşma [*merge*] ise bunun karşıtıdır: "(bir kimsenin, özellikle kişinin kendisinin) bir faaliyete, yaşam tarzına, çevreye vb. dalması ya da batması" veya "bir sıvıya dalma ya da batma" veya "bütünleşmeye, soğurulmaya ya da karışıp birleşmeye neden olma."

Kayısı yazının sonundaki kaos sırasında bir kadın arkadaşıma Büyük Kanyon hikayemi anlattım, çünkü çok önemli bir karar alması gerekiyordu. Yirmi yıl kadar önceki yolculuk fikriyle ilişkili eski bir hikayeydi bu. Durup dururken, nehirde raftinge katılma önerisini kabul etmiştim o zaman ve kalıcı bir düstur edinmiştim: "Önemli bir neden olmadıkça, macerayı reddetme!" Bu, annemin içimdeki sesini, çekingenliğini ve görev düşkünlüğünü alt ettiğim andı, hayatımın bir dönüm noktasıydı; her ne kadar "evet" dediğim yolculuk o dönemde gerçekleşmemiş olsa da. Hiç değilse bu

sayede içsel bir sınırı aşmış, bir prensibi netleştirmiştim.

Hikayeyi anlatmamdan az sonra, yeni tanıştığım birinden yine Büyük Kanyon'daki nehirde sal yolculuğu önerisi geldi. Yolculuk iki yıl ötedeydi, sonsuz denecek kadar uzun bir süre yani; ama şimdi yolculuğun zamanı gelmişti. İzlanda'ya gidişimden bir yıl sonra, Büyük Kanyon'un başında sala binmiş, akıntı yönünde yola koyulmuştum. Yolculuğun sonunda anladım ki, Eyüp Peygamber olma sıramı savmıştım artık, varlıktan oluşa doğru bu kadar iteklenmemin zamanı geçmişti. Sıra dostlarıma gelmişti: aile üyelerini kaybediyorlar, ilişkileri bitiyor, ağır hastalık teşhisleri konuyordu ve ben de onların bana yaptığı gibi, destek olmak için elimden gelenin en iyisini yapıyordum. Başka değişiklikler de gerçekleşiyordu bu arada, romantik ilişkiler yaşanıyor, iş hayatı devam ediyor, duygular ve inançlarda kaymalar, başkalaşımlar oluyordu.

Bazen ilk davetle bu sert akışlı nehre girişim arasında geçen zaman sanki yirmi yılmışçasına parantez içine alınmış gibi ve sonunda o sala binen kişi olabilmek için o süre boyunca yaptığım her şeyi mutlaka yapmış olmam gerekirmiş gibi geliyor. Yola çıkmamızdan önceki akşam yıllar önce Sophie'yle birlikte kahvaltı ettiğimiz uzak ve küçük motele bakmaya gittim – nehirde rafting yapma isteğimi dile getirdiğim ve yan masadaki rehberlerin beni duyduğu yere. Menü biraz değişmişti, ama yine de orada kahvaltı ettim. Sonra da nehirde yola koyulduk.

Colorado Nehri'nde yaptığımız gezi hem hiçbir şeyin olmadığı bir süreydi (gündelik yaşamdan tamamen uzaktım ve dış dünya ile bağlantımız yoktu), hem de değişim kuvvetlerinin en etkileyici haliyle karşı karşıyaydık. Sudan en fazla birkaç metre uzakta oluyorduk, çoğu zaman ise suyun üstünde, içinde ya da yanı başında. Çok büyük, çok güçlü, yer yer tehlikeli bir nehirdeydik ve suyun akışı zamanın akışına benziyordu. Sanki hayatımın ayrıntılarını

potansiyelini gerçekleştirmeye iterek önümüzde açtığı enginlikle besleniriz. Erkek

geride bırakıp hayatın kendisine adım atmıştım. Etrafımızdaki küçük dalgaların çırpıntı ve şapırtıları, sal küreğinin batıp çıkışı ve damlattığı sular sürekli bir müzik yaratıyor, suyun hızlı akan kesimlerinde uğultu ve gümbürtüye dönüşüyordu.

Su öyle güçlüydü ki, en yumuşak aktığı yerlerde bile insanı girdaba kapılmış gibi içine çekebilir, akıntıyla sürükleyebilir, yüzmeye çalışan birini alıp götürebilir veya bir kayanın altına fırlatabilirdi. Nehrin kollarıyla bile baş etmek zordu. Hızlı akan bir kısma yaklaşırken suyun çalkantılı yüzeyi düzleşiyor, sonra cam gibi berrak sular kabarmaya başlıyordu. Kabaran dalgadan suyun bulanıklaştığı, parçalandığı, patladığı bir karışıklığa kayıyorduk. Dalgalar bütün bir salı yolcularıyla birlikte havaya fırlatabilir ya da üstünden aşıp suyun altında bırakabilirdi. Çok kuvvetli bir dalga başımdan şapkamı ve güneş gözlüğümü kaptı, beni de alıp saldaki bir yüke çarptı; yara berelere yol açan şiddetli bir çarpmaydı bu. Sonra yine sakin bir kısma geldik.

Nehir değişiyordu ama hep oradaydı ve geçici olarak bu kesintisiz akışla birlikte yaşadığım süre, benzersiz bir tutarlılık deneyimiydi benim için. Nehir daima hemen yanında gezdiğimiz veya oturduğumuz bir yılandı; soğukluğu, gücü, taşları oyma, ağaçları yüksek kayalara fırlatma, dikkatsiz ve talihsiz canlıları boğma ve akıp gitme yetisi hiçbir zaman uzaklaşmıyordu bizden. Kanyon yöresindeki tüm kırmızı damar ve kılcal damarların döküldüğü bir arterdi nehir.

Nehrin kendisi yeşildi, adını aldığı renk, havzasının yukarı kısımlarında dibe çöken kumtaşının kırmızısıydı. Oralarda su daha serin oluyordu. Üstünde yüzdüğümüz soğuk yeşil yılan, milyonlarca yıl geçtiği yerleri dövüp oyan sıcak kırmızı yılanın yerini almıştı. Yağmur görkemli ve azgın yağdığında nehrin bir koluna toz toprak doluyor, nehir suları bir günlüğüne tekrar kırmızıya

kardeşimin ta o zaman üç büyük karton kutuda bana getirdiği şu kayısılar, onlar da

boyanıyordu. Ertesi gün kahverengi, ondan sonraki gün ise yeniden yeşil olacaktı.

Jeoloji, gezi sırasında rehberlerin en çok dikkat çektiği şeydi. Etrafımıza göre yüzeyin bir milden fazla altına indiğimizde çok çok eski zamanlara, neredeyse iki milyar yıl öncesine ait işaretlere rastlıyorduk. Güzergahtaki en eski kaya olan Vishnu Schist, kıtalar bugünkü şeklini almadan çok önce dibe çökmüş bir takımadadan kalmaydı. Bu kanyon gerçekten de zayıfın, yani suyun sağlama, yani taşa kıyasla gücünü gösterdiği baş döndürücü bir örnekti. Yan vadiler bunu daha da açık belli etmekteydi, perdahlanmış yüksek taş duvarların arasındaki daracık vadinin dibinde yumuşak bir akıntı görüyordunuz sadece.

Beni en çok etkileyen şey suyun her an yanımızda oluşu ve durmadan açılıp yayılan bir uzama doğru yol alışımızdı. Bir Çin rulosundaki minicik yolculardık sanki. Yaşadığımız deneyime mevcut olmayan şeyler de renk katıyordu: para yoktu, ticaret yoktu, haberler yoktu, yansımalar veya aynalar yoktu (sabahları güneş kremini yayarken kullandığım küçük ayna dışında), pencereler yoktu, kapılar yoktu, mimari yoktu, binalar yoktu, anahtarlar yoktu, kilitler yoktu, saat yoktu, geçen saatler ve dakikalar yoktu, günün içeride ve dışarıda, yalnız ve kalabalıklar arasında, gürültülü ve sakin, sıcak ve soğuk, gün ışığı altında ve yapay ışıklı ya da karanlık diye birbirinden ayrılan kopuk parçaları yoktu.

Kaçıp saklanmayı gerektiren bir şey olmuyordu, ne soğuk ne de bir tehlike; ve zaten sığınacak bir yer de bulunamazdı: Sürekli açık havadaydık, gölge arıyorduk; nehrin tehlikelerine ihtiyatla yaklaşıyorduk gerçi, ama çevremizdeki dünyadan tamamen uzaklaşmamız söz konusu değildi. *Kalp Sutra*'dan bir pasaj geldi aklıma: "Ne cahillik vardır ne de cahilliğin yok olması; ne yaşlılık ve ölüm vardır ne de yaşlılık ve ölümün yok olması; ne acı çekme ne

gözyaşları mıydı? Ya bu kitap, o da mı gözyaşı? Senin gözyaşlarını kim içiyor,

sebep ve kesinti ne de yol; ne bilgi ne de başarı." Her türlü bulunmayış ve olmayışın bolluğu içindeydik.

Kayaların sonsuz uzunluktaki devirlerini keserek akan nehirle birlikte kanyonun derinlerine indikçe, havanın sürekli ısındığını hissediyorduk. Küçük çadırımı kurmayı bırakmıştım artık, uyku tulumumun içinde değil üstünde yatıyordum. Yolculuğun son gecesi, biraz esinti olacağını umduğum yüksekçe ve düz bir kayada sadece iç çamaşırımla yattığım halde, sıcaktan uyuyamadım. Gece yarısından sonra alabildiğine kirlenmiş ve ıslak sandaletlerimi ayağıma geçirip kalın bir toz tabakasıyla kaplı dar patikada yürümeye başladım. Top kaktüsler ve cholla kaktüslerin arasından geçtim. Mesquite ağaçlarından oluşmuş çok güzel bir kameriyeye rastladım, girip uyumayı düşündüm, ama sonra içinin kırmızı karıncalarla dolu olduğunu fark ettim. Uyuyabilenler farklı pozisyonlarda yatıyordu, her biri kendi sessizliğine bürünmüştü. Tozlu zeminin yerini soluk renkli kumlara bıraktığı kısımlara kadar yürümeyi sürdürdüm, akıntı burada daha hafif olan kırmızı tozu alıp götürüyor, geriye kum kalıyordu.

İplerle bağlı altı sal bir sıra halinde diziliydi, tur rehberleri ceviz kabuğundaki Thumbelina veya şeftalisinin içindeki Momotaro gibi kendi salındaki geniş bankta uyuyordu. Sadece bagajların yüklü olduğu sal boştu. Nehrin sığ kısmında yürüdüm, sudaki hareketimin hafif çalkantılardan oluşan müziğini dinliyordum. Emniyet için kenarına tutunduğum salın etrafından dolandım yavaşça, kıyıdan uzaklaşıp daha derin kısımlara ilerlerken, beni iteleyen karanlık suların gizeminden ürkütmüştüm biraz. Su boğazıma gelene kadar ırmakta yürüyüp salın diğer tarafından geri döndüm. Serinlemiştim.

Teşekkür

Şair Antonio Machado hayal kurma hakkında yazarken, kalbinin içinde bir arı kovanı olduğunu, arıların "eski hatalarından beyaz petek ve tatlı bal" yaptığını söyler. Hataya düşmek kolaydır, hatalardan bal yapmak ise daha zor. Ben yine de denedim bunu. Bazen de balın bana verildiği oldu. Arkadaşlık ve sevecenlik için duyduğum minnettarlık, diğer hususların yanı sıra hayatımı zor dönemlerde bile zenginleştiren şeylerin bir tablosunu sunan bu kitap boyunca hep yansımıştır. Yine de, bazıları tekrarlanmayı hak ediyor: Dünyanın kuzeyine yaptığım yolculuğun anahtarını verdiği için, arkadaşlığı ve parlak zekası için Fríða'ya, onun benim ve benim de onun eseriyle tanışma şeklimiz için Elín'e, hiç karşılaşmamış olsak da, aracılık rolü için Úlfur Chaka Karlsson'a bütün içtenliğimle teşekkür ediyorum. Roni Horn'un Su Kütüphanesi'ni finanse etmiş ve yönetmekte olan ve benim orada kalışımın masraflarını karşılayan Artangel Vakfı'na, kuzeye bakan aynalı bina için Roni Horn'a ve orada bulunduğum dönemdeki pek çok şey için muhteşem insan Klara Stephensen'e şükranlarımı sunuyorum. Sevgili arkadaşlarım Nellie King Solomon ve Ann Chamberlain'e; beni İzlanda'da ziyaret eden Susan Schwartzenberg, Mike Light ve John Lum'a; Sam Gren, Marina Sitrin, Pam Farmer, Mike Davis, Rebecca Snedeker, Astra Taylor, Antonia Juhasz, Kaitlin Backlund, Greg Powell, MaLin Wilson-Powel, Thomas Evans, Rupa Marya, Genine Lentine, Marisa Handler ve daha birçoklarına teşekkür ederim; burada anılması gerektiği halde adı geçmemiş olanlardan ise özür dilerim. Aşağıda saydıklarıma da ayrıca minnettarım. Eserleri malzeme üzerinden düşünen ve görmeme yardımcı olan tüm diğer sanatçılar Ana Teresa Fernandez, Subhankar Banerjee, Olafur Eliasson, Mona Caron ve Yoko Ono'ya. Hikaye anlatıcılarına, fabl ve masal yazarlarına, yani hepimizin içinde yüzdüğü suları yaratanlara,

kitabın bir bölümünü yürüyüşler, sohbetler ve renkler ortamında yazdığım Guanajuato'daki haftalar için Aaron Shurin ve Tony Cohan'a; Vijiya Nagarajan'a (onun Tamil annesi en zor günlerimde bir akşam yatak odamın zeminine –daha sonra farelerin kemireceği un ve su karışımından– kolamlar, kutsama ve koruma desenleri çizmişti); hikaye anlatıcıların en büyüğü Malcolm Margolin'e; her zaman olduğu gibi, edebiyat alanında akla gelebilecek en iyi yardımcı (edebiyat ajanı) olan Bonnie Nadell ve ideal yayıncı Paul Slovak ile Granta çalışanları Sara, Michal ve Max'a; True North sergisinin kataloğu için benden –bazı küçük parçalarını bu kitaba aktardığım– bir yazı isteyen Berlin'deki Deutsche Guggenheim'a; ve bu kitabı yazmaya zaman ayırıp başlangıç yapmama yardımcı olan Ulusal Sanat Vakfı'na. Bana "Che" Guevara ile karşılaşmasını anlatan Elizabeth "Betita" Martinez'e; İbranice *hevel* sözcüğüyle ilgili küçük yardımı için yeğenim Zur'a; soy kütüğüne beni de ekleyen Zenkei Blanche Hartman'a; bazı teolojik konuları danıştığım Shokan Jordan Thorn'a; Colorado Nehri'ndeki yolculu-ğa beni davet eden Lance Newman'a; Zen Kızı Gang'a; borç ve değer konularındaki kavrayışları için David Graeber'e; Sunset District'teki Urban Fauna'da bana elle yün eğirmeyi gösteren kadına; bir yaz Bear Dance'a davet ettiği içim Rumsen Ohlone'a; yükleyip getirdiği kayısılar ve çok daha fazlası için erkek kardeşim David'e. Ve El Tanguero'ya özel bir minnet duyuyorum: Kendisi izlemekte olduğumuz Kurosowa filminin diskini filmin henüz ortasındayken esrarengiz bir şekilde kaybettiği için Passolini'nin *Arap Geceleri*'ne geçtik ve bu da benim ona *Binbir Gece Masalları*'nın üslubuna dair bildiklerimi anlatmama yol açtı ve hemen orada bu kitabın formunu düşündüm, o da beni teşvik etti.

Kitabı yazmayı annem Theresa Allen'in (1928-2012) ölümünden birkaç ay önce tamamladım. Aramızdan ayrılınca, henüz ben doğmadan önceki koyu renk saçlı, hevesli ama engellenmiş genç kadının ve küçücükken dizinin dibinden ayrılmadığım annenin mevcudiyetini daha kuvvetli hisseder oldum. Onlarca yıl boyunca beni o kadar zorlamış olan orta yaşlı kadın, sadece pek çok figürden biri olmuştu. Geçit töreninin en sonundaki o kocamış, nazik ve ölümün eşiğindeki kişiyi ise özlüyordum.

Armağanlar farklı yollardan, farklı kılıklarda gelebilir. Amerikalı yazar Rebecca Solnit, bir yaz günü, üç kasa dolusu kayısıyla kalakalıyor. Alzheimer hastası annesinin artık yaşamadığı evinin bahçesindeki ağacın son hasadı bu kayısılar. Bir armağan, bir miras, bir hafıza belki de. Bu mirası ve hafızayı muhafaza etmenin yollarını okuruyla birlikte arıyor Solnit. Çıktığı bu yolda da pek çok durak var. Hastalıklar, ölümler, doğumlar; en önemlisi de masallar ve edebiyat. Frankenstein'ın yaratıcısı Mary Shelley'den Marquis de Sade'a gönderiyor okurunu; bununla da kalmıyor Karlar Kraliçesi'nin yolculuğuna çıkarıyor ve İzlanda'daki gerçek yaşam öykülerine sokuyor. Kayısıların vesile olduğu bu yolculuğun/yolun ortasında bir düğüm atsa da Solnit, geri sarıp en başa, kayısılara çağırıyor bizi, usulca ve hiç sıkmadan.

Yaşlı insanlarda sıkça görüldüğü gibi, annem eşyalarını kaybettiğine değil, bunların çalındığına inanıyordu: ütüler, cüzdanlar, anahtarlar, çamaşırlar, para. Ve en çok da gerçek problemlerini saklamasına yardım eden bu hayali karakterlerden saklamaya kalktığı şeyleri kaybediyordu. Evi şehrin yirmi mil kuzeyindeki sevimli bir semtteydi ve başına hiçbir şey gelmiş değildi, yine de düş dünyası hırsızlar ve fırsatçılarla doluydu. Pencereden içeriyi inceleyen insanlardan korkup perdelerin çoğunu tamamen kapalı tutuyordu ve pırıltılar saçan mavi ve altın sarısı bir temmuz günü bile lamba yakmak zorundaydı.

Yakındaki Uzak, Rebecca Solnit'in sınırsız hüner ve hayal gücünün yanı sıra olgun bir donanımla yazdığı bir anı, yolculuk ve edebiyat metni.

THG
258403
CVF
THG

www.encorekitap.com

ENCORE

18 TL (KDV Dahil)

ISBN 978-605-9949-07-1
9 786059 949071